

برای سال پنجم ریاضی

توتابو و همکاران
وزارت آموزش پرورش

بخش اول - جغرافیای اقتصادی ایران

۲	مقدمه - نظر اجمالی به کلیات طبیعی ایران
۱۲	فصل اول - کشاورزی
۳۳	محصولات جانوری
۴۲	فصل دوم - صنایع ایران
۴۹	۱- صنایع دستی یا قدیمی
۵۱	۲- صنایع کارخانه‌ای
۶۴	۳- صنایع استخراجی
۷۱	فصل سوم - بازرگانی - راهها و وسایل حمل و نقل
۷۴	۱- راههای خشکی
۹۲	۲- راههای آبی
۹۶	۳- خطوط ارتباط هوایی
۹۷	پست و تلگراف و تلفن
۹۹	بازرگانی خارجی

بخش دوم - جغرافیای اقتصادی کشورهای
مجاور ایران

۱۰۸	فصل اول - عراق - الف - کلیات طبیعی و انسانی
۱۱۳	ب - جغرافیای اقتصادی
۱۱۷	فصل دوم - ترکیه - الف - کلیات طبیعی و سیاسی
۱۲۲	ب - جغرافیای اقتصادی

صفحه	عنوان
	فصل سوم- اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی-
۱۲۷	الف- کلیات طبیعی و انسانی
۱۳۳	ب- جغرافیای اقتصادی
۱۵۴	فصل چهارم- افغانستان- الف- کلیات طبیعی و انسانی
۱۵۸	ب- جغرافیای اقتصادی
۱۶۴	فصل پنجم- پاکستان- الف- کلیات طبیعی و انسانی
۱۶۷	ب- جغرافیای اقتصادی

بخش سوم- جغرافیای اقتصادی کشورهای هند و عربستان سعودی

۱۷۲	فصل اول- جمهوری متحد هند- الف- کلیات طبیعی و انسانی
۱۷۷	ب- جغرافیای اقتصادی
۱۸۸	فصل دوم- عربستان سعودی- الف- کلیات طبیعی و انسانی
۱۹۲	ب- اوضاع اقتصادی

بخش اول

جغرافیای اقتصادی ایران

مقدمه

نظر اجمالی به کلیات طبیعی ایران

کشور ما بخش بزرگی از فلات پهناور ایران است به وسعت

کشور ما بر روی فلات ایران

برجستگیهای فلات ایران در شمال و مغرب تشکیل کوههایی داد و وسعت زیادی از سطح فلات را پوشانید. در گوشه شمال غربی رشته‌های شمالی و غربی فلات به یکدیگر پیوست ولی به طرف

مشرق این رشته کوهها از یکدیگر فاصله گرفتند. در فاصله این دو رشته کوه در قسمت داخلی بیابانها و نمکزارهایی که نماینده وجود دریای شور قدیمی است باقی ماند.

کوههای شمالی ایران در امتداد مغرب به مشرق تقریباً به درازای یک هزار و پانصد کیلومتر از آذربایجان تا مرز افغانستان امتداد دارد و شمالی ترین دامنه های آنها به دره رود ارس و دریای خزر و دشتهای ترکستان شوروی می پیوندد. کوههای غربی که در امتداد شمال غربی به جنوب شرقی به درازای یک هزار کیلومتر تا کنار تنگه هرمز کشیده شده نخست از مغرب آذربایجان به صورت رشته های موازی کوتاه آغاز شده و در کردستان به شکل توده های کوهستانی است لیکن در لرستان مجدداً به امتداد اصلی درمی آید و در فارس به رشته های متعدد تقسیم گردیده و وسعت زیادی از زمین را پوشانیده است.

از مرکز آذربایجان کوههای دیگری که می توان آنها را کوههای منفرد داخلی فلات نامید و قلل عمده آنها آتشفشانی است آغاز می شود و تقریباً به موازات کوههای غربی امتداد می یابد. این کوهها از کنار بیابانهای مرکزی ایران گذشته در کرمان تشکیل منطقه کوهستانی مرتفعی می دهد، بین این منطقه کوهستانی و کوههای منفرد شرقی که تا مرکز و جنوب خراسان پیش آمده ناحیه پست سیستان و مردابها و دریاچه های متعدد واقع است و این ناحیه پست به کویر لوت منتهی می گردد.

هرچند بین برجستگیهای ایران از لحاظ شکل و امتداد و ارتفاع

ناهمواریه های ایران

و وضع قله ها و چگونگی دره ها تفاوت هایی وجود دارد لیکن کوهپایه و دره این کوهها غالباً پوشیده از خاکهای حاصلخیز و قابل کشت و زرع می باشد زیرا بر اثر عوامل جوی شست و شوی زیادی در کوهها حادث

شده و مواد نرم در دره ها و کوهپایه ها انباشته شده است. بدین سبب این سرزمینها برای کشاورزی استعداد فراوان دارند. بادهایی که به ایران می وزد در شمال سرد و خشک و منشأ آن استپهای جنوب شوروی و محل وزش آنها مناطق شمال شرقی است، از دریای خزر رطوبت کافی به رشته کوههای البرز می رسد و در آذربایجان بادهای مرطوب دریاهای غربی تأثیر می کند، در مغرب نیز بادهای مرطوب مدیترانه و در جنوب بادهای گرم و خشک صحرای عربستان می وزد. نقاط مرکزی نیز به نسبت اختلاف ارتفاع و تحت تأثیر هوای کوهستانی مجاور در معرض وزش بادهای گوناگون محلی است.

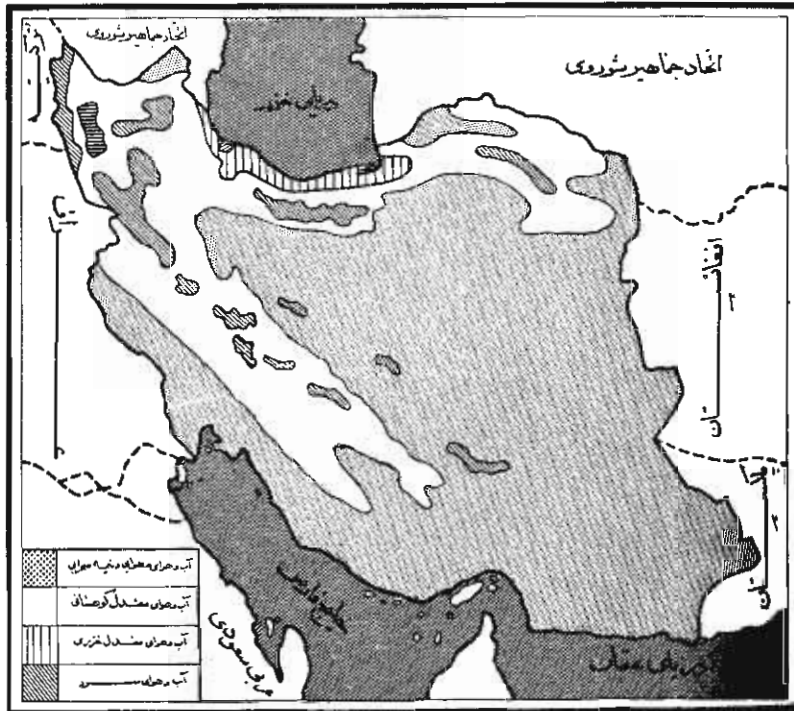
از لحاظ درجه حرارت و چگونگی ریزش باران، ایران را می توان به سه منطقه تقسیم نمود.

۱- جلگه های کناره دریای خزر و کوهستانهای مشرف بر آن که از رطوبت آب دریا بهره مند می شود و باران منظم و کافی دارد، اختلاف درجه حرارت سالانه آن چندان نیست، زمستانهای کوتاه و معتدل و تابستانهای گرم و مرطوب است و باران تقریباً در تمام سال می بارد، لیکن بیشتر باران سالانه آن در پاییز و زمستان فرو می ریزد.

۲- مناطق جنوبی ایران که به واسطه کمی عرض جغرافیایی از نواحی گرمسیر ایران است باران آن کم و اغلب سیل آسا و مدت ریزش آن کوتاه است و در پاره ای نواحی مثل خوزستان و بنادر جنوب درجه حرارت تابستان طاقت فرسا است لیکن نقاط مرتفع کوهستانی

در این منطقه آب و هوای معتدل و ملایم دارد.

۳- در نقاط کوهستانی آذربایجان و خراسان شمالی و مغرب ایران به سبب ارتفاع کوهها و زیادی عرض جغرافیایی حرارت شدید مناطق جنوبی دیده نمی شود و برخلاف آن، زمستانهای این

انواع آب و هوای ایران

نقاط طولانی و پر برف و تابستانها غالباً خشک و ریزش باران بیشتر در فصل زمستان و بهار انجام می گیرد. درجه حرارت به نسبت ارتفاع زمین سرعت تغییر می کند و به واسطه اختلاف اراضی از جهت ارتفاع، طوفانهای خشک و بادهای متغیر فراوان دارد.

کوهستانهای کشور یافت می شود .

جریان آب - برای روشن شدن چگونگی جریان آب در ایران

حوضه های آبریز رودهای ایران

باید نخست به وضع برجستگیها و کیفیت ریزش باران توجه نماییم. برجستگیهای حاشیه فلات ، حوضه محصور و محدودی در مرکز تشکیل داده است و در این حوضه محصور، رودهای کوتاه کم آبی

هرچند تعریف بالا برای هریک از مناطق ، نمونه ای از آب و هوای آن منطقه را نشان می دهد لیکن بدیهی است که عوامل مؤثر در آب و هوا و تغییرات آن ، تنها درجه حرارت و باران نیست بلکه بسیاری از عوامل فرعی دیگر مثل جنس خاک و ارتفاع زمین و چگونگی امتداد کوهها و شیب اراضی و وضع جریان آب نیز در آب و هوا مؤثر است .

هریک از مناطق نامبرده شامل سرزمینهای گوناگونی است که از لحاظ موقعیت و ارتفاع و جنس خاک و سایر کیفیات طبیعی میان آنها تفاوت بسیار هست و هنگامی که وسعت زیاد و کثرت ناهمواری های فلات را در نظر بگیریم مسئله تنوع آب و هوا در نقاط مختلف کشور برای ما روشن می گردد .

تنوع آب و هوا و جنس خاک در کشور علت اصلی تنوع گیاهی است ، خوزستان و بنادر جنوب مرکز نخلستان است ، در دره های فارس گندم و برنج کاشته می شود و در شمال جنگلهای زیتون و نارون و سپیدار و گردو و امثال آن وسعت بسیاری را تا ارتفاع زیاد کوهها پوشانیده است . دره های خراسان مرکز کاشت درختهای میوه و آذربایجان دارای بهترین تاکستانهاست و بطور کلی در هر قسمتی از نواحی کشور دسته ای از گیاهان مخصوص آن ناحیه وجود دارد .

جنس جانوران نیز مانند گیاهها متعدد است ، شتر در نواحی جنوب ، اسب و قاطر و مادیان و گاو و گوسفند در تمام مناطق کوهستانی مغرب و شمال پرورش می یابد .

پرندگان گوناگون در جنگلهای شمالی و جانوران متنوع در

برداری می‌توان کرد. به واسطه قابل نفوذ بودن جنس خاک بیشتر آب باران و برف و آب رودها در دامنه کوهها به زمین فرومی‌رود و در نقاط پایین‌تر به صورت چشمه خارج می‌شود، بدین سبب چشمه و قنات و کاریز از مهمترین وسایل آبیاری کشور ماست و نقص استفاده از رودها تا حدی بدین وسیله جبران می‌شود علاوه بر آن بطوری که گفته شد دامنه کوهها و کوهپایه‌ها اغلب از جنس خاکهای زراعتی است و کشاورزان در نقاطی که با وسایل دستی نتوانند کشتزارها را آبیاری کنند از حاصلخیزی دامنه کوهها و تپه‌ها استفاده نموده به صورت دیم زراعت می‌کنند.

با این مقدمه می‌توان چنین نتیجه گرفت که در ایران استعداد طبیعی و عوامل و عناصر مساعد برای ایجاد نیروهای عظیم اقتصادی به حد کافی موجود است و تنها فعالیت و کوشش عامل دیگر یعنی «انسان» لازم است تا این همه منابع طبیعی مورد استفاده قرار گیرد. در فصول آینده خواهیم دید که چگونه ایران می‌تواند کشوری صنعتی باشد و در عین حال دامنه فعالیت‌های کشاورزی خود را توسعه دهد.

جریان دارد که به مردابها و دریاچه‌های داخلی می‌ریزد و ذخیره برف و مقدار باران کوهستانهای مجاور برای تأمین آب آنها کافی نیست. آب این رودها عموماً در بهار که فصل ریزش باران است زیاد و در تابستان و پاییز کم است و گاه بکلی خشک می‌شود، زاینده-رود در اصفهان و جاجرود در تهران از این قبیل است.

حاشیه کوهستانی فلات همچنین سرچشمه رودهایی است که به حوضه داخلی جریان نمی‌یابند، بعضی مانند دیاله و زاب بزرگ و زاب کوچک به حوضه دجله جاری هستند و بعضی مانند کارون و کرخه در همان حاشیه کوهستانی سیر می‌کنند و برخی دیگر مثل سفیدرود و رود هراز و تجن و نکا و امثال آن به دریای خزر می‌ریزند. چون ذخیره برف و باران کوههای حاشیه فلات برای تأمین آب این دسته از رودها کافی است همیشه جریان دارند لیکن باز به نسبت زیاد و کم شدن ذخیره برف و باران کوهستان مقدار آب آنها در بهار و پاییز زیاد و کم می‌شود.

نکته مهمی که در جریان رودهای ایران قابل ذکر می‌باشد این است که تقریباً در تمام مناطق ایران بین سطح آب رودها و اراضی قابل کشت و زرع مجاور آنها اختلاف سطح موجود است و بیشتر مسیر رودها در دره‌های باریک و تنگ کوهستان قرار دارد و استفاده از آب آنها در حال طبیعی و بدون بستن سد و بند و امثال آن غیرمقدور است فقط در برخی نواحی دشت گرگان و جلگه خوزستان و دشت مغان و جلگه اصفهان و جلگه‌های اطراف جاجرود که اختلاف سطح زیاد وجود ندارد در حال طبیعی از آب رودها برای آبیاری بهره-
۸

فصل اول

کشاورزی

۱- اهمیت کشاورزی در ایران

نخستین دسته اقوام آریایی که به فلات ایران آمدند و در این سرزمین ساکن شدند به مناسبت استعداد طبیعی کشور برای کشاورزی به کشت و زرع و پرورش دامها اشتغال ورزیدند. از همان زمان کشاورزی منبع اساسی ثروت کشور ما گردید و امروز نیز حیات اقتصادی کشور در درجه اول مرهون استعداد طبیعی سرزمینهای ما برای انجام دادن کارهای کشاورزی و دامپروری است. ایران زمین- های رسوبی و دره های آبرفتی وسیع و حاصلخیز و آب و هوای گوناگون و رودهای بسیار دارد و روی هم رفته این کشور پهنای برای کشت هرگونه گیاه غذایی و صنعتی مساعد است و به مناسبت وجود چراگاههای وسیع در مناطق کوهستانی پرورش دامها نیز در آن باسانی امکان پذیر است.

تنوع آب و هوا و جنس خاک یکی از مزایای طبیعی کشور ماست، بدین مناسبت محصولات گوناگون غذایی و صنعتی که هر دسته در آب و هوای خاصی بدست می آید در ایران تهیه می شود. محصولات مخصوص آب و هوای مدیترانه ای (مرکبات و زیتون و

وامثال آن)، محصولات مناطق معتدل خشک (گندم و جو و غلات مشابه آنها)، محصولات مناطق گرم و خشک (خرما و زعفران و امثال آنها)، محصولات مناطق گرم و مرطوب (برنج و کنف و مانند آنها)، و انواع درختهای میوه دار و اقسام سبزیها و حبوبات و دانه های روغنی در نقاط مختلف کشور بعمل می آید.

گیاههای طبیعی را که در بیشتر نواحی کشور رویده می شود نباید از نظر دور داشت، گیاههای صنعتی مانند گیاههای مولد کتیرا و سایر اقسام صمغها و گیاههایی که در پزشکی بکار می رود مثل انگوزه، رازیان و گیاههای رنگی از قبیل روناس و حنا منابع ثروت گرانبهایی بشمار می آیند.

دامنه بسیاری از کوههای ایران مدت ۵ تا ۷ ماه از سال از علف پوشیده می شود و چراگاههای وسیعی برای پرورش دام ایجاد می کند، از آن گذشته از قدیمترین زمان عادت روستائیان ایرانی بر آن بوده است که در حین انجام کارهای کشاورزی در دهکده و کشتزارهای خویش حتی المقدور وسایل پرورش و نگهداری دامها را نیز فراهم سازند و از این راه، هم موضوع حمل و نقل محصول را تأمین نمایند و هم از فراورده های دامی برای غذا و ملبوس خویش بهره بردارند، بدین ترتیب در تمام کشور کشاورزی با دامپروری توأم است و روستائیان ایرانی از طبیعت محیط خویش برای هر دو منظور استفاده می کنند، فقط در بعضی نقاط کوهستانی مانند کوههای لرستان که محیط طبیعی، استعداد بیشتر برای پرورش دامها دارد کار دامپروری را توسعه داده اند و چون در این نواحی

۳- تحول وضع کشاورزی در سالهای اخیر

در سالهای اخیر تحولات اساسی زیردر اصلاح معایب و رفع نقایص کشاورزی ایران صورت گرفته است:

الف - اصلاحات ارضی و الغای رژیم ارباب و رعیتی

به آنچه که درباره چگونگی کشاورزی در گذشته تذکر دادیم این مطلب را هم باید اضافه کنیم که تا پیش از اجرای قانون اصلاحات ارضی، وجود مالکیتهای بزرگ، عملا سدی در برابر پیشرفت کشاورزی بود، زیرا بیشتر مالکان، کشاورزان را که رعیت خود می دانستند در جهل و فقر و بیخبری نگاه می داشتند و از تأسیس مدرسه و درمانگاه در روستاها جلوگیری می کردند. بدیهی است که در این شرایط تازگی و تحول به روستاها راه نمی یافت و به همین دلیل اثری از پیشرفت کشاورزی و بالا رفتن سطح تولیدها دیده نمی شد، تازه در این شرایط دهقانان موظف بودند سهمی قابل توجه از دسترنج خود را به مالک (ارباب) تحویل دهند.

با اجرای قانون اصلاحات ارضی، نظام کهن ارباب و رعیتی از هم پاشیده شد و بیش از ۲۴۰۰۰۰۰ خانوار کشاورز که با افراد عائله خود نزدیک ۱۲۰۰۰۰۰۰ نفر از جمعیت کشور را تشکیل می دادند صاحب زمین شدند. از آن پس، در روستاها، رکود جای خود را به فعالیت و تلاش داد و روستائیان با علاقه و اشتیاق به آبادانی کشتزارهای خود که در بیش از ۵۴۰۰۰۰ ده و ۱۹۰۰۰ مزرعه واقع بودند پرداختند.

پشتوانه اصلاحات ارضی - برای تأمین اعتبار لازم جهت پرداخت بهای روستاها و مزارعی که مشمول قانون اصلاحات

دامپروران با تغییر فصل تغییر مکان می دهند و نقل و انتقال گله برای ایشان اشکالی ندارد سعی می کنند تمام احتیاجات زندگی خود را از گله داری تأمین کنند.

رودها و دریاهاى ایران منبع بزرگی برای صید انواع ماهی و دیگر جانوران است و جنگلهای وسیع کشور محل زیست بسیاری از جانوران و پرندگان است که از پوست و پرها آنها استفاده بعمل می آید. در دشتها و مناطق کوهستانی اقسام درندگان یافت می شوند و بهره هایی که از اینگونه منابع برداشته می شود از نظر تأمین درآمد عمومی قابل ملاحظه است.

۲- کشاورزی در گذشته

پیش از این، روستائیان ایران بنا به عادت که از قدیم به ارث برده بودند کشت و زرع و گله داری را از راه تجربه و عمل فرامی گرفتند و بدون آنکه قوای فکری خود را برای تغییر در اصل کشاورزی بکار بیندازند با همان سبک معمول قدیم از زمین بهره برداری می کردند. وسایل کار دهقان همان وسایل ساده پیشینیان بود و شخم و بذر افشانی و آبیاری و درو و خرمن کوبی و پرورش دامها را با همان وسایل قدیم انجام می دادند و جوانان و کودکان هر دهکده طرز بکار بردن آن وسایل را در کشاورزی عملا از پیران می آموختند، بدین جهت نه تنها سطح تولید محصول بالا نمی رفت بلکه گاه بر اثر بروز آفات و بی اطلاعی دهقانان از مبارزه با آنها در میزان تولید محصولات کشاورزی تنزل فاحشی روی می داد.

ارضی قرار گرفتند ، بهای ۵۵ کارخانه دولتی از انواع مختلف که ۷۷۰۰ میلیون ریال برآورد شد به صورت ۱۵۴۰۰۰ سهم پنجاه هزار ریالی درآمد و این سهام در اختیار مالکانی که املاک آنها طبق قانون اصلاحات ارضی به فروش می رسید قرار گرفت و به هدفهای زیرین جامه عمل پوشانیده شد :

- ۱- بهای اراضی تقسیم شده از طرف دولت پرداخت گردید.
- ۲- سرمایه های حاصل از فروش زمینهای مالکان عملا در کارهای تولیدی و صنعتی بکار انداخته شد .
- ۳- شرکت بیشتر مردمان در کارهای تولیدی و اقتصادی تأمین گردید.

بنابر آنچه گذشت ، فروش سهام کارخانه های دولتی به عنوان پشتوانه اصلاحات ارضی و مکمل اصل الغای رژیم ارباب ورعیتی قرار گرفت .

ب - ملی شدن آبهای کشور ، احداث سدها و حفر چاهها

مسئله کم آبی در بیشتر نواحی و کشتزارهای کشور از قرون گذشته تا عصر ما همواره قابل توجه بوده است . در این ادوار سالهای پربارش با فراوانی محصول و سالهای کم بارش و خشک با کمی محصول و گاه با قحطی همراه بوده است . وجود صدها کیلومتر قنات برای رسانیدن آب به آبادیها و کشتزارهای کشور از کوشش و تلاش گذشتگان ما در غلبه بر مسئله کم آبی و تنظیم آبیاری حکایت می کند .

در گذشته وجود مالکیتهای بزرگ در غالب روستاها عملاً شامل تملک آب نیز بود و بدین ترتیب معدودی از مردمان بی کوشش

وتلاش و غالباً بی آنکه سرمایه گذاری کرده باشند از ثمره مالکیت بر آب بهره برداری می کردند .

با اجرای قانون اصلاحات ارضی و الغای مالکیتهای بزرگ ، آبهای کشور نیز ملی اعلام شد و تنظیم و بهره برداری از آن به نفع تمام افراد ملت به دولت تعلق گرفت . از آن پس دولت با ایجاد سازمانهای آب منطقه ای و احداث شبکه های آبرسانی در رسانیدن آب سدها به کشتزارها و آبادیها اقدام کرد و علاوه بر آن با حفر چاههای عمیق و نیمه عمیق در نقاط مختلف کشور برای رفع نگرانی کشاورزان از بی آبی یا کم آبی کوشش نمود . برنامه آبیاری کشتزارهای کشور که منجر به افزایش سطح زیر کشت و بالا رفتن مقدار تولید محصولات کشاورزی خواهد شد همچنان تعقیب خواهد شد .

ج - نقش سپاهیان انقلاب در بهبود وضع روستاها

بهبود وضع روستاها به ازدیاد اطلاعات روستائیان و خبرگی و مهارت آنان بستگی فراوان دارد . روستائیان آگاه و ماهر در بهره برداری از خاک ، از همه امکانات جدید : ماشین آلات ، کود شیمیایی و دیگر وسایل پیشرفت کار استفاده می کنند و بموقع به مبارزه با آفات گیاهی و دامی می پردازند و بدین ترتیب بر سطح زیر کشت و مرغوبیت محصولات خود می افزایند . کشاورزانی که از اطلاعات نو در زمینه کارهای مختلف کشاورزی برخوردارند ، بزودی بر مشکلات مالی غلبه خواهند کرد و این چیرگی موجب رونق و رفاه زندگی آنان و افراد خانواده شان خواهد شد .

کشتزارهاست . هريك از انواع اين شركتها چنانكه خواهيم ديد در اين زمينه داراي وظايف و طرز عمل خاصى است :

۱ - **شرکتهای تعاونی روستایی** - اين شركتها با همكارى خود روستائيان به منظور رفع احتياجات مالى آنان همزمان با اجراى قانون اصلاحات ارضى بوجود آمد ، زيرا بى وجود اين تعاونيهها پيشرفت كار روستائيان كه صاحب زمين شده بودند مشكلات فراوانى داشت .

شرکتهای تعاونی با دادن وام و اعتبار به کشاورزان و تهیه کود شیمیایی و تأمین آب در نواحی کم آب، کمکهای بسیار مؤثری انجام داده اند .

آمار نشان می دهد كه تا آخر سال ۱۳۴۹ قریب ۲۵۵۰۰ ده درمیدان عملكرد بیش از ۸۲۰۰ شركت تعاونی قرار گرفته و متجاوز از ۱۵۰۰۰۰۰ نفر از روستائيان در اين شركتها عضویت پیدا کرده اند . اين شركتها با خودیاری و همكارى خود روستائيان در همین سال نزدیک به ۲۳ میلیارد ریال وام به کشاورزان كشور پرداخته اند .

برای تقویت شركتهای تعاونی روستایی بانك كشاورزی و عمران روستایی تأسیس یافت و این بانك تنها در سال ۱۳۵۰، ۱۰ میلیارد ریال برای توزیع در میان شركتهای تعاونی روستایی بعضی از نواحی كشور اختصاص داد .

۲ - **شرکتهای سهامی زراعی** - هنگام اجراى قانون اصلاحات ارضى این مشكل پيش آمد كه ممكن است پس از فوت يك روستایی مالك زمين ، اراضى او میان وارثانش تقسیم شود و

به جهاتی كه گفته شد با تقسیم زمین میان کشاورزان ، كار نو كردن كشاورزی در كشور پایان یافته تلقی نگردید . برای تکمیل آن ، سپاهیان دانش برای سوادآموزی و بالا بردن سطح اطلاعات عمومی ، سپاهیان بهداشت برای تعمیم بهداشت و درمان و سپاهیان ترویج و آبادانی برای آموختن درست بهره برداری از خاک ، آبیاری ، راه و رسم استفاده از كود شیمیایی ، مبارزه با آفات ، بكارگرفتن ماشین و مسائلی از این قبیل به روستاها اعزام شدند . در زمینه اجرای برنامه سپاه دانش ، به عنوان مثال ، آمار نشان می دهد كه از ابتدای شروع اعزام سپاهیان دانش به روستاها تا آخر سال تحصیلی ۵۰ - ۱۳۴۹ در حدود ۷۸۰۰۰ نفر سپاهی دختر و پسر در خدمت مردمان روستایی بكار پرداخته اند و آمار روستازادگان دانش آموز تنها در سال تحصیلی مذکور ۱۰۰۰۰۰ نفر بیش از تعداد آنان در سال تحصیلی قبل بوده است .

سپاهیان دانش علاوه بر سوادآموزی به روستائيان با انجام خدمات دیگری مانند احداث و تعمیر دبستانها ، راهها ، پلها ، حمامها ، چاهها و تأسیس خانه های فرهنگ روستایی و کتابخانه ها نقش مؤثر خود را در تأمین رفاه و بالا بردن سطح اطلاعات روستائيان تکمیل می کنند .

د - **شرکتهای تعاونی روستایی و شرکتهای سهامی زراعی**

بزرگترین هدف ایجاد شركتهای تعاونی روستایی و شرکتهای سهامی زراعی گسترش فكر همكارى دسته جمعی در پيشبرد كارهای روستایی و تقویت بنیه مالی کشاورزان و بكار انداختن ماشین در

این خرد شدن موجب پیدایش قطعات کوچک غیر اقتصادی و کم بهره گردد و در نتیجه بازمانندگان متوفی دچار فقر و تنگدستی شوند. برای جلوگیری از خرد شدن زمین پس از فوت کشاورزان صاحب زمین از يك طرف و ایجاد قطبهای کشاورزی در نقاط مختلف از طرف دیگر، شرکتهای سهامی زراعی تأسیس گردید. همانطور که از نام این شرکتها پیداست، زمین در آنها مبدل به سهم می شود. کشاورزان مالک می توانند به نسبت زمینی که در اختیار شرکت سهامی زراعی می گذارند تعدادی سهم دریافت دارند. بدین ترتیب در نواحی مختلف کشور واحدهای کشاورزی چند صد هکتاری بوجود می آید که با سرمایه گذاری و استفاده از شیوه های نوین کشاورزی می توان آنها را به بهترین وجه مورد بهره برداری قرار داد و درآمد حاصل را به نسبت میان کشاورزان صاحب سهم تقسیم کرد.

۴- محصولات کشاورزی

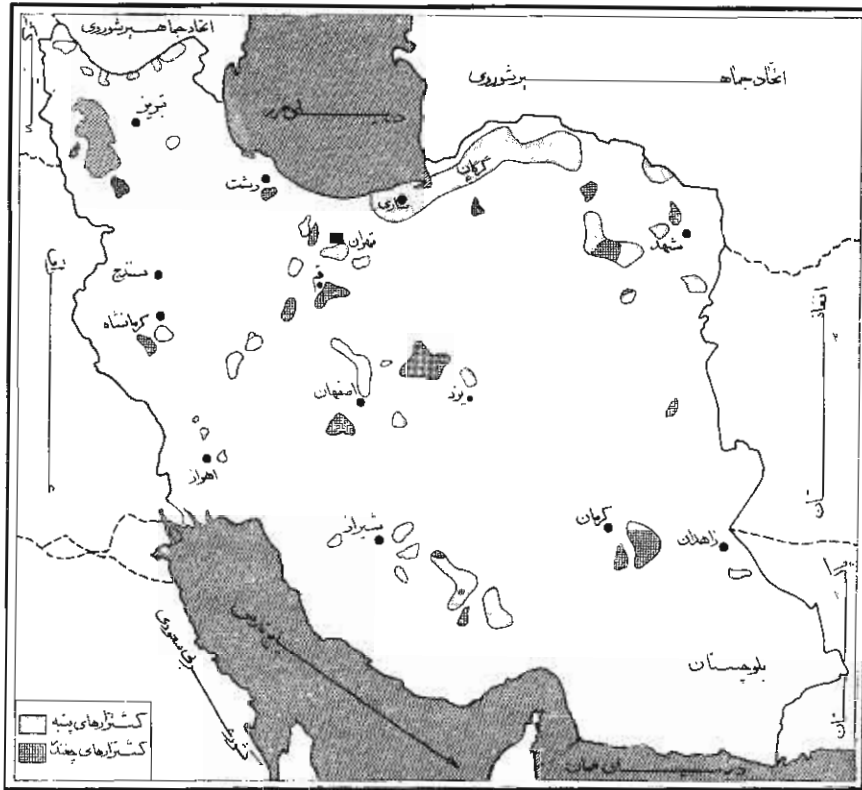
بیشتر گفته شد که ایران آب و هوای متنوع و محصولات گوناگون دارد و هرچند که به مناسبت وجود مشابهت در کیفیات آب و هوای بیشتر نقاط کشور اغلب محصولات بدست می آید و در هر استان و شهرستانی انواع غلات و گیاهان صنعتی و تفنی تهیه می شود لیکن هرگاه میزان محصول و مقتضیات طبیعی نقاط کشور را در نظر بگیریم محصول زراعی را می توان به طریق زیر توزیع و

مراکز مهم تهیه آنها را بطور تقریب تعیین نمود:

الف: پراکندگی جغرافیایی محصولات غذایی

- ۱- گندم و جو، در تمام نقاط کشور، بغیر از نواحی کم ارتفاع ساحلی گیلان، کاشته می شود و از حیث میزان محصول استانهای آذربایجان شرقی و غربی در درجه اول و استان کرمانشاهان و فرمانداری کل همدان در درجه دوم قرار دارد.
- ۲- برنج، در گیلان و مازندران و به مقدار کم در خوزستان و اصفهان و فارس بدست می آید و گیلان بزرگترین مرکز کشت برنج است.
- ۳- مرکبات، در مازندران و گیلان و خوزستان و فارس و کرمان کاشته می شود و مهمترین مرکز آن مازندران است.
- ۴- خرما، در خوزستان، فارس، بنادر جنوب، کرمان و خراسان مرکزی و جنوبی بعمل می آید و خوزستان و فارس مهمترین مراکز تهیه خرماست.
- ۵- انگور، جز در سیستان و خوزستان و بنادر جنوب و شهرستانهای کناره دریای خزر که به مقدار کم بدست می آید در سایر نقاط ایران فراوان است و مهمترین مراکز تهیه این محصول آذربایجان است.
- ۶- تهیه خشکبار (بادام، انواع برگه ها، پسته، فندق)، در بیشتر نقاط کشور معمول است.
- کشمش و بادام و برگه هلو و زردآلو، در شهرستانهای آذربایجان، خراسان، فارس، کرمان، اصفهان، قزوین، کاشان،

کشت توتون چیق و تنباکو: خراسان، کرمانشاهان، لرستان، فارس، کاشان و بندرهای جنوب است.

کشتزارهای پنبه و چغندر قند

۵- کتیرا- کتیرا یکی از محصولات طبیعی کشور است که گیاه آن بغیر از شهرستانهای کناره دریای خزر همه جا می‌روید و مهمترین مرکز تهیه کتیرا شهرستانهای غربی کشور (کردستان، لرستان، همدان و کرمانشاهان)، کرمان، اصفهان، خراسان و فارس است.

اراک، ولفندق درازوین، زنجان و لم، و پسته در کرمان، خراسان جنوبی و مرکزی، قزوین، اصفهان، یزد و سمنان و دامغان اروان است.

مهمترین مرکز محصول فندق، قزوین و زنجان، و بزرگترین مرکز تولید پسته کرمان است.

۷- چای - مهمترین مرکز کشت چای گیلان و مغرب مازندران است.

ب: پراکندگی جغرافیایی گیاهان صنعتی

۱- پنبه - کشت پنبه به مناسبت ارزش صنعتی آن مورد توجه خاص دولت است و نسبت به توسعه کشت آن اقدامات زیاد بعمل آمده و تقریباً در تمام شهرستانها معمول گردیده است. مازندران و خراسان و گرگان و فارس و خوزستان و تهران از نقاط پنبه‌خیز کشور است. مازندران و گرگان در درجه اول و خراسان در مقام دوم قرار دارد.

۲- کنف، در مازندران و گیلان بدست می‌آید و کشت آن در سایر نقاط به مناسبت کمی آب معمول نشده است.

۳- چغندر قند - تهیه چغندر قند برای مصرف کارخانه‌های قندسازی کشور اهمیت زیاد دارد و فعلاً کشت چغندر قند در تهران، آذربایجان، فارس، همدان، کرمانشاه، خراسان، کرمان، اراک و شاهرود معمول است.

۴- توتون و تنباکو - مرکز عمده کشت توتون سیگار گیلان، مازندران، گرگان، کردستان و آذربایجان غربی و مرکز عمده

ج : محصولات متفرقه

- ۱- زیتون، یکی از محصولات مهم و مخصوص گیلان است و ناحیه وسیعی از منطقه کوهستانی گیلان (دره سفیدرود) را جنگلهای زیتون پوشانیده است. مرکز مهم آن رودبار است.
- ۲- کرچک و کنجد، در خراسان، کرمان و اصفهان فراوان است و در سایر نقاط نیز کم و بیش بدست می آید.
- ۳- حنا، محصول کرمان و بنادر جنوب، رنگ محصول کرمان، روناس محصول خراسان و اصفهان است و در کرمان و یزد نیز بدست می آید.

الف - محصولات غذایی

- ۱- غلات- چنانکه بالاتر گفته شد بسیاری از سرزمینهای ایران برای کشت غلات بخصوص گندم و جو مساعد و هم اکنون بیش از ۵ میلیون هکتار از اراضی زیر کشت گندم و جو است. در تمام نقاط ایران شرایط و وسایل کشت و زرع گندم و جو تقریباً یکسان است. شخم و بذر افشانی در دو فصل بهار و پاییز بعمل می آید ولی به نسبت زیادی و کمی حرارت فصل، از اردیبهشت ماه تا اواخر مرداد بتدریج محصول نقاط مختلف کشور بدست می آید و به واسطه اختلاف جنس خاک، از لحاظ نرمی و خشکی و کیفیت بذر میزان برداشت آن متفاوت است. تپه های خاکی و دامنه های کم ارتفاع کوهها و دره های

کشتزارهای توتون و تباکو

- ۶- انگوزه و زردو - انگوزه در خراسان، فارس و کرمان و زردو فقط در فارس بدست می آید.
- ۷- مازوج - این محصول مخصوص کردستان، لرستان و آذربایجان غربی است.
- ۸- زعفران، محصول مخصوص خراسان جنوبی (قاینات) است و به مقدار کم در فارس و کرمان نیز بدست می آید.

لحاظ مقدار تولید در مقام اول و مازندران در درجه دوم است. کشت ذرت وجو صحرایی و ارزن و غلات دیگر از این قبیل در نقاطی که گندم وجو کاشته می شود معمول است لیکن محصول آنها چندان زیاد نیست و فقط در داخل کشور مصرف می شود.

۲ - میوه ها - محصولات درختی از قبیل انگور، خرما، مرکبات، سیب، گلابی و دیگر میوه های ایران به مقدار فراوان تولید می شود.

مو از گیاهانی است که تقریباً در تمام ایران کاشته می شود، نهال مو را هر چند سال يك بار از نزدیکی ریشه قطع می کنند و شاخه های تازه آن بار فراوان می دهد. بر حسب جنس خاک و آب و هوا در نقاط مختلف کشور انگورهای گوناگون بدست می آید. نگهداری و مراقبت نهالهای انگور چندان زحمتی ندارد و فقط ساقه نهالها را در سرمای شدید زمستان برای حفظ از سرما زیر توده ای از خاک می پوشانند، شرابی که از انگور معروف به شاهانی و انگورهای فارس (از جمله انگور خلار) تهیه می شود از شرابهای خوب دنیاست و این استفاده از انگور اخیراً رواج یافته است، انگور خشک به شکل کشمش و مویز نیز رقم مهمی از صادرات خشکبار ایران است. محصول کشمش ایران سالانه در حدود ۶۰۰۰۰ تن است. خرما محصول عمده مناطق گرمسیر و خشک جنوب ایران است. نخلستانهای وسیعی در خوزستان و بنادر جنوب و استان فارس وجود دارد و خرماي بعضی از نقاط ایران به شیرینی و خوش طعمی معروف است. محصول سالانه خرماي ایران در حدود ۳۰۰ هزار تن است.

آبرفتی مهمترین مرکز کشت جو و گندم است و معمولاً کشت این دو محصول بیشتر به صورت دیم بعمل می آید و مزارع از آب باران سیراب می شود زراعت با آبیاری دستی فقط در پاره ای نقاط کشور که دسترسی به آب هست معمول می باشد.

محصول سالانه گندم ایران در حدود ۴/۵ میلیون تن است.^۱ جو اغلب در جوار گندم کاشته می شود و انواع زیاد دارد و امروز علاوه بر مصرف غذایی در برخی صنایع مانند آج و سبزی و تهیه الکل نیز مورد احتیاج است.

سطح کاشت جو کشور اندکی از يك میلیون هکتار متجاوز است و در این مساحت بیش از ۱ میلیون تن محصول بدست می آید. برنج نیز یکی از مهمترین محصولات غذایی و شرایط کشت آن با گندم بکلی متفاوت است، برنج را باید در زمینهای پر آب بکارند و برای رشد آن حرارت معتدل دائمی لازم است، این غله از حیث کشیدگی و رنگ دانه اقسام مختلف دارد و مهمترین اقسام آن در ایران برنج صدری و چمپا و گرده است. کشت و زرع برنج کارگر فراوان و زحمت و مراقبت لازم دارد زیرا نهالهای آن گیاه را بعد از آنکه در خزانه رشد نمود باید به مزرعه اصلی که قبلاً به وسیله کارگران به صورت باتلاق درآمده باشد انتقال داده نشا کنند. در مقابل این زحمت مقدار محصول آن چندین برابر گندم است.

محصول سالانه برنج ایران در حدود ۱ میلیون تن، و گیلان از

۱ - آمارهای مربوط به محصولات کشاورزی ایران از نشریات مرکز آمار ایران گرفته شده است.

موکبات از قبیل لیمو و نارنج و پرتقال در شمال کشور مجاور دریا و نواحی ساحلی خلیج فارس و کرمان و فارس و خوزستان فراوان و محصول سالانه آن ۱۱۰ هزار تن است. درختهای بادام، گیلاس، زردآلو، قیسی، هلو، شفتالو، سیب و گلابی در خراسان و آذربایجان و شهرستانهای مرکزی اراضی وسیعی را پوشانده و یکی از مهمترین منابع ثروت کشور است.

ب - جنگلها و چراگاهها

دامنه دره های کوهستانی حاشیه کشور و اراضی مرتفع مرکزی مخصوصاً کوهپایه های شمالی برای درختکاری و ایجاد جنگلهای مصنوعی از هر حیث مناسب است.

کوهستانهای شمالی ایران از حدود آستارا تا بجنورد (شمال خراسان) منطقه مهم جنگلی کشور است و بهترین جنگلهای ایران در دامنه شمالی البرز در گیلان و مازندران قرار دارد. اغلب چوبهای جنگلهای شمال در موارد صنعتی از قبیل تهیه تراورس و درودگری و مبلسازی و ساختمانهای فنی مورد استفاده است. درختان جنگلی شمال را از نظر کیفیت چوب آنها به چهار دسته تقسیم کرده اند:

- ۱- چوبهای محکم درختان نارون، راش، انجیری؛ ۲- چوبهای متوسط درختان ممرز، ون، بلوط؛ ۳- چوب سفید درختان افرا؛ ۴- چوبهای بد درختان توسکا و خرما لو.

در کردستان و قسمتی از کوههای مغرب غلات نیز آثار جنگلهای قدیم باقی است. این جنگلها در گذشته بر اثر بی مبالاتی کوه نشینان

که در بریدن درختها هیچگونه اصول علمی و فنی را رعایت نمی کردند، خراب شده و در برخی نواحی روستائیان آنها را به اراضی زراعتی تبدیل کرده اند با این حال هنوز جنگلهای وسیعی از حدود اورامان و مریوان در امتداد کوههای مرزی تا سردشت در جنوب آذربایجان وجود دارد و اقسام عمده درخت آنها را گرد و انواع بلوط تشکیل داده است.

در حواشی جنگلها، در نواحی کم شیب کوهها و در دره های کوهستانهای ایران بخصوص در شمال و مغرب چراگاههای وسیعی وجود دارد. از وسعت این چراگاهها آمار دقیقی در دست نداریم ولی بنا بر برآوردهایی که شده تقریباً هشت میلیون هکتار چراگاه خوب و متوسط و در حدود ده میلیون هکتار چراگاه مشجر جنگلی در این کشور دیده می شود و این مقدار غیر از چمنزارهایی است که در اراضی نیمه بایر به عنوان چراگاه مورد استفاده قرار می گیرد.

بهترین چراگاههای ایران در البرز و زاگرس وجود دارد. در سایر نواحی کشور، مراتع از گیاهانی پوشیده شده اند که بر حسب گرمسیر بودن یا سردسیر بودن با گرم شدن تدریجی هوا زود یا دیر می رویند و چراگاههای موقتی بوجود می آورند.

ملی شدن جنگلها و مراتع - پیدایش جنگل و مرتع به چگونگی آب و هوا و خاک کشور بستگی دارد و افراد در ایجاد آن دخالتی ندارند. در گذشته افرادی خود را مالک قسمت یا قسمتهایی از جنگلها و مراتع کشور می دانستند و از آنها تا حد نابودی و زوال بهره برداری می کردند.

با اعلام ملی شدن جنگلها و مراتع ، مالکیت خصوصی بر جنگلها و مراتع ملغی گردید و دولت با ایجاد مؤسساتی مانند سازمان جنگلبانی و سازمان مراتع و چراگاهها به نگاهداری و توسعه و بهره برداری از آنها همت گماشت و در نواحی مستعد به ایجاد جنگلهای مصنوعی پرداخت .

ج - گیاهان صنعتی

۱ - پنبه و کنف - پنبه در صنعت بافندگی مقام مهمی را دارا است . از چند سال پیش که کارخانه های متعدد بافندگی به وسیله سرمایه داران داخلی یا دولت در کشور تأسیس گردیده و متدرجاً بر تعداد آنها افزوده می شود روز بروز احتیاج کشور به پنبه بیشتر شده است .

به همین جهت علاوه بر آنکه دولت زمینهای زیر کشت خشخاش را متدرجاً به کشت پنبه اختصاص داده در انتخاب تخم پنبه های امریکایی و ترکستانی کوشش فراوانی بکار برده و بدین ترتیب از حیث لطافت و استحکام الیاف نیز بر ارزش جنس پنبه افزوده است . اکنون مقدار محصول و ش پنبه در سال به ۴۵۸ هزار تن رسیده است . در میان نواحی پنبه خیز کشور ، مازندران و گرگان در مقام اول و خراسان در مقام دوم قرار دارند .

کنف چنانکه قبلاً گفته شد در همه نقاط کشور بدست نمی آید و مرکز تهیه آن فقط مازندران و گیلان است .

۲ - چغندر قند - بر اثر تأسیس کارخانه های قندسازی ، کشت چغندر قند در کشور معمول گردید . فعلاً در حدود ۴۲ هزار هکتار

زمین به کشت چغندر قند اختصاص دارد و میزان محصول چغندر قند بحدی است که مصرف کنونی کارخانه های قندسازی را برای مدتی از سال تأمین می کند . کشت این محصول نیز مانند کشت پنبه روز بروز در حال توسعه است . محصول کنونی چغندر قند ایران در حدود ۳ میلیون تن می باشد .

۳- توتون و تنباکو - این دو گیاه بومی کشور ایران نیستند و کشت و پرورش آنها از امریکا به اروپا و سپس به ایران سرایت کرده و در نقاط شمالی ، فارس ، کردستان ، اصفهان و کرمان معمول گردیده است . در چند سال اخیر مرتباً بر میزان محصول سالانه توتون سیگار افزوده شده و از محصول تنباکو (به واسطه تمایل عمومی به استعمال توتون سیگار) کاسته شده ولی بطور کلی محصول سالانه توتون سیگار و چیق و تنباکو افزایش یافته و قریب ۲۳ هزار تن است .

۴- چای - چای نیز گیاه بومی ایران نیست و کشت آن بتازگی معمول گردیده است . چون این محصول در داخل کشور مصرف زیاد دارد و مقتضیات طبیعی قسمتی از نواحی ایران با کشت آن مناسب است باتشویق و مراقبت دولت در سالهای اخیر ، مرتباً بر سطح زیر کشت و میزان محصول چای افزوده شده است . چای از آستارانا چالوس و نوشهر کاشته می شود و زمینهای زیر کشت آن بالغ بر ۲۶۰۰۰ هکتار و لاهیجان مهمترین منطقه چایکاری در شمال ایران است .

د- گیاهان صنعتی طبیعی

یکی از مهمترین محصولات صنعتی ایران کتیرا است ، این

محصول شیره گیاه خودرو به نام (گَوَن) است که در سرتاسر کوه‌های لرستان و کردستان و شهرستانهای مرکزی بطور طبیعی می‌روید . کثیرا از حیث رنگ و پیچیدگی و ضخامت اقسام زیاد دارد و برای برداشتن محصول، ساقه‌های بوته گون را در نزدیکی ریشه تیغ می‌زنند تا شیره گیاه خارج و پس از دو سه روز که بسته می‌شود آن را جمع - آوری می‌کنند. اوضاع جوی در موقع برداشت محصول در رنگ کثیرا تأثیر بسیار دارد چنانکه محصول آخر بهار و تابستان پررنگ‌تر از محصولی است که در اول بهار جمع آوری می‌شود ، از اقسام کثیرای ایران سه نوع معروف است :

۱- کثیرای ورقی که از تیغ زدن ساقه بدست می‌آید و قسمت عمده کثیرای ایران را تشکیل می‌دهد .
۲- کثیرای مفتولی که با فرو بردن قطعه آهن تیزی ، از ساقه خارج می‌شود .

۳- کثیرای معمولی که بدون تصرف انسان و در نتیجه صدماتی که تصادفاً به ساقه بوته وارد می‌آید از ساقه خارج می‌شود و اغلب به شکل لوله و مدور است . جنس اعلای کثیرا در کارخانه‌های رنگ سازی و چیت سازی و پرداخت پارچه‌های ابریشمی و کاغذ سازی مصرف می‌شود و این محصول در بازارهای دنیا مشتری زیاد دارد . صمغ انغوزه که در صنعت مورد استعمال دارد نیز از نوعی از گیاهان طبیعی بدست می‌آید .

برخی دیگر از گیاهان طبیعی ایران از قبیل کنگر و ریواس و انواع قارچهای غیر رسمی و نوعی از سیب زمینی خودرو و زرشک قرمز

و مانند آنها مصرف غذایی دارد و بعضی دیگر مانند روناس در صنعت رنگ سازی و رنگرزی بکار می‌رود و دسته‌ای از گیاههای طبیعی از قبیل خاکشیر افستین ، اسپند ، رازیان ، شیرین بیان و قرقات در داروسازی و پزشکی استعمال و هر سال مقداری از گیاهان طبیعی ایران به کشورهای دیگر صادر می‌شود .

محصولات متفرقه - زیتون يك محصول مدیترانه‌ای است و مهمترین ناحیه کشت آن در قسمتی از دره سفید رود، رودبار گیلان، است . روغن زیتون هم به عنوان غذا و هم در مسواری پزشکی مورد استعمال زیاد دارد . کرچك و کنجد نیز از گیاههای روغن دارند و از آنها استفاده غذایی و دارویی می‌شود .

زعفران - از گیاهان رنگی و معطر در خراسان جنوبی (قاینات) و جهرم و اصطهبانات فارس کاشته می‌شود و محصول سالانه آن به چهار هزار کیلو گرم می‌رسد. بیرجند مهمترین شهرستان تولید کننده زعفران است .

محصولات جانفوری

۱- **چگونگی دامپروری** - چنانکه گفته شد در ایران پرورش دام همه جا با زراعت همراه است و روستائیان هر دهستان کم و بیش گاو و گوسفند و میش برای استفاده از محصولات آنها و اسب و الاغ و قاطر برای استفاده حمل و نقل نگهداری می‌کنند و علاوه بر این در نواحی مغرب ایران و پاره‌ای نقاط آذربایجان و خراسان و فارس و طوایف کوه نشین مانند کردها ، لرها و قشقاییها از قدیم عادت بر

آن داشته اند که قسمت عمده معاش خود را از راه دامپروری تأمین نمایند و در این نقاط سرزمینهای مناسبی برای پرورش و نگهداری گله های متعدد وجود دارد، در مغرب پرورش اسب و در خراسان و آذربایجان پرورش گوسفند و میش و گاو و در فارس پرورش گاو و گاو میش و در نقاط گرمسیر جنوب نگهداری شتر از قدیم رواج کامل داشته و امروز هم معمول است.

نگهداری و پرورش دام در ایران برای روستائیان زحمت زیادی تولید نمی کند زیرا هشت ماه از سال معمولاً گله ها را در دامنه کوه ها و چراگاه های اطراف دهستان چرا می دهند و خود به کشت و زرع اشتغال می ورزند و همینکه موسم سرما رسید و برف زمین ها را پوشانید و دهقانان از کشت و زرع فراغت یافتند بقیه سال را به نگهداری و مواظبت دامها در دهکده می پردازند و با علوفه خشک که در مدت بهار و تابستان متدرجاً جمع آوری کرده اند و از بقایای خرمهای خویش دامها را علوفه می دهند.

اقدامات دولت در تکمیل و اصلاح کشاورزی منحصر به امر زراعت نیست و در باره دامپروری نیز مواظبت ها و راهنمایی ها و اقدامات سودمندی بعمل آورده است.

یکی از مهمترین اقدامات دولت در این راه موضوع اصلاح نژاد دامهای کشور است. انتخاب بهترین جنس گوسفند و اسب نقاط مختلف کشور و تهیه جنسهای قوی از دامهای کشورهای دیگر از قبیل گوسفند مریئوس استرالیا و گاوهای فرانسه و در آمیختن آنها با یکدیگر از قدمهایی است که وزارت کشاورزی در راه اصلاح نژاد

دام برداشته است و در این امر لطافت پشم و استحکام پوست و سایر مزایای هر جنس مورد توجه بوده و نسلهای جدید که از اختلاط دامها بوجود آمده از هر حیث بر نسلهای پیشین برتری دارد.

اقدامات دیگر دولت مبارزه با بیماریهای دام و ایجاد بنگاه مخصوص سرم سازی در حصارک و راهنمایی دامپروران به اصول بهداشت دام و رعایت نظافت و امثال آن است. بنگاه سرم سازی حصارک تقریباً تمام سرمهای قابل تلقیح برای دامهای کشور را فراهم می کند و دامپزشکهای ماهری که هر سال تحصیلات علمی و عملی این فن را در دانشگاه تهران فرا می گیرند در مراکز مهم دامپروری به راهنمایی روستائیان و مواظبت و دقت در بهداشت دامها اشتغال دارند و همیشه برای مبارزه با بیماریهای آنها آماده هستند و این اقدامات مفید در سراسر مملکت توسعه یافته است.

تعداد گاو و گاو میش در ایران بیش از ۵ میلیون سر، گوسفند در حدود ۳۰ میلیون سر، بز ۱۳ میلیون سر، اسب ۵۰۰ هزار و شتر و الاغ و قاطر در حدود ۲/۳ میلیون سراسر است^۱.

فراورده های دامی - همانطور که محصولات کشاورزی از لحاظ مصرف داخلی و صدور به خارج ارزش حیاتی برای کشور دارد محصولات دامی نیز برای ایران یکی از منابع عمده ثروت محسوب می شود.

اگر با مراقبت روستائیان روز بروز جنس دامها و محصولات آنها از قبیل پشم و پوست و روغن و لبنیات مرغوبتر گردد و در تهیه

۱- آمار دامهای ایران از نشریات مرکز آمار ایران اقتباس شده است.

لبنیات تولیدی بیشتر در داخل کشور مصرف می شود .
 روده گوسفند و گاو و پشم گوسفند و موی بز از صادرات کشور
 به خارج است .

۲- پرورش کرم ابریشم - پرورش کرم ابریشم در ایران سابقه
 مفصل تاریخی دارد و بر حسب سیاست حکومت های گذشته گاه از
 اهمیت افتاده و زمانی مانند دوره صفویه ترقی و توسعه بسیار یافته
 است .

بروز بیماری مخصوص کرم ابریشم و درماندگی روستائیان از دفع
 آن در گذشته یکی از علل عمده تنزل محصول پيله بوده و در این چند سال
 از طرف دولت بطور مستقیم و غیر مستقیم نسبت به تهیه نوغان و نگهداری
 آن از آفات و بیماری ها و راهنمایی روستائیان به اصول فنی پرورش
 کرم ابریشم و ایجاد توستان های وسیع اقداماتی بعمل آمده است .

بطور کلی پرورش کرم ابریشم وابسته به وجود درخت توت و
 آب و هوای بالنسبه گرم و مرطوب است .

در جلگه ها و نیز در کوهپایه های کم ارتفاع گیلان و مازندران
 و گرگان و خراسان غربی و مشرق آذربایجان و دهستان های جنوب
 یزد پرورش کرم ابریشم معمول است . گیلان از این حیث در درجه
 اول قرار دارد و بیش از سه چهارم محصول ابریشم کشور از آنجا
 بدست می آید . محصول پيله تر ایران در حدود ۳۵۰ هزار کیلو
 گرم است .

چون پرورش کرم ابریشم و بدست آوردن محصول از آغاز
 تا انجام مراقبت و زحمت و تخصص فنی لازم دارد و یکی از شرایط

محصولات آنها اصول علمی و بهداشت رعایت شود بر رونق بازار
 فروش اینگونه محصولات کشور افزوده خواهد شد .

در میان پوست دام های ایران پوست بره از همه مهمتر و اقسام
 آن به قرار زیر است :

۱- قره گل سرخسی که از سال ۱۳۱۱ شمسی به بعد از آمیختن
 گوسفند های بومی خراسان با گوسفندان قره گل افغانستان بدست آمده
 و مقدار محصول آن بسرعت ترقی کرده است و در داخل کشور و در
 خارج به بهای خوب فروخته می شود .

۲- پوست های بره قم و آشتیان که به رنگ های سیاه و کبود و
 قرمز و سفید و ابلق و قسمت عمده آن به رنگ سیاه است .

۳- پوست بره های شیراز که محصول آن در درجه اول و بالغ
 بر سیصد و پنجاه هزار جلد در سال است و اخیراً باتشویق دولت و به
 وسیله وارد کردن قوچ های سرخسی به فارس هم بر خوبی جنس پوستها
 و هم بر مقدار آن افزوده شده است .

۴- پوست های بره اصفهان در درجه چهارم و ۸۷ درصد آنها
 پوست سیاه است .

۵- پوست بره اهواز که ۷۰ درصد آن به رنگ سیاه است و
 از حیث جنس پوست به سه رقم طبقه بندی می شود .

۶- پوست بره خراسان که از حیث جنس در درجه متوسط و
 از حیث مقدار محصول مانند شیراز در درجه اول است .

۷- پوست های همدان و کرمانشاهان که يك رقم آن در ردیف
 پوست های متوسط و بقیه از جنس پوست های پست است .

علاوه بر استفاده از گوشت ماهیهای گوناگون، باصیدانواع ماهی خاویار در دریای مازندران، صنعت خاویار سازی که از صنایع غذایی محسوب می شود نیز در بندر پهلوی توسعه یافته است و این دو محصول روی هم رفته رقم مهمی از صادرات کشور را تشکیل می دهد.

در خلیج فارس نیز صید ماهی معمول و مهمترین محصول این منطقه ماهی ساردین و بندر عباس مرکز کارخانه های تهیه ساردین است.

ماهیهای دیگری مانند **حلوا** و **شوریده** و **قباد** در آبهای خلیج فارس صید می شود لیکن اهمیت ماهیگیری خلیج هنوز به پایه صید دریای خزر نرسیده است. اکنون شرکت شیلات جنوب ایران عهده دار کار صید ماهی و بهره برداری از منابع جانوری آبهای جنوب ایران است و دامنه فعالیت این شرکت رفته رفته وسعت می یابد.

خریداران ماهی و خاویار ایران اتحاد جماهیر شوروی، کشورهای متحده آمریکا و کشورهای اروپای مرکزی و غربی می باشند. **صید مروارید** - خلیج فارس و دریای عمان از دریا های گرم و محل صید صدفهای مروارید است. از قدیم شغل عمده مردم جزایر کنار خلیج صید مروارید بوده و امروز نیز ساکنان بندر لنگه و جزایر قشم و کیش کمابیش در آمدی از این راه دارند.

مهمترین مراکز صید مروارید در خلیج فارس، بندر لنگه است، مروارید بنادر جنوب اغلب سفید مایل به سرخ است. بهترین جنس مروارید جنوب، مروارید سفید رنگ معروف

آن نیز موافق بودن مقتضیات طبیعی است توسعه آن در تمام نقاط کشور خالی از اشکال نیست، به همین نظر دولت روستائیان نقاطی را که از قدیم در این کار تخصص داشته اند کمک می دهد و نسبت به تشویق ایشان در این راه حتی المقدور مساعدت می کند تا تولید این محصول تدریجاً مقام گذشته خود را بدست آورد.

۳- ماهیگیری - صید ماهی در کناره دریای خزر و دهانه رودهای متعددی که به آن دریا می ریزند یکی از منابع ثروت کشور و مراکز مهم آن عبارت است از بندر پهلوی (مرداب پهلوی و دهانه رودهایی که به مرداب می ریزد)، بندر آستارا و خلیج گرگان. در این نقاط انواع ماهی از قبیل ماهی آزاد، ماهی سفید، سوف، سیم، قزل آلا و کپور صید می شود.

صید ماهی در شمال اهمیت بسیار دارد و در فصل صید (پاییز و زمستان) هر روزه عده زیادی از صیادان با قایقهای چوبین در داخل مرداب و خلیجهای کناره به کار صید اشتغال دارند و گاهی تا مسافت زیادی در دریا پیش می روند. شرکت شیلات شمال ایران در بندر پهلوی سازمان وسیعی دارد و انحصار صید ماهی در مرداب پهلوی، رودها، کناره دریا و قسمت ایرانی دریای مازندران بطور کلی با این شرکت است.

امتیاز ماهیگیری در دریای خزر و دهانه رودها پیشتر با شرکت ایران و شوروی بود و چون مدت امتیاز آن شرکت در بهمن ماه سال ۱۳۳۱ پایان یافت دولت با اعلام ملی شدن شیلات خود اداره امور ماهیگیری را در دست گرفت.

به مروراید غلطان است که در محل آن را به نام جیوم می خوانند و در اروپا به بهای خوب فروخته می شود.

۴- شکار جانوران- شکار جانوران وحشی در ایران از لحاظ ارزش پوست آنها از منابع مهم ثروت بشمار می آید بخصوص که به مناسبت تنوع آب و هوا و وجود دشتهای و کوهستانها و مناطق جنگلی و دریاچه ها و رودها جانوران وحشی گوناگون در ایران وجود دارد. روباه، شغال، سمور، خز، سنجاب، خرگوش، دله، یوزپلنگ، سگ آبی، گربه صحرایی، ببر و پلنگ در نقاط مختلف کشور بسر می برند و پوست جانوران وحشی جزء صادرات قابل توجه کشور می باشد.

مهمترین مراکز شکار جانوران وحشی در درجه اول آذربایجان و همدان و کردستان و در درجه دوم نواحی شمال خراسان (قوچان، شیروان و بجنورد) و کوهستانهای اصفهان و در درجه سوم نواحی کوهستانی فارس و کرمان است.

۵- زنبور عسل- پرورش و نگهداری زنبور عسل با وجود زحمت فراوانی که دارد در نقاط کوهستانی ایران میان دهقانان و حتی بین شهرنشینان معمول است. در پاره ای از نقاط مثل اطراف کوههای سبلان و سهند در آذربایجان و کوههای کردستان زنبور عسل بحدی است که دره های سنگی قلل کوهها پیوسته از عسل مملو می شود و دهقانان با وسایل مخصوصی از آن منابع سرشار بهره می گیرند. هر چند که عسل و موم رقیمی از فرستاده های کشور را تشکیل نمی دهند لیکن از لحاظ تأمین معاش عده ای از دهقانان و از نظر تأمین احتیاجات

داخلی کشور خالی از اهمیت نیست.

پرورش زنبور عسل در حومه شهرهای بین شهرنشینان با اصول جدید اخیراً رواج یافته است و به جای کندوهای گلی که در دهستانها برای این کار معمول است در شهرها کندوهای چوبی چند طبقه به سبک خاصی ساخته و برای پرورش و نگهداری زنبور عسل بکار برده می شود. از این دستگاههای جدید هم اکنون در تهران و دماوند واردییل برای پرورش زنبور عسل استفاده می شود و نتایج خوبی بدست می آید.

فصل دوم

صنایع ایران

الف - چگونگی صنایع

کشور ما از قدیم به داشتن هنرهای زیبا معروف بوده و ایرانیان در هر دوره بهترین نمونه‌های صنایع ظریفه را بوجود آورده‌اند، آثاری که امروز از هنرمندان ایران باقی است و مجموعاً به نام «آثار باستانی» خوانده می‌شود بهترین معرف ذوق و استعداد مردم این کشور در هنرهای زیباست. بناها و کاشی‌کاریها و سنگ‌تراشیهای که در نقاط مختلف کشور باقی مانده و ظروف و آلات و اسباب گوناگون و قالیه‌ها و قالیچه‌های ممتاز و سایر منسوجات دستی ابریشمی و زربافت و صدها آثار دیگر که در موزه ایران باستان گرد آمده و قسمت بزرگی نیز در موزه‌های اروپا جمع‌آوری شده است ظرافت و لطافت صنعت و ذوق اختراع و ایجاد سبکهای مختلف را بخوبی نشان می‌دهد و می‌توان گفت که ایرانیان همیشه هنرمند و صنعتگر بوده‌اند و به مقتضای زمان با وسایلی که در هر دوره‌ای داشته‌اند آثار صنعتی مهمی بوجود آورده‌اند که مجموع آنها به «صنایع ظریفه» تعبیر می‌شود.

صنایعی که متوجه رفع احتیاجات ضروری زندگی است نیز مانند صنایع ظریفه از قدیم در ایران معروف بوده و هنرمندان ایرانی در بافت قالی و قالیچه و پارچه‌های ابریشمی و ساختن اشیای فلزی و مانند آنها مهارت کامل داشتند و همه کارهای صنعتی را با دست انجام می‌دادند و احتیاجات خود را از این راه تأمین می‌کردند.

لیکن مدت سه قرن است که مسئله تمرکز صنایع و استخدام ماشین و بکار انداختن قوای طبیعت در صنعت در دنیا رواج یافته، دکانهای کوچک به کارخانه‌های بزرگ مبدل شده و به جای آلات و ادوات دستی ماشینهای کوه‌پیکر در کارخانه‌ها بکار افتاده‌است، و نیز بر اثر پیشرفت تمدن احتیاج مردم به محصولات صنعتی روز بروز افزایش یافته و در زندگی اقتصادی ملل تغییرات زیادی از این حیث حاصل گردیده است. برای پایداری در برابر رقابتهای صنعتی تنها صنایع دستی کافی نیست از این رو در کشور مانیز وسایل توسعه و ترقی صنعت فراهم آمده و گامهای بلندی در تأسیس کارخانه‌ها برداشته شده است.

مسئله تأسیس صنایع و ایجاد کارخانه در کشور مایکی از مواد مهم برنامه دولت است. پس از آنکه اهمیت محصولات کشاورزی و توانایی کشور برای تهیه پنبه و پوست و پشم و چغندر قند و ارزش و میزان منابع زیرزمینی ایران روشن گردید موضوع توسعه صنعت جدید مورد توجه دولت قرار گرفت، سرمایه‌داران و صنعتگران برای ایجاد کارخانه‌های بزرگ تشویق شدند و کارخانه‌های بافندگی و ریسندگی و فلزکاری و چرم‌سازی و صنایع متفرقه به وسیله سرمایه‌داران

کشور تأسیس شد، کارخانه‌های مهم سیمان‌سازی و قندسازی و پارچه بافی ازپنبه و ابریشم مستقیماً به وسیله دولت بوجود آمد و توانایی کشور برای تهیه محصولات صنعتی به پایه‌ای رسید که از بعضی محصولات صنعتی دیگران بی‌نیاز شد.

یکی از مهمترین نکات اساسی در صنایع ایران آن است که کشور ما چنانکه در کلیات طبیعی گفته شد، مواد اولیه و مواد خام به حد وفور دارد و اکنون مقدار زیادی از این مواد بطور خام به خارج فرستاده می‌شود. فراوانی مواد مولد حرارت (زغال سنگ و نفت و چوب) و مواد خام اولیه (پنبه و پشم و فلزات و مواد شیمیایی) یکی از مزایای کشور و مهمترین وسیله برای توسعه و پیشرفت صنایع جدید است.

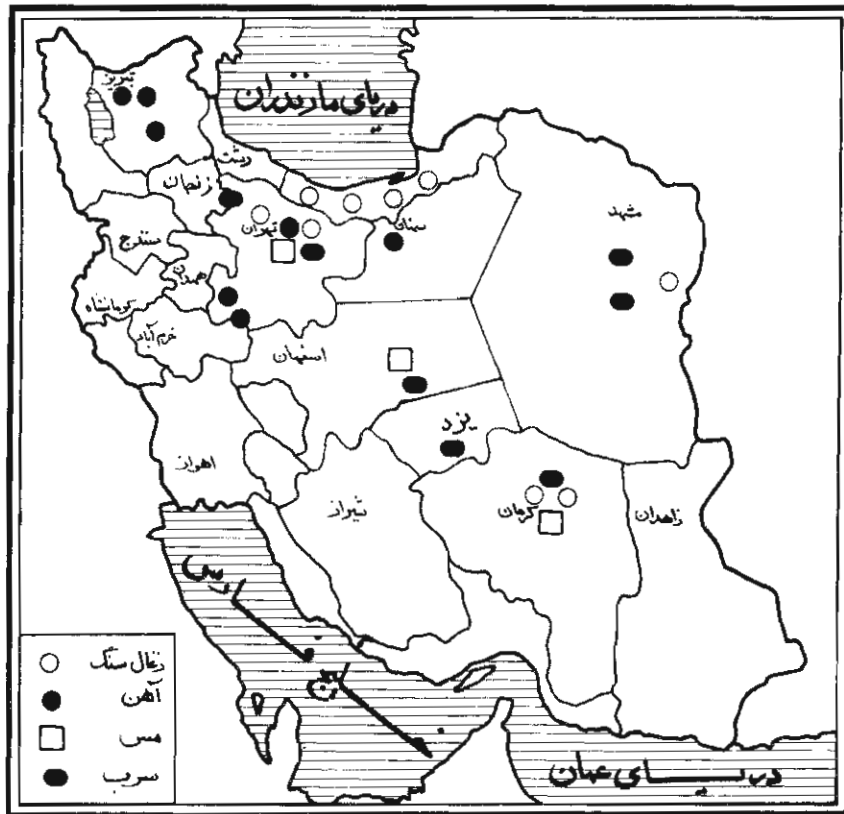
ب - معادن کشور

۱- نوع معادن - در باب معادن ایران هنوز تحقیقات علمی و فنی ادامه دارد و طبق آنچه از تحقیقات زمین‌شناسی و معدن‌شناسان بدست آمده معادن گوناگون سنگهای فلزدار و زغال سنگ و نمک و سنگهای نیمه‌قیمتی و گوگرد و نفت و آبهای معدنی در این کشور فراوان است و این تنوع معادن در ایجاد توسعه انواع رشته‌های صنعت جدید اهمیت زیاد دارد.

۲- استخراج معادن - بعضی از مواد معدنی مانند طلا به حالت خالص یا مرکب در برخی نقاط کشور یافت می‌شود و موادی که استخراج آنها آسان بوده مثل نمک و شوره از قدیم مورد استفاده قرار

گرفته است.

در سالهای قبل از جنگ دوم جهانی که دولت برنامه‌ثابتی برای بهبود وضع اقتصادی کشور داشت استخراج و بهره‌برداری از معادن کشور مورد توجه قرار گرفت و استخراج برخی از آنها به وسیله

مراکز آهن و زغال سنگ

سازمانهای ملی و دولتی صورت می‌گرفت. برای آنکه صورت حقیقی معادن معلوم شود مقررات خاصی برای اکتشاف معادن وجود داشت. پس از تأسیس سازمان برنامه، اعتبارات فراوان برای

اجرای برنامه‌های تولیدی و عمرانی بکار افتاد و قسمتی از معادن نیز با شرایط معینی به اشخاص یا شرکتها واگذار گردید .

الف - معادنی که منحصراً دولت استخراج یا اکتشاف کرده است :

۱- آهن در سمنان و مسگر آباد تهران ، بافق و نارینگان (شهرستان یزد) که عملیات اکتشافی و استخراجی کانه‌های اطراف بافق آغاز شده و کارخانه آهن‌گذاری آریامهر اصفهان برای تصفیه و بهره‌برداری از همین منابع آهن تأسیس شده است .

۲- مس در سرچشمه کرمان ، سبزوار ، عباس آباد، زنجان و حوالی قزوین .

۳- نیکل و سرب در انارک (یزد) که یکی از مهمترین حوضه‌های معدنی کشور است .

۴- زغال سنگ در اطراف زرنند کرمان ، شمشک ، زیراب ، تربت جام و گلندرود مازندران ، چشمه گل (حوالی مشهد) ، قلیچه بولاغ (حوالی میانه) .

۵- منگنز در رباط کریم شهریار .

۶- خاک نسوز در امین آباد ، انتمیوان در انارک ، گوگرد در بندر لنگه و سمنان ، خاک سرخ در جزایر هرمز و قشم ، کروم در حوالی میناب .

۷- نفت در خوزستان و کرمانشاهان و شهرستان قم و کف خلیج فارس .

ب - معادنی که به وسیله اشخاص یا شرکتها نیز استخراج می‌شود :

عبارت است از: نمک ، زغال سنگ ، سرب ، زاج ، زرنیخ ، گچ ، سنگ آسب ، فیروزه ، گوگرد ، خاک سرخ ، گل سفید ، گل سرشور ، سنگ آهن و سنگهای ساختمانی و سنگ خارا .

ج- استفاده از متخصصان و سرمایه‌های خارجی در توسعه صنایع داخلی :

صنایع جوان ایران بخصوص در رشته‌هایی که بتازگی بنیان گذاشته شده یا در دست تأسیس می‌باشند هم از نظر متخصص هم از نظر سرمایه بی‌آنکه امتیاز مخصوصی به فردی یا شرکتی یادولتی داده شود می‌تواند از کشورهای پیشرفته و ثروتمند کمک بگیرد .

درخصوص استفاده از متخصصان تردیدی نیست که تأثیریت افراد ورزیده ، صنایع ایران باید از وجود مهندسان و مشاوران فنی خارجی بهره‌مند شود چنانکه هم اکنون مهندسان شوروی و کشور-های دیگر در نصب کارخانه ذوب آهن آریامهر اصفهان ، کارخانه تراکتورسازی تبریز و صنایع نوین دیگر فعالیت دارند .

درمورد جلب سرمایه‌های خارجی برای توسعه صنایع کشور بخصوص صنایع سنگین و صناعی که به سرمایه فراوان نیازمندند با توجه به شرایطی که پیشتر تذکر داده شد ، اقدامات مؤثری بعمل آمده و به عنوان نمونه هم اکنون این سرمایه‌ها توسط شرکت‌های امریکایی ، فرانسوی و ایتالیایی در بهره‌برداری از منابع نفتی فلات قاره خلیج

مارس بکار افتاده است .

د- زندگی کارگری و سهم شدن کارگران در سود

کارخانه ها :

در ده سال اخیر زندگی کارگری در ایران تحولات فراوان داشته است. ریشه این تحولات را باید در قانون سهم شدن کارگران در منافع مؤسسات صنعتی و تولیدی جستجو کرد. به موجب این قانون تشکّل کارگران و تأسیس سندیکاهاى کارگری و همکاری کارگران در بالا بردن سطح تولید تحقق یافته و بسیاری از کارگران کارگاهها و کارخانه های تولیدی و صنعتی یا سندیکاهاى مربوط به آنها با کارفرمایان خود به عقد قراردادهای دسته جمعی مبادرت ورزیده و براساس این قراردادها، از سود ویژه کارگاهها و کارخانه ها بهره مند شده اند. میزان بهره مندی کارگران از این سود به موجب پیشی بینی قانون ممکن است تا ۲۰ درصد از منافع خالص کارخانه ها و کارگاهها برسد .

آمار نشان می دهد که از سال ۱۳۴۲ تا آخر بهمن ۱۳۵۰ ، ۲۸۳۰۰۰ نفر از کارگران کشور از سود ویژه کارگاهها و کارخانه ها برخوردار گشته اند .

ه - رشته های صنعت :

صنایع ایران را به سه رشته تقسیم می کنیم :

۱- صنایع دستی یا قدیمی ایران که اهم آنها قالی بافی است.

۲- صنایع کارخانه ای شامل بافندگی ، صنایع فلزی ، ساختمانی و غذایی که بطور کلی بر اساس استفاده از ماشین آلات صنعتی استوار است .

۳- صنایع استخراجی شامل صنعت استخراج نفت ، زغال سنگ و انواع سنگ معدن .

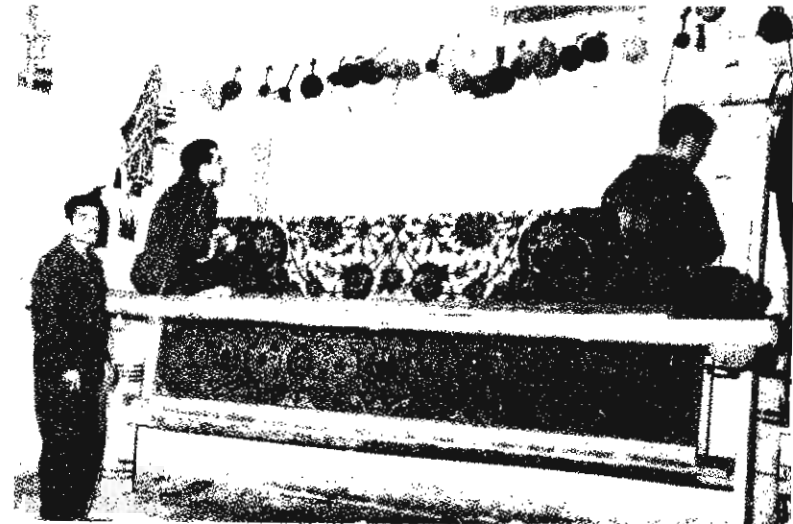
۱- صنایع دستی یا قدیمی

ریسندگی و بافندگی با وسایل دستی از هنرهای قدیمی ایرانیان است و دهقانان کشور در مواقع فراغت از کشت و زرع به کار ریسندگی و بافت پارچه و جوراب و امثال آن اشتغال می ورزند. قالی و قالیچه و گلیم و جاجیم و پارچه های ابریشمی ایران در هر دوره در تمام دنیای متمدن به لطافت و استحکام و زیبایی رنگ معروف بوده و امروز نیز بافت قالی و قالیچه یکی از رشته های مهم صنعت بافندگی کشور است .

قالی بافی - قالی بافی یکی از صنایع بسیار آسان و ساده ولی مستلزم بردباری و صرف وقت زیاد است . در این رشته از صنعت زنان سهم بزرگی بر عهده دارند . مواد اولیه قالی بافی ، خامه (پشم - تابیده) و نخهای پنبه ای و ابریشمی و مواد رنگی است و دستگاه بافندگی آن از به هم پیوستن چند قطعه چوب و طناب برای کار آماده می شود .

اقسام قالی و قالیچه در تمام کشور بانقشه ها و رنگ آمیزیهای گوناگون و طرحهای مختلف بافته می شود . مهمترین مراکز بافت

قالی در درجه اول آذربایجان، خراسان، کرمان، اصفهان، کاشان، اراک و کردستان است و قالیچه‌های ابریشم و پشم کرمان و کاشان و ترکمن، سجاده‌های پشمی ارسباران و خلخال، گلیمهای پشم و پنبه‌ای کردستان، سجاده‌های پشمی کرمان و سنندج و جاجیم.

کارگاه قالی بافی

های شوستر و دزفول در بازارهای خارج و داخل خریدار زیاد دارد. قالی ایران همیشه سبب شهرت تجارت خارجی کشور بوده و به علت حسن بافت و ثبوت رنگ و زیبایی و تناسب نقشه و خوبی نخ و پشم و ابریشمی که در بافت قالیه‌ها بکار می‌رود در بازارهای خارجی موقع مهمی دارد، بطوری که همیشه قالی خوب مرادف با نام ایران است.

بافت قالی و قالیچه اصولاً بادت انجام می‌گیرد، و بدین مناسبت در این رشته از صنعت ایران بکار بردن ماشین امکان‌پذیر نیست ولی مراکز و کارگاههای بزرگی در خراسان و آذربایجان و سایر نقاط کشور برای تمرکز دادن صنعت قالی بافی ایجاد گردیده است. در هنرستان رنگرزی طرز تهیه نقشه‌های گوناگونی را که برای قالی لازم است می‌آموزند و در مراکز مهم قالی بافی شرکت فرش ایران به وسایل مختلف بافندگان قالی را تشویق و نسبت به راهنمایی آنان اقدام می‌کنند.

۲- صنایع کارخانه‌ای

الف - ریسندگی و بافندگی

ریسندگی پنبه و تابیدن ابریشم و بافت بعضی پارچه‌ها از پنبه و پشم و تهیه پارچه ابریشمی (حریر) همیشه در کشور ما معمول بوده است لیکن نظر به اینکه انواع پارچه‌های پشمی و نخی رقم بزرگی از واردات کشور را تشکیل می‌داد، توسعه ریسندگی و بافندگی مورد توجه قرار گرفت و کارخانه‌های متعدد ریسندگی و بافندگی در نقاط کشور تأسیس گردید و محصول کارخانه‌ها در بازارهای داخلی رواج یافت و بتدریج از واردات پارچه کاسته شد.

بزرگترین مرکز بافندگی ایران برای پارچه پشمی شهر اصفهان است که دارای کارخانه‌های بزرگ و متعدد ریسندگی و بافندگی است و پارچه پشمی و نخی کارخانه‌های آن مانند وطن و پشم باف و زاینده.

رود و ریسباف در داخل کشور مصرف می شود و برخی از انواع آنها با پارچه های خارجی برابری می کند .

چالوس که بین مراکز مهم تهیه پبله یعنی مازندران و گیلان قرار گرفته مرکز بزرگترین کارخانه حریربافی کشور است و حریرهای آن با بهترین حریرهای فرانسه و ایتالیا برابری می کند^۱.

مهمترین کارخانه چیت سازی و تهیه پارچه های نخی در **بهشهر** و **شاهی** مازندران تأسیس گردیده و علاوه بر اقسام پارچه های پنبه ای پارچه های کتان نیز تهیه می نماید ، در یزد نیز چند کارخانه بزرگ ریسندگی و بافندگی هست ، در تهران ، کاشان ، قزوین ، سمنان ، مشهد ، کارخانه های نخ تابی و پارچه بافی و در رشت ، **محمودآباد** و **شاهی** کارخانه های کیسه بافی و گونی بافی دایر شده است .

برای آنکه پنبه خام جهت مصرف بافندگی کارخانه های ریسندگی و بافندگی آماده شود کارخانه های پنبه پاک کنی نیز در نقاط پنبه خیز کشور دایر گردیده و از جمله چند کارخانه در مازندران (بابلسر ، جویبار ، کیاکلا ، بهشهر) و چند کارخانه در شهرستان گرگان و دشت گرگان (شهر گرگان و کردکوی و گنبد قابوس و بندرگز) و یک کارخانه در ورامین بکار افتاده است .

بطور کلی در صنعت جوان پارچه بافی ایران سالانه بیش از ۴۸۰ میلیون متر پارچه پنبه ای و ۱۱ میلیون متر پارچه پشمی تهیه می شود^۲.

۱- کارخانه های حریربافی چالوس فعلاً فعالیت ندارد .

۲- آمار سال ۱۳۴۹ .

علاوه بر رشتن نخ و بافتن پارچه های مختلف ، صنعت تریکوتاژ در سالهای اخیر در ایران با سرعت رو به ترقی گذاشته و امروز کارخانه های تریکوتاژ تبریز و اصفهان و تهران علاوه بر مصرف داخلی ایران مقداری محصول نیز برای صدور به افغانستان و کشورهای دیگر فراهم می کنند .

کارخانه تریکوتاژ ظفر در تبریز یکی از معتبرترین کارخانه های نوع خود بود که متأسفانه از کار افتاد و اکنون کارخانه های برق لامع و شاهین و چند کارخانه دیگر تریکوتاژ در تبریز و اصفهان احتیاجات کشور را تهیه می کنند .

ب- صنایع غذایی

۱- **قندسازی** - در ایران از قدیم زراعت نیشکر در نواحی گرمسیر خوزستان معمول بود و ساختن قند و شکر نیز رواج داشت . چون به مرور ایام زراعت نیشکر از میان رفت ، قندسازی نیز فراموش شد . نخستین بار در سال ۱۲۷۵ شمسی يك کارخانه قندسازی در کهریزك بوسیله شرکت بلژیکی برای تهیه قند از چغندر تأسیس شد ، لیکن چون در آن زمان مصنوعات داخلی زیر حمایت مستقیم دولت نبود و بازار گرانان بیگانه در برابر محصولات کارخانه کهریزك محصول خود را به بهای کم می فروختند ، صاحبان کارخانه از رقابت بایگانگان درماندند و کارخانه از کار افتاد تا آنکه در سال ۱۳۱۰ شمسی کارخانه کهریزك مرمت یافت و مدتی بکار ادامه داد . این کارخانه امروز فعالیتی ندارد . پس از آن کارخانه دیگری در کرج تأسیس گردید و

3.

۲۰- کارخانه قند نقش جهان استان اصفهان

۲۱- « شاهرود فرمانداری کل سمنان »

۲۲- « نیشکر هفت تپه استان خوزستان »

۲۳- « تصفیۀ شکر اهواز »

در شهرهای همدان، خوی، قزوین، نیشابور، یاسوج، دزفول، پیرانشهر، ممسنی و شهرکرد نیز اخیراً کارخانه هایی تأسیس شده است.

۲- **آرds سازی و تهیه کنسرو**- تهیه آرds های گوناگون از گندم و سیب زمینی و ساختن خمیرهای غذایی و رشته فرنگی نیز از صنایع جدید کشور و روز بروز در حال توسعه و ترقی است. کارخانه های متعدد ماکارونی سازی و تولید آرds از گندم وجود دارد و مانند آنها همچنین کارخانه های متعدد کنسرو سازی در سالهای اخیر تأسیس و مشغول کار گردیده است. کارخانه دولتی کنسرو سازی شاهی (مازندران) و کارخانه کنسرو سازی بندرعباس (بخصوص برای تهیه ساردین) از بزرگترین کارخانه های نوع خود می باشد. در رشته صنایع غذایی ایران در چند سال اخیر، هم از لحاظ کیفیت مواد و هم از لحاظ بسته بندی پیشرفت و توسعه کامل حاصل شده و مقداری از محصولات غذایی به کشورهای همسایه صادر می شود.

۳- **شالیکوبی** - شالی را سابقاً با وسایل دستی می کوبیدند و انجام این کار مستلزم صرف وقت بسیار و کارگر زیاد بود. ولی با نصب کارخانه های متعدد شالیکوبی در شهرستانهای مختلف استانهای گیلان و مازندران از جمله در رشت، رودسر، لنگرود، طوالش، شهسوار،

بندر پهلوی، شاهی و گرگان این کار با سرعت بیشتر انجام می گیرد.
۴- **چای سازی** - کارخانه های متعدد چای سازی در نقاط مختلف گیلان و مازندران غربی (تنکابن) وجود دارد و مهمترین آنها در تنکابن کارخانه های بیبالان و قلعه گردن و کلار آباد و در لاهیجان کارخانه های بنگاه کشاورزی و شرکت لاهی چای است. کارخانه های چای سازی که بیش از ۲ هزار نفر کارگر را به کار گماشته سالانه در حدود ۱۶ هزار تن چای تهیه می کند.

۵- **خشکبار**- یکی از مهمترین رشته های صنایع غذایی کشور تهیه خشکبار است که کارخانه های آن در آذربایجان (مراغه، خوی و تبریز) و خراسان و سایر شهرستانهای کشور دایر شده و خشکبار را با رعایت اصول فنی بهداشتی تهیه و به خارج صادر می کنند.
۶- **صنایع دیگر غذایی**- تهیه مواد غذایی با وسایل دستی همیشه در ایران معمول بوده و امروز نیز روستائیان و دهقانان از شیر دامها لبنیات گوناگون تهیه می کنند لیکن در این چند سال در تهیه لبنیات اصول علمی و فنی رعایت می شود و برای تهیه مواد که مصرف طبی دارند و اقلام نوشابه ها و تولید روغن نباتی کارخانه های متعدد تأسیس گردیده است.

۷- **نوشابه سازی** - آبجو سازی و تهیه آبهای معدنی و تهیه نوشابه های غیر الکلی اخیراً رواج یافته و تهران و تبریز و بعضی دیگر از شهرهای بزرگ مرکز تولید آنهاست.

ج- صنایع فلزی و مکانیکی

صنایع مربوط به فلزکاری چون درجه اول مستلزم وجود

آهن است و هنوز معادن آهن کشور استخراج نشده، عمومیت پیدا نکرده است. لیکن کارخانه‌های اختصاصی دولت مانند کارخانه‌های تصفیۀ مس غنی آباد و کارخانه‌های ارتش و کارخانه شماره ۵ ونک و امثال آنها دایر و مشغول کار است. به علت احتیاج روزافزون کشور به آهن و فولاد و چدن در حوالی کرج بنای يك کارخانه معظم آهن-گدازی (ذوب آهن) آغاز گردید ولی به علت وقوع جنگ جهانی دوم اتمام آن انجام نگرفت. اخیراً برای نصب يك کارخانه ذوب آهن در مقابل فروش گاز ایران به اتحاد جماهیر شوروی موافقت نامه‌ای با این کشور به امضا رسید. نصب این کارخانه در جنوب غربی اصفهان آغاز شد و هم اکنون در دست اتمام است.

در ده سال اخیر توجه کارگران ایرانی به تراش فلزات و تهیه یدکیهای ماشین آلات روز بروز بیشتر شده است.

اکنون کارخانه‌های فلزکاری بخش خصوصی به تولید انواع ماشینهای مولد برق، الکترومپ، تانکرهای نفتی، صندوقهای نسوز صد تا پنج هزار کیلویی، انواع کلاسور و قفل، بخاریهای نفت سوز، کولر، یخچال، آبگرمکن نفتی و گازی و دیگر وسایل خانگی با موفقیت ادامه می‌دهند.

در زمینه ماشین سازی نیز پیشرفت بسیار حاصل شده است. کارخانه‌های اتومبیل سازی ایران ناسیونال و شرکت سهامی جیپ و چند کارخانه دیگر در اطراف تهران به تولید اتومبیل سواری، کامیون، بارکش می‌پردازند و مرکز ماشین سازی تبریز به تولید تراکتور مشغول است.

د- صنایع متفرقه کارخانه‌ای

۱- کبریت سازی- در نقاطی که وسایل تهیه چوب لازم برای ساختن کبریت فراهم است مانند تبریز و تهران و مشهد و اصفهان و نیشابور و رشت کارخانه‌های کبریت سازی دایر گردیده است. محصول کبریت ایران علاوه بر تأمین مصرف داخل کشور مقداری نیز به ممالک مجاور ایران صادر می‌گردد. تهران و تبریز از نظر میزان تولید کبریت مهمترین مراکز کبریت سازی کشورند.

۲- چرم سازی- صنعت چرم سازی با وسایل دستی از صنایع قدیم ایران بوده و صنعتگران بعضی از شهرها مخصوصاً مشهد و همدان و تبریز و تهران انواع چرم گاو و گاو میش و تیماج و میشن برای مصرف کفاشی و سراجی تهیه می‌کردند و این صنعت مانند غالب رشته‌های دیگر به وسیله ایجاد چند کارخانه بزرگ توسعه کامل یافته و اکنون انواع چرم و شورو در کارخانه‌های ایران تهیه و علاوه بر مصرف داخلی مقداری نیز به خارج صادر می‌شود.

انواع چرم و شورو که در کارخانه‌های ایران تهیه می‌شود با بهترین چرمها و شوروهای خارجی از حیث دوام و لطافت و رنگ برابری می‌کند و مواد خام کارخانه‌ها مانند پوست خام و نمک و مازوج و آهک (بغیر از بعضی مواد شیمیایی) در داخل کشور تهیه می‌شود. مرکز عمده چرم سازی شهر تبریز است که چهار کارخانه دارد و چرمهای گوناگون از قبیل چرم گاو و گاو میش و تیماج در آنجا ساخته می‌شود. در شهرهای تهران و مشهد و همدان نیز کارخانه چرم-

سازی دایر است.

۳- سیمان سازی- وجود مواد اولیه تهیه سیمان در داخل کشور و احتیاج روزافزون به سیمان برای پل سازی و سد سازی و ساختمانهای راه آهن و سایر بناها موجب تأسیس کارخانه های سیمان سازی در کشور گردید. اولین کارخانه سیمان ایران پس از تحقیقات فنی بر روی مواد اولیه در ۷ کیلومتری جنوب تهران در دامنه کوه های بی بی شهر بانو و سرسره ایجاد گردید و پس از آنکه یک سال بطور آزمایش بکار افتاد از اول سال ۱۳۱۳ شمسی بهره برداری از آن آغاز شد.

این کارخانه در مدت ۲۴ ساعت یک صدتن سیمان تحویل داد و بطور متوسط محصول آن در ده ماه به سی هزار تن رسید و چون این مقدار برای احتیاجات داخلی کافی نبود کارخانه دیگری از آلمان خریداری و ماشینهای آن در سال ۱۳۱۶ شمسی مجاور کارخانه اول نصب گردید. کارخانه جدید خودکار است و تمام مواد اولیه در این ماشینها به وسیله فشار هوا با جرثقیل مخصوص سیر می کند. فعلاً عدد کارکنان کارخانه سیمان ۳۶۰ نفر و محصول روزانه هر دو کارخانه سیصد تن سیمان است.

اخیراً کارخانه جدید سیمان شیراز به وسیله سازمان برنامه در نزدیکی شیراز و دو کارخانه دیگر سیمان یکی به ظرفیت روزی سیصد تن در لوشان منجیل و دیگری به ظرفیت شش صدتن در دورود تأسیس و سیمان مورد نیاز سدهای محمدرضا شاه در خوزستان و سد شهبانو فرج (سفیدرود) در گیلان به وسیله این دو کارخانه تأمین گردیده است.

در تهران دو کارخانه سیمان و در مشهد و اصفهان و صوفیان

آذربایجان شرقی هر کدام یک کارخانه به وسیله سرمایه داران بخش خصوصی تأسیس گردیده است. محصول کارخانه های سیمان کشور فعلاً بیش از مصرف داخلی است و مازاد آن به افغانستان و شیخ نشینهای خلیج فارس صادر می شود.

۴- صنعت اشباع چوب- بر اثر ایجاد و توسعه راه آهن در ایران روز بروز احتیاج به تراورس چوبی زیادتر گشت، بدین جهت تأسیس کارخانه های اشباع چوب برای تراورس که چوب آن در جنگلهای شمال کشور فراوان است نهایت لزوم را داشت. منظور از اشباع چوب آماده کردن آن برای ساختمانهای فنی و جلوگیری از فساد و خرابی آن است و این صنعت از رشته های مهم صنایع شیمیایی بشمار می آید. دولت از سال ۱۳۱۱ برای ایجاد سه کارخانه بزرگ که احتیاجات ساختمانی راه آهن را تأمین کند اقدام کرد و از سال ۱۳۱۲ تا ۱۳۱۶ بتدریج سه کارخانه به شرح زیر تأسیس نمود:

کارخانه قیراندود و کارخانه کروئوزوت سازی که با رعایت مقتضیات محلی از لحاظ مواد اولیه در مازندران ایجاد گردید و محصول آن در سال ۱۳۱۳ بدست آمد.

مواد مهم مورد احتیاج کارخانه قیراندود عبارت است از: تراورس خام و چوب برای سوخت و روغن قطران و نفت و بترین و امثال آن.

در این کارخانه در هر نوبت کار ۳۰۰ عدد تراورس خام قیراندود می شود و در هر چند روز تهیه ۱۲۰۰ تراورس ممکن است و علاوه بر تراورس انواع چوب و تخته رانیز در این کارخانه می توان قیراندود نمود.

مواد مهم مورد احتیاج کارخانه کربوزوت سازی عبارت است از: چوب و شیرۀ چوب و روغن سنگین و بتزین و نفت و امثال آن. محصول متوسط کارخانه کربوزوت، که برای قیراندود کردن تراورسهای چوبی بکار می رود، در حدود ۲۲۵۰۰ کیلوگرم کربوزوت و هزار تن زغال چوب است و علاوه بر آن آزمایشگاههای کارخانه برای تهیه جوهر سرکه و الکلهای صنعتی استفاده می توان کرد.

کارخانه گودرن - این کارخانه برای تقطیر زغال سنگ خریداری و در جوار معادن زغال سنگ در شمال شرقی تهران نصب گردیده است.

مواد مورد احتیاج گودرن عبارت است از: زغال سنگ و نفت سیاه و امثال آن.

محصولاتی که از این کارخانه بدست می آید عبارت است از کک برای مصرف صنعتی، روغن قطران برای مصرف کارخانه قیراندود، بتزین برای مصرف هواپیمایی، قیر برای مصرف آسفالت و علاوه بر آن آمونیاک و نفتالین و جوهر شوره نیز در آنجا می توان تهیه کرد.

۵- صنایع شیمیایی - از صنایع جدید ایران که به علت احتیاجات روزافزون داخلی در حال توسعه و ترقی است صنایع شیمیایی را باید نام برد که هم دولت و هم شرکتها و مؤسسات خصوصی به ایجاد آن دست زده اند. محصول این صنعت از قبیل اقسام الکل، صابون، گلیسرین، عطریات، پنبه نسوز، رنگهای روغنی، بعضی از داروهای طبی، دینامیت و مواد منفجره قسمتی از احتیاجات کشور

را رفع می کند. تهران مهمترین مرکز صنایع شیمیایی ایران و دارای دو واحد مهم شیمیایی یکی متعلق به سازمان برنامه در ورامین و دیگری متعلق به بخش خصوصی است. دینامیت و مواد منفجره و گازهای شیمیایی و مانند آنها در انحصار واحدهای صنعتی ارتش است.

کارخانه گودرن سازی تهران وابسته به راه آهن نیز که شرح آن بالاتر گذشت یکی از واحدهای مهم صنایع شیمیایی ایران است.

کارخانه های دارو سازی **دکتر عبیدی و تولیدار** از واحدهای مهم صنایع شیمیایی ایران و محل هر دو کارخانه در تهران است. اخیراً با ایجاد صنایع پتروشیمی، گام بزرگی در توسعه صنایع شیمیایی ایران برداشته شده است.

۶- دخانیات - دستگاه عظیم توتون بری و سیگار سازی دخانیات در تهران که مرکب از چندین کارخانه و بیش از ۴۰۰۰ نفر کارگر دارد تنها مرکز صنایع مربوط به تولید توتون و سیگار ایران و متعلق به دولت و یکی از پرسودترین واحدهای صنعتی دولتی است. کارخانه های دخانیات سالانه قریب ده میلیارد عدد سیگار و سیگارت برای فروش داخلی و صدور به خارج تهیه می کند.

۷- صابون سازی، در گذشته در بسیاری از شهرهای کشور مثل گرگان، قم، مراغه و سایر نقاط آذربایجان رواج داشته است. در سالهای اخیر کارخانه های متعدد تولید صابون و پودرهای مختلف توسط بخش خصوصی بخصوص در تهران و تبریز تأسیس و احتیاجات کشور از حیث انواع صابون برای مصارف معمولی و پزشکی تأمین گردیده است.

۸- مقواسازی و کاغذ سازی از صنایع جدیدی است که به رشته های صنعتی کشور افزوده شده، فعلاً در دو کارخانه مقواسازی

کرج اقسام مقواهای نازک و ضخیم تهیه می شود.

نخستین کارخانه کاغذ سازی با ظرفیت کم در کهریزک دایر شد. اما اخیراً کارخانه بزرگی در هفت تپه خوزستان دایر شده است که قسمت بزرگی از نیازمندیهای کشور را مرتفع می سازد.

۹- صنایع دیگر- برائ افزایش احتیاجات عمومی به کالاهای صنعتی و با تشویق دولت پاره ای از صنایع قدیمی دستی نیز بتدریج به صورت کارخانه ای درآمدی است.

از جمله صنعت شیشه و بلور سازی است که تهران مرکز عمده آن می باشد و محصولات مرغوب کارخانه ها از انواع لیوان و آبخوری و ظروف بلوری و شیشه ای گرفته تا بلورهای رنگین و شیشه پنجره و غیر آن با کالاهای خارجی نظیر خود رقابت می کند.

صنعت پلاستیک سازی و تهیه اشیای پلاستیکی، کائوچویی نیز از صنایع نوین کشور است. در کارخانه پلاستیک سازی تهران انواع ظروف پلاستیکی و اسباب بازی و کفش لاستیکی و امثال آن تهیه می شود.

۳- صنایع استخراجی

الف- استخراج نفت- یکی از مهمترین رشته های صنایع استخراجی ایران استخراج نفت است که در حوضه های وسیعی از جنوب غربی، مغرب و مرکز ایران و فلات قاره خلیج فارس به دست هزاران کارگرو مهندس ایرانی انجام می گیرد و سالانه مقدار هنگفتی نفت و مواد نفتی برای

مصرف داخل کشور و صادرات آماده می کند.

امتیاز استخراج نفت و موم طبیعی در سراسر کشور بغیر از شهرستانهای شمالی و خراسان در سال ۱۲۸۵ شمسی مطابق با سال ۱۹۰۶ میلادی (۱۳۱۹ هجری قمری) به یک نفر از اتباع استرالیا به نام ویلیام داریسی داده شد. پس از چندی امتیاز مزبور را یک شرکت انگلیسی که بعدها به «اولین شرکت استخراجی محدود»^۱ موسوم گردید از داریسی تحصیل نمود.

این شرکت پس از آنکه عملیات خود را در نواحی اطراف میدان نفتون خوزستان آغاز کرد و خواست آن عملیات را تا ناحیه بختیاری توسعه دهد شرکت دیگری با سرمایه ۴۰۰ هزار لیره انگلیسی به نام «شرکت نفت بختیاری» دایر نمود و بعداً از مجموع آن دو، شرکت نفت ایران و انگلیس^۲ بوجود آمد.

در سال ۱۳۱۱ شمسی مطابق با اواخر سال ۱۹۳۳ میلادی دولت ایران قرارداد داریسی را که به شرکت سابق نفت ایران و انگلیس منتقل شده بود لغو کرد ولی سال بعد قرارداد جدیدی از آن تاریخ به مدت ۶۰ سال بادسیسه ونیرنگ به ایران تحصیل گردید.

به موجب آن قرارداد شرکت مذکور موظف گردید عملیات استخراجی را در سایر حوضه های نفتی مغرب ایران توسعه دهد. بطور کلی از آغاز استخراج نفت تا آخر دسامبر ۱۹۴۳ روی-

۱- FIRST EXPLOITATION Company Limited

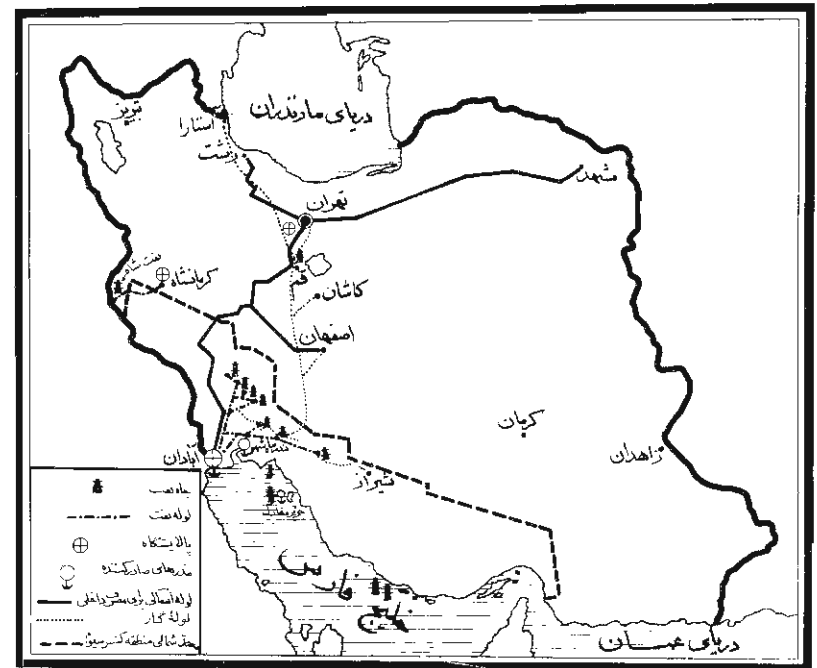
۲- ANGLO - IRANIAN oil Company Limited

(A. I. O. C)

هم‌رفته معادل ۲۰۰ میلیون تن متریک نفت از چاه‌های مسجد سلیمان و هفتگل بدست آمده و صدی ۸۵ سود آن عاید سهامداران شرکت سابق و خزانه‌داری انگلستان گردیده است .

در اسفندماه سال ۱۳۲۹ شمسی قانون ملی شدن نفت در سراسر ایران از تصویب مجلس‌های ایران گذشت و در اردیبهشت ۱۳۳۰ از عمال شرکت سابق در خوزستان و کرمانشاهان خلع‌بد شد و تأسیسات نفت به تصرف ایران درآمد.

در سال ۱۹۳۳ میلادی کنسرسیومی مرکب از شرکت‌های نفتی

معادن نفت ایران

امریکایی و انگلیسی و هلندی و فرانسوی بر طبق قراردادی که با دولت

بست زمام امور استخراج و تصفیه و فروش نفت ایران را در خوزستان در دست گرفت، از آن پس استخراج نفت روبه افزایش گذاشت و اخیراً تولید نفت خام در حوضه قرارداد کنسرسیوم به حدود ۲۰۰ میلیون متر مکعب در سال رسیده است .

مراکز مهم فعلی استخراج نفت عبارتند از:

۱- حوضه میدان نفتون و مسجد سلیمان در مشرق شوشتر در دامنه کوه‌های بختیاری، مراکز استخراج نفت شهر صنعتی مسجد سلیمان است که در حقیقت از اجتماع و تمرکز کارخانه‌ها و ماشین‌های استخراج نفت و کارخانه‌های برق و آب و گوگرد سازی و مانند آنها بوجود آمده است .

۲- میدان هفتگل در ۵۴ کیلومتری جنوب شرقی مسجد سلیمان که از سال ۱۳۰۹ شمسی شروع به استخراج آن شده است .

۳- آغاچاری بر سر راه بهبهان و میزان نفت استخراجی آن در مقام اول است . بیش از نصف محصول نفت کشور از آنجا بدست می‌آید .

۴- نفت سفید ولالی که چاه‌های نفت آنها در نزدیک مسجد سلیمان واقع است .

۵- گچساران یکی از مناطق نفت خیز بزرگ ایران می‌باشد و در سال‌های اخیر قریب ۲۵ میلیون تن نفت سالانه از چاه‌های این حوضه استخراج شده است .

چون صدور نفت خام گچساران به خارج، به واسطه نزدیکی به خلیج فارس با آسانی امکان پذیر می‌باشد از طرف کنسرسیوم نفت

يك رشته لوله از گچساران تا جزیره خارک کشیده شده و کشتی‌های نفتکش بزرگ، نفت این ناحیه را از جزیره خارک که دارای تأسیسات بارگیری مجهز و کامل می‌باشد به بازارهای جهان می‌رسانند.

برای استفاده از گاز نفت چاههای گچساران يك كارخانه مخصوص ساختن کود شیمیایی از طرف دولت در شیراز تأسیس شده و گاز مورد مصرف كارخانه از چاههای نفت این منطقه که به وسیله لوله به محل كارخانه هدایت می‌شود تأمین می‌گردد.

۶- چاههای نفت اهواز که در سالهای اخیر حفر شده و محصول نفت سالانه آن فعلاً به ۵ میلیون تن می‌رسد. ضمناً نظریه وجود ذخایر نفت کافی در این حوضه حفر چاههای جدید ادامه دارد.

۷- میدان نفت شاه در استان کرمانشاهان که از سال ۱۳۱۴ شمسی استخراج نفت در آن آغاز گردیده و امروز توسط شرکت ملی نفت ادامه دارد.

نفتی که از حوضه نفت کرمانشاهان خارج می‌شود به وسیله لوله به پالایشگاه کرمانشاه که در کناره رود قره‌سو دایر گردیده منتقل می‌گردد و پس از تصفیه و تقطیر در شهرستانهای کشور توزیع می‌شود.

نفت ایران دارای مواد گوناگون مانند نفت چراغ، بتزین، گازولین، موم معدنی، گریس و روغن ماشین و امثال آن است و صدور نفت به خارج سبب شهرت و معروفیت بازرگانی ایران در بازارهای دنیا می‌باشد و همیشه کشور ما از لحاظ صادرات نفت در دنیا مقام چهارم یا پنجم را داشته و این محصول گرانبها روز بروز

بیشتر مورد توجه کشورهای جهان قرار می‌گیرد.

پالایشگاه آبادان از لحاظ ظرفیت از بزرگترین پالایشگاههای جهان است. قدرت تصفیه آن در حدود ۲۵ میلیون تن در سال و به مناسبت واقع شدن در کنار شط العرب از لحاظ صدور محصولات نفتی واجد اهمیت بازرگانی خاص است.

عملیات حفاری شرکت سهامی نفت ایران (وابسته به شرکت ملی نفت ایران) در حوضه قم پس از ۶ سال به نتیجه رسید و نفت از چاه شماره ۵ البرز به صورت فوران خارج گردید. بطوری که کارشناسان نفت اظهار کرده‌اند نفت قم از لحاظ غلظت و وفور مواد مختلف در جهان بی‌نظیر است. در حوضه های البرز و سراچه تاکنون ۲۲ حلقه چاه حفر شده که از ۷ حلقه آن می‌توان بهره‌برداری نمود.

طبق قانون نفت، دولت در سالهای اخیر چند قرارداد جدید نفت با شرکت‌های ایتالیایی، امریکایی و فرانسوی برای استخراج نفت کناره‌های کم عمق خلیج فارس منعقد ساخته است. مجموع استخراج نفت خام این شرکت‌ها از فلات قاره خلیج فارس به حدود ۱۶ میلیون متر مکعب رسیده است.

ب- استخراج زغال سنگ - از ۴۳ معدن زغال سنگ مکشوف ایران که ۱۶ معدن در حوالی تهران و ۱۲ معدن در استان مازندران قرار دارد سالانه در حدود ۳۵۰ هزار تن زغال بدست می‌آید و در میان این مراکز استخراج زغال سنگ، زیوآب با حدود ۵۰ هزار تن محصول مقام نسبتاً مهمی را احراز کرده است. امانصب

فصل سوم

کارخانه ذوب آهن آریامهر در جنوب غربی اصفهان و کشف منابع بزرگ زغال سنگ تنگل - راور کرمان که برای مصرف کارخانه مذکور هم اکنون با وسایل جدید استخراج آنها آغاز شده است، سطح تولید زغال سنگ کشور را به میزان قابل توجهی بالا خواهد برد.

بازرگانی

راهها و وسایل حمل و نقل

موقع و وضع کلی راههای ایران - از آنچه در مقدمه این کتاب در باب وضع طبیعی ایران ذکر کردیم بخوبی معلوم می شود که قسمت عمده ایران را سرزمینهای کوهستانی فراگرفته و اطراف کشور نیز به رشته های مرتفع محدود گردیده است . در کشورهای کوهستانی برای ایجاد راه و توسعه آن دچار مشکلات و موانع زیادی می شوند . در کشور پهناور ما نیز چون غلبه بر تمام موانع طبیعی آن هم با وسایل ناقص دوره پیش امکان پذیر نبوده ، طبیعتاً گذرگاههای کوهستانی و دره رودها که مجاری نفوذی در سلسله های کوهستانی ایجاد نموده زمینه امتداد راههای عبور - و مرور گردید . در حقیقت در سراسر کشور امتداد و طول راهها همیشه تابع جهت کوهها و دره ها و مسیر رودها بوده است و اولین راههای ارتباطی داخلی و خارجی بنا بر مقتضیات جغرافیایی بوجود آمد ، آنگاه در نتیجه عبور و مرور کاروانها به راههای دائمی تغییر شکل

یافت. بطور کلی در میان دره‌های ایران هر قدر مقدار مصرف آب رودها در اراضی اطراف آنها زیادت و در نتیجه پهنای دره بیشتر باشد قابلیت آن دره برای عبور و مرور زیادت را است.

راههای شمال - رشته کوه‌های شمالی چون ممتد و به یکدیگر پیوسته‌اند، دیوار جسیمی بین فلات مرکزی و دریای خزر ایجاد نموده که عبور از آن مشکل است بدین سبب راه فلات مرکزی به دریای خزر منحصر به گذرگاه‌های محدودی می‌باشد که رشته کوه البرز را قطع کرده است.

راههای غرب - در رشته‌های غربی چون کوه‌ها فاصله کافی از یکدیگر دارد و اغلب آنها به وسیله مسیر رودهایی که خشک شده‌اند یا در جریان می‌باشند قطع گردیده راه‌های داخلی در امتداد آنها از شمال غربی به جنوب شرقی و راه‌های ارتباط کشور با خارج از مشرق به مغرب امتداد دارد و به سبب آنکه جهت امتداد تمام کوه‌های مغرب از شمال غربی به جنوب شرقی است راه‌هایی که در جهت مشرق به مغرب کشور را به خارج مربوط می‌سازد و ناچار بایستی تمام رشته‌ها را پی در پی قطع کند بسیار محدود است، مثل راه همدان به خسروی و بغداد که در زمان شاهنشاهی داریوش اول هخامنشی از شهر پارس تا بابل (زمانی که هنوز بغداد و خسروی بنان شده بود) می‌گذاشته و از همان زمان مورد استفاده قرار گرفته است.

راههای جنوب - در جنوب و جنوب غربی چون امتداد کوه‌ها از شمال غربی به جنوب شرقی است طبیعتاً راه‌های عمده در امتداد دره‌ها ایجاد گردیده است لیکن به حکم ضرورت و به سبب آنکه خلیج

فارس و دریای عمان مهمترین دروازه بازرگانی خارجی است و وجود دریای بازقهرآ مردم را جذب می‌کند راه‌های چندی از قدیم به طرف خلیج باز شده و مورد استفاده قرار گرفته است.

راههای مشرق - در شمال شرقی چون جهت کوه‌های شمالی تغییر می‌یابد و رشته‌ها از هم دور و به طرف جنوب و جنوب شرقی متوجه می‌شوند. دره‌های قابل عبوری در امتداد مغرب به مشرق و شمال غربی به جنوب شرقی وجود دارد که محل عبور راه‌های عمده ارتباطی است.

راههای مرکزی - در مرکز ایران هر چند که اراضی هموار بر زمینهای کوهستانی غلبه دارد لیکن به علت وجود سرزمینهای خشک و بایر کویر نمک و ولوت کرمان ایجاد راه‌های اتومبیل‌رو بسیار مشکل است، بدین سبب راه‌هایی که نقاط شمالی را به کرمان و مکران اتصال می‌دهد در حاشیه کویر نمک از دامنه دره‌های کوهستان مرکزی می‌گذرد و هیچ راه مهمی کویر نمک و ولوت را قطع نکرده است.

اثر آب و هوا - همانطور که به مناسبت وضع کوهستانی برای ایجاد راه‌های ارتباطی کشور موافق هست از لحاظ خشونت آب و هوا و ریزش برف و باران و جنبش سیلابها در نگهداری راهها نیز مشکلاتی وجود دارد و مهمترین آنها حرکت سیلابها و ریزش برف زیاد است که موجب خرابی یا مسدود شدن راهها می‌گردد بدین سبب همینکه راهی قابل عبور و مرور گردید باید در نگهداری و مراقبت آن کوشش فراوان بکار برده شود.

نتیجه : بنا بر آنچه گفته شد تمام راه‌های ایران کوهستانی

و گردنه آوج می گذرد و از همدان تا کرمانشاهان در جهت مغرب در دامنه ها و دره های کوهستان الوند و شاهو و بیستون سیر می نماید و با شیب ملایمی از کرمانشاه تا **خسروی** در مرز عراق امتداد می یابد.

علاوه بر حمل و نقل کالا که از این راه انجام می گیرد چون این راه پایتخت کشور را از طریق راه آهنهای عراق و راههای سوریه به کنار دریای مدیترانه مربوط می سازد محل ورود و خروج مسافران داخلی و خارجی نیز هست.

۲- راه تهران به مرز ترکیه - این راه شامل دو قسمت است: یکی راه تهران به تبریز که از قزوین و زنجان و میانه نخست در امتداد مشرق به مغرب (تاقزوین) و از قزوین تا زنجان در دشت سلطانیه و سپس در دره های قافلانکوه و دره قزل اوزن در جهت شمال غربی سیر می کند و نیمی از طول این راه در نقاط کوهستانی است، قسمت دیگر راه تبریز به بازرگان واقع در مرز ایران و ترکیه است که از لحاظ مبادله کالا میان ایران و ترکیه و ایران و اروپا اهمیت زیاد دارد.

۳- راههای تهران به دریای خزر - کوتاهترین راهی که تهران را مستقیماً به دریای خزر اتصال می دهد راه تهران- آمل (راه هراز) و بعد از آن راه تهران- چالوس از طریق کرج و گردنه کندوان و سپس راه تهران- بابلسرا از طریق فیروزکوه و شاهی و بابل و طولانی تر از این سه راه تهران- بندرپهلوی است که از قزوین ورشت می گذرد و راه تهران بندر شاه است.

است و کوتاهترین راههای کشور از میان دره ها، دامنه کوهها، پیچ و خم و فراز و نشیب بسیار رطبی می کند و عملیات راهسازی علاوه بر آنکه به مناسبت وسعت زیاد کشور و نرمی جنس خاک محتاج به زیرسازی و هزینه های هنگفت می باشد از لحاظ نقشه برداری و ساختمان نیز مستلزم رعایت اصول فنی و مراقبت و دقت بسیار است.

نوع راهها - راههای ارتباطی کشور را می توان به سه دسته تقسیم نمود:

۱- راههای خشکی یعنی راههای آهن و راههای شوسه اصلی و راههای فرعی.

۲- راههای آبی یعنی راههای دریای خزر و خلیج فارس و رود کارون و دریاچه رضائیه.

۳- راههای هوایی.

۱- راههای خشکی

الف - راههای شوسه

راههای اصلی - مهمترین راههایی که پایتخت را به کشورها و دریاهای مجاور مربوط می سازد به قرار زیر است:

۱- راه تهران به مرز عراق - راه تهران به مرز عراق از قزوین و همدان و کرمانشاه می گذرد و از مهمترین راههای شوسه اصلی کشور بشمار می آید، این راه از تهران تا قزوین در امتداد مشرق به مغرب در سرزمینهای همواری به موازات رشته کوههای شمالی سیر می کند و متدرجاً از آن کوهستان دور و به کوههای مرکزی نزدیک می گردد. از قزوین به همدان در جهت جنوب در دامنه کوههای خرقان

مهمترین راه تهران به دریای خزر از لحاظ بازرگانی و ورود و خروج مسافر، راه تهران - بندر پهلوی است، این راه از قزوین در جهت شمال وارد کوههای البرز و امتداد دره شاهرود می شود و سپس در کنار سفیدرود از میان جنگلهای زیتون می گذرد و آخرین شیب کوه - های شمالی را طی کرده وارد جلگه کناره می شود و از رشت تا بندر پهلوی در جلگه هموار امتداد می یابد .

۴- راه تهران به مرز افغانستان و پاکستان - این راه از تهران تا مشهد همه جا در جهت مغرب به مشرق در دره های کوهستانی شمالی سیر می کند و از مشهد تا اسلام قلعه در مرز افغانستان امتداد می یابد .

از اسلام قلعه به هرات (افغانستان) نیز راه شوسه اتومبیل رو وجود دارد و این راه مهمترین راه ارتباط بازرگانی ایران و افغانستان است .

راهی که پایتخت را به مرز پاکستان ارتباط می دهد راه مشهد به زاهدان می باشد این راه دارای يك جاده فرعی است که موجب ارتباط زاهدان و بیرجند و سایر شهرهای شرقی به زابل است .

۵- راههای تهران به خلیج فارس و دریای عمان - سه راه مهم ، تهران را به خلیج فارس ارتباط داده است :

الف - تهران به خرمشهر - این راه از شهرهای قم و اراک و ملایر و ویرجرد و خرم آباد و دزفول و اهواز می گذرد، قطعه اول و دوم این راه بین تهران و اراک کوه مهمی را قطع نمی کند و مسیر آن از شمال به جنوب و جنوب غربی است ، قطعه های بین ملایر و دزفول از دره -

های کوهستانی مرتفع و جسیم لرستان می گذرد و در دزفول وارد جلگه خوزستان می شود و از اهواز تا خرمشهر نیز در جلگه همواری که طبیعتاً برای عبور و مرور مساعد است امتداد می یابد . این راه نزدیکترین و مهمترین راه ارتباطی پایتخت با خلیج فارس و در تمام سال برای رفت و آمد مساعد است .

ب - تهران به بوشهر - این راه از قم و اصفهان و آباده و شیراز و کازرون می گذرد ، قطعه اول و دوم یعنی فاصله میان تهران و اصفهان مانند تمام راههای ایران مرکزی رشته کوه مهمی را قطع نمی کند بلکه در امتداد کوههای مرکزی تقریباً در جهت شمال به جنوب در دشتهای و دره های عریض سیر می نماید ولی از آباده تا بوشهر این راه از قطعات پریپیچ و خم کوهستانی و گردنه ها و کتلهای متعدد می گذرد .

از شیراز تا کازرون راه در جهت مشرق به مغرب به محاذات دره کوهها امتداد دارد و از کازرون به بوشهر در جهت جنوب غربی رشته کوههای مغرب فارس را قطع می کند .

این راه هر چند که به یکی از بنادر جنوبی ایران اتصال می یابد لیکن از لحاظ مبادله کالا از راه تهران به خرمشهر بمراتب کم اهمیت تر است زیرا امروز بیشتر بازرگانی ایران از راه خرمشهر و بندر شاهپور در خوزستان انجام می گیرد . راه تهران به بوشهر مهمترین راه ارتباطی پایتخت به شهرستانهای مرکزی و جنوبی است و از لحاظ بازرگانی داخلی اهمیت زیاد دارد .

از شیراز راه دیگری به بندر لنگه در ساحل خلیج کشیده شده که

از جهرم و جویم ولار و بستک می گذرد و بوسیله آن تهران به بندرلنگه متصل می شود .

ج- تهران به بندرعباس - این راه درازترین راه شوسه جنوب ایران است . بیشتر طول راه تهران - بندرعباس در سرزمینهای خشک مرکزی قرار گرفته و جز در قطعه آخر یعنی فاصله میان کرمان و بندرعباس رشته کوه مهمی را قطع نمی کند ، قطعه میان یزد و کرمان از حاشیه کویر و نقاط کم آب می گذرد و در حقیقت قسمت بزرگی از این راه (فاصله میان اصفهان و کرمان) به مقتضای طبیعت در دره وسیعی که بین کوههای مرکزی و رشته های غربی و جنوبی قرار گرفته امتداد یافته است .

راههای فرعی - راههایی که در بالا گفته شد راههای مهم ارتباطی اصلی کشور ما بادیها و کشورهای مجاور است . ارتباط شهرهایی که بر سر این راهها واقع شده اند بوسیله همین راهها انجام می گیرد و بعضی مانند قزوین ، اصفهان ، مشهد ، تبریز ، همدان و کرمان به مناسبت حسن موقع خود مرکز انشعاب خطوط فرعی دیگر هستند که به شهرهای مجاور اتصال می یابد .

منظور از راههای فرعی در اینجا جاده های شوسه دیگر است که به راههای اصلی اتصال می یابند یا جاده هایی که شهرها و آبادیهای مهم استانها و شهرستانها را به یکدیگر مربوط می سازند .

راههای مهم فرعی از این قرار است :

الف - راههای آذربایجان

۱- **راه تبریز به آستارا** - که از اردبیل می گذرد و آذربایجان

را به دریای خزر ارتباط می دهد .

راه دیگری نیز از طریق پيله سوار ، اردبیل را به تبریز اتصال می دهد .

۲- **راه تبریز به رضائیه** - بین تبریز و رضائیه از طرفین دریاچه رضائیه دو راه شوسه وجود دارد . یکی راه شمال دریاچه رضائیه که از مرند و خوی و شاهپور (سلماس) و دیگر راه جنوب دریاچه که از مراغه و میاندوآب و مهاباد (ساوجبلاغ) می گذرد ولی این دو راه بیشتر برای عبور و مرور مسافران مورد استفاده است و بارکشی بین تبریز و رضائیه اغلب از راه دریاچه انجام می گیرد .

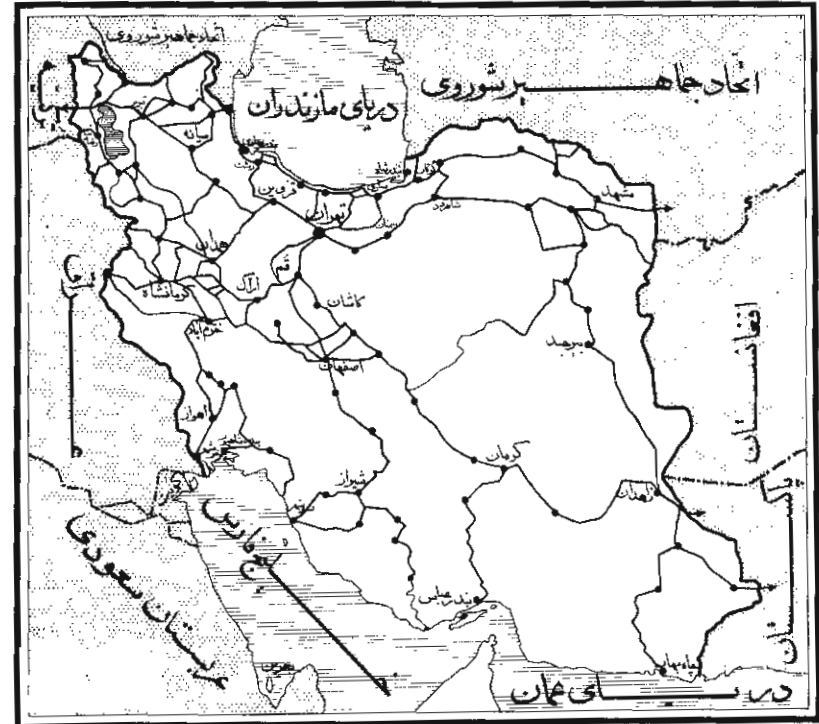
۳- **راه رضائیه به موز شوروی** ، از خوی می گذرد و قسمتی از آن ، قطعه ای از راه شمال دریاچه بین تبریز و رضائیه است .

۴- **راه تبریز به موز عراق** - این راه اخیراً برای سهولت بارکشی و مسافرت بین تبریز و موصل (درخاک عراق) احداث گردیده و قطعه اول آن را قسمتی از راه شرقی و جنوب شرقی دریاچه یعنی فاصله میان تبریز و میاندوآب (واقع در جنوب شرقی دریاچه) تشکیل می دهد و از میاندوآب تا خانه در مرز ایران و عراق امتداد دارد .

ب- راههای شمال - راههای مهم شهرستانهای شمالی به قرار زیر است :

راه کناره که از آستارا آغاز می شود و در امتداد ساحل دریای خزر و کوههای طالش در جهت جنوب تا بندر پهلوی امتداد می یابد سپس از بندر پهلوی به رشت و از آنجا در تمام طول کناره دریای

مازندران عبور کرده و دنباله آن به راههای خراسان می پیوندد. این راه یکی از مصفااترین و زیباترین جاده های کشور است زیرا در دو طرف جاده جنگلها و جویبارهای متعدد و زیبا تادامنه کوهستان و کنار دریا گسترده شده است

ج- راههای خراسان - جاده های مهم خراسان یا راههایی است که شهرهای مهم آن استان را به مرز شوروی اتصال می دهد مانند راه مشهد به **باجگیران** یا راههایی است که در امتداد دره های

شمالی خراسان بین شهرها و آبادیهای مهم کشیده شده است. راه مشهد به **باجگیران** و راه مشهد به لطف آباد هر دو از قوچان می گذرد و قابل عبور کامیونهای بزرگ است.

راه فرعی دیگر استان خراسان راه مشهد به سرخس می باشد. **د- راههای مکران و کرمان** - یکی از مهمترین مراکز انشعاب جاده های مکران و کرمان و سیستان شهر زاهدان است. از زاهدان يك جاده شوسه تا زابل و جاده دیگری به میرجاوه (مرز پاکستان) و دنباله همین جاده تا **خاش** امتداد دارد و راه دیگری زاهدان را از کناره لوت به کرمان اتصال می دهد.

از خاش جاده ای تا **ایران شهر** و از ایران شهر دو جاده یکی تا سرباز و دیگری تا بندر چاه بهار در کنار دریای عمان امتداد دارد و بدین ترتیب ارتباط شهرهای بمپور، نیک شهر و قصر قند به مرکز استان بلوچستان و سیستان عملی می شود.

کرمان نیز یکی از مراکز مهم خطوط ارتباطی است. این شهر بطوریکه گفته شد از رفسنجان به یزد و اصفهان و از کناره لوت به زاهدان و از راه سیرجان به بندر عباس اتصال دارد. در حقیقت کرمان محل تلاقی دو راه ارتباطی مهم است که یکی از جنوب غربی به شمال شرقی (راه بندر عباس به زاهدان) و دیگری از جنوب به شمال غربی (راه بم به یزد و اصفهان) امتداد یافته است.

ه- راههای فارس - راههای فارس یا جاده هایی است که شیراز را به بوشهر و بندر لنگه اتصال می دهد و ذکر آن گذشت یا راه هایی است که در امتداد کناره خلیج فارس میان بندرهای خلیج کشیده

شده است مثل راه لنگه به بوشهر، اخیر آراهی در فارس احداث گردیده که از کازرون و فهلان و بهبهان و رامشیر (خلف آباد) می گذرد و به اهواز می رسد. مسیر این راه بیشتر در نواحی کوهستانی است.

و- راههای خوزستان - بطوری که گفته شد بیشتر جاده های خوزستان راههای طبیعی است که کم کم بر اثر عبور و مرور از نقاط مجاور متمایز گردیده و در فصول بارانی رفت و آمد در این راهها دچار اشکال می گردد.

اهواز مرکز عمده انشعاب خطوط ارتباطی خوزستان و مهمترین راه خوزستان یکی دنباله شاهراه خرمشهر به تهران و دیگری جاده ای است که آبادان را از راه اهواز به مسجد سلیمان مربوط می سازد و قسمتی از آن راه در شمال شوسه و بقیه طبیعی است. جاده اهواز به بندر شاهپور و بندرماه شهر در کنار خلیج فارس نیز از راههای خوزستان می باشد.

جاده های درجه دوم خوزستان راههایی است که سوسنگرد و رامهرمز و هندیجان و شادگان را به راه اصلی و اهواز اتصال داده است و بعضی از آنها به واسطه طغیان رودها و ریزش باران مدتی از سال قابل عبور نیست.

ز- راههای غرب - مهمترین راههای ارتباطی مغرب غیر از آنچه در قسمت راه تهران به مرز عراق و تهران به خرمشهر گفته شد به قرار زیر است :

۱- راه کرمانشاهان به مهران - این راه یکی از جاده هایی است که اخیراً با زحمت و کوشش فراوان احداث شده و کرمانشاهان را

از طریق شاه آباد و ایلام به مهران و دهلران در لرستان پشتکوه اتصال داده است.

۲- راه سنندج به همدان - این راه در جهت جنوب شرقی از گردنه های مرتفع کوههای مغرب می گذرد.

۳- راه سنندج به مهاباد - از سقز و میاندوآب می گذرد و کردستان را به آذربایجان اتصال می دهد.

۴- راه سنندج به سردشت، این راه سنندج را به سقز، بانه و سردشت مرتبط می سازد.

ح- راههای مرکزی - مقصود از راههای مرکزی جاده هایی است که میان شهرستانهای مرکزی مثل اصفهان و اراک، کاشان و یزد و فردوس، خمین و خوانسار و گلپایگان کشیده شده و مهمترین آن از این قرار است :

۱- راه اصفهان به اراک، از طریق خوانسار و گلپایگان و خمین.

۲- راه تهران به یزد، از طریق کاشان که از قم و کاشان و نطنز و نائین می گذرد.

۳- راه یزد به مشهد، از طبس و فردوس و جویمند و کاشمر گذشته به تربت حیدری می رسد و قسمت عمده مسیر آن در زمینهای مجاور کویر نمک است.

ب - راه آهن

تاریخچه خطوط آهن ایران - ایجاد خط آهن در ایران ،

باموقع خاصی که از لحاظ ارتباط اروپا با هندوستان دارد، نه تنها از نظر اقتصادی مورد توجه دول اروپایی بوده بلکه از لحاظ سیاسی نیز اهمیت زیاد داشته است. بدین مناسبت مکرراً از طرف شرکتها یا مهندسان اروپایی یا بنگاههای بیگانه مثل بانک استقراضی روس و امثال آن از دولت ایران درخواست اعطای امتیاز کشیدن خطوط آهن گردید، ولی تا سال ۱۲۶۱ شمسی (مطابق سال ۱۸۸۳ میلادی) این فکر به مرحله عمل نرسید و بعضی امتیازات که تا آن تاریخ به اتباع خارجی داده شده بود به علل گوناگون لغو گردید.

اولین امتیاز خط آهن ایران در سال ۱۲۶۱ شمسی مطابق ۱۳۰۰ هجری قمری و ۱۸۸۳ میلادی به وسیله «بواتال» فرانسوی که امتیاز کارخانه گاز و برق تهران را نیز از دولت ایران گرفته بود برای ایجاد خطی بین تهران و شهرری (حضرت عبدالعظیم) به موقع عمل گذاشته شد و از آن پس تا سال ۱۳۰۴ شمسی که مقدمات احداث خط آهن سرتاسری فراهم گردید چند رشته خطوط فرعی کوتاه در ایران کشیده شد که در زیر به شرح هر یک از آنها می پردازیم:

۱- **راه آهن تهران به شهرری** به طول ۸۷۰۰ متر که به وسیله بواتال احداث و سپس به دست شرکت سهامی خط آهن و تراموای افتاد. این خط چندی پیش برچیده شد.

۲- **راه آهن آمل به محمود آباد** به طول ۱۸ کیلو متر که در سال ۱۲۷۰ شمسی به وسیله حاجی محمدحسین امین الضرب کشیده شد و در نظر داشت آن را تا تهران امتداد دهد. این خط متدرجاً از کار افتاد و اکنون بکلی از میان رفته است.

۳- **راه آهن زاهدان به میرجاوه** که در زمان جنگ جهانی اول به وسیله انگلیسها ساخته شده و قریب ۱۶۷ کیلومتر آن در خاک ایران واقع است و به خط آهن پاکستان اتصال دارد.

۴- **راه آهن پونل و سیاه و زان** در گیلان به طول ۱۵ کیلومتر که فعلاً نیز از آن بهره برداری می شود.

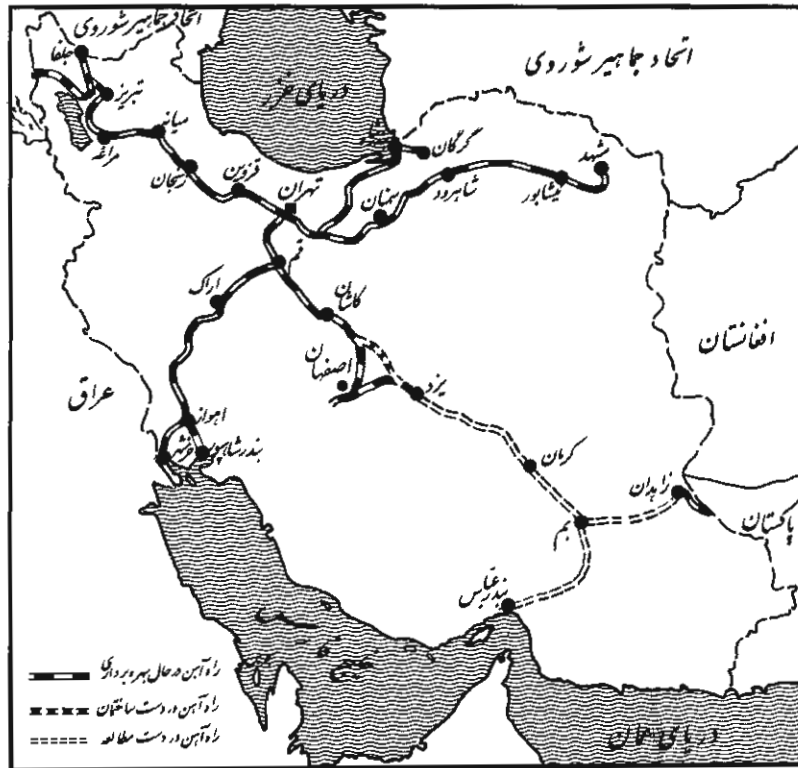
۵- **راه آهن بوشهر به برازجان** در ۱۲۹۸ شمسی مطابق با سال ۱۹۱۹ میلادی به وسیله انگلیسها به طول ۵۰ کیلومتر ساخته شد و مدتی نیز مورد استفاده بود لیکن بعدها بکلی متروک گردید.

۶- **خط آهن ماکو** - روسها در همان زمانی که امتیاز احداث خط آهن جلفا به تبریز را گرفتند خط آهنی نیز از کنار رود ارس داخل خاک ایران نموده و از ماکو گذرانده به مرز ترکیه اتصال دادند. این خط قریب ۱۰۰ کیلومتر در خاک ایران بود و به وسیله پل چوبی رود ارس به خطوط آهن قفقاز اتصال داشت. متدرجاً این خط خراب شد و فعلاً جز ریلهای پوسیده چیزی از آن باقی نیست.

۷- **خط آهن تبریز به جلفا و شرفخانه** - از تبریز خط آهنی به طول ۱۴۶ کیلومتر تا جلفا در جهت شمال کشیده شده و از صوفیان می گذرد و یک خط آهن فرعی از صوفیان به شرفخانه (بندر واقع در کناره شرقی دریاچه رضائیة) به طول ۵۳ کیلومتر امتداد دارد و وسیله حمل و نقل کالا و مسافر بین تبریز و مرز شوروی و بین تبریز و شرفخانه می باشد.

تا سال ۱۳۰۰ شمسی مطابق با سال ۱۹۲۱ میلادی این خط متعلق به روسیه بود لیکن در آن سال به دولت ایران واگذار گردید و در حالی

می‌گردد و متجاوز از یک صد کیلومتر آن در منطقه کوهستان قرار دارد و از تونل‌های طولانی و پله‌های بزرگ گذشته و از کنار « اندیمشک » و

نقشه راه آهن ایران

۱۲۰ کیلومتری بروجرد (دورود) و شهرهای اراک و قم می‌گذرد و به تهران منتهی می‌گردد.

در ازای تمام این خط از بندر شاه تابندر شاهپور ۱۳۹۴ کیلومتر و از این مسافت ۱۵۷ کیلومتر آن در شمال از سرزمین‌های کوهستانی

که تراورس‌های خط بکلی پوسیده و ریل‌ها به حالت خطرناکی درآمده و بناهای متعلق به راه در شرف خرابی بود، از آن پس به همت دولت این خط تعمیر و وسایل نقلیه « لوکوموتیو و واگون و امثال آن » تکمیل گردید و اخیراً نیز کارخانه تعمیر بزرگی با تمام ماشین‌ها و لوازم آن برای حفظ خط در ایستگاه تبریز دایر شده است. راه آهن تبریز به جلفا و شرفخانه روی هم رفته دارای ۱۳ ایستگاه است.

راه آهن سراسری کشور و خطوط فرعی آن - مقدمات ایجاد

راه آهن سراسری کشور از ۱۳۰۴ شمسی فراهم و به وسیله اجرای قانون انحصار قند و شکر و درآمد حاصل از مالیات قند و شکر و جای مخارج هنگفتی که برای ایجاد چنان خط طولانی مهمی ضرورت داشت تأمین و تمام خط سراسری از بندر شاه در کنار دریای خزر تا بندر شاهپور در کنار خلیج فارس به سرمایه خود کشور احداث گردید.

راه آهن سراسری کشور از بندر شاه واقع در کناره جنوب شرقی دریای خزر آغاز و پس از گذشتن از جلگه حاصلخیز مازندران و شهرهای بهشهر و ساری و شاهی وارد رشته کوه البرز می‌گردد و از کوه‌های بلند (کوه‌های فیروز کوه) به وسیله تونل‌ها و پله‌های متعدد گذشته پس از آنکه آخرین مرتفعات جنوبی البرز را طی نمود وارد جلگه گرمسار و ورامین می‌شود و به تهران می‌رسد.

در جنوب از بندر شاهپور واقع در خلیج کوچک « خور موسی » کناره خلیج فارس آغاز و پس از آنکه جلگه خوزستان را طی نمود از رود کارون و شهر اهواز گذشته وارد دره‌های کوهستانی لرستان

می گذرد و ۱۵۹ کیلومتر در جنوب از دامنه کوههای لرستان عبور می کند و بقیه راه در سرزمینهای هموار واقع است .

خط سراسری کشور یکی از شاهکارهای مهم عصر و از لحاظ تنوع مناظر طبیعی واقع در مسیر راه و نیز از نظر ساختمان فنی که بر حسب تنوع اراضی مستلزم اعمال دقیق ترین اصول فنی و مهندسی بوده اهمیت زیاد دارد و بدیهی است که چون این خط دودریای شمال و جنوب کشور را به هم مربوط نموده و بسیاری از شهرهای تجارتي را به پایتخت و به آن دودریا ارتباط داده از لحاظ پیشرفت و توسعه بازرگانی داخلی و خارجی کشور بسیار سودمند است .

پهنای راه آهن سراسری یعنی فاصله دوریل هزار و چهارصد و سی و پنج میلیمتر که عرض معمولی خط آهن اغلب کشورهای دنیا است می باشد و در تمام درازای خط ۲۲۴ تونل ساخته شده که ۹۳ تونل در شمال (از شاهی تا تهران) و ۱۳۱ تونل در خط جنوب است^۱ .

۱- برای ایجاد تونل های راه سرتاسری کشور جمعاً ۳۳۰۰۰۰۰ متر- مکعب خاک برداری شده و معادل ۱۰۰۰۰۰۰ متر مکعب عملیات بنایی و ساختمانی بابتون برای پوششهای داخلی آنها انجام گرفته و در ساختمان آنها ۲۳۴ تن باروت کوه کنی و ۲۸۰۰ تن دینامیت و ۱۷۰۰۰۰ تن سیمان بمصرف رسیده است . درازترین تونل در خط شمال تونل گدولک است به درازای ۲۲۲۰ متر که بزرگترین تونل خط سرتاسری است . درازترین تونل خط جنوب در تنگ آبدیز (کوهستان لرستان) واقع است . از تونل های خط شمال چهار تونل هریک بیش از یک کیلومتر و ۹ تونل هریک بیش از نیم کیلومتر طول دارد و از تونل های جنوب چهار تونل هریک بیش از دو کیلومتر و ۱۷ تونل هریک بیش از یک کیلومتر و ۱۶ تونل هریک بیش از ۵۰۰ متر است .

یکی دیگر از کارهای مهم راه آهن سراسری کشور ساختن پلها و آبراههای متعددی است که به روی رودها و سیلها ساخته شده، یا بر فراز دره های ژرف برای کوتاه کردن راه و گریز از پیچ و خمهای زیاد احداث گردیده است . مجموع پلها و آبراههایی که در تمام درازای خط با مصالح ساختمانی یا بتون و سیمان و آهن ساخته شده ۴۱۰۹ قطعه است و در ساختمان آنها با رعایت مقتضیات آب و هوا و وضع محل، مواد گوناگون از قبیل سنگ و سیمان و آهن و امثال آنها بکار رفته است .

بزرگترین پل فلزی راه آهن کارون است به درازای ۱۱۰۰ متر و از لحاظ زیبایی و استحکام یکی از مهمترین پل های راه سراسری است .

یکی از زیباترین پل های خط شمال پل **ورسک** است در نزدیکی عباس آباد .

در تمام طول خط سراسری ۱۷۰ ایستگاه بزرگ و کوچک احداث گردیده که مهمترین آنها ایستگاه تهران است . در ساختمان ایستگاه تهران که از حیث فن معماری و ساختمان یکی از شاهکار های مهم خط سراسری است مساحتی معادل ۳۴۰۰۰ متر مربع زیر بنای اصلی ایستگاه و ساختمانهای متفرقه قرار گرفته است . این بنای باشکوه از بی تاسقف با آهن و سیمان بالا رفته و پنجره های آن همه از برنز و آهن و نمای خارجی همه از سنگ سفید تراورتن ، که از کانه های مازندران استخراج گردیده، ساخته شده است .

خط سراسری ایران چنانکه بالاتر گفته شد از بندر شاه در

کنار دریای خزر آغاز وبه بندر شاهپور در خلیج فارس ختم می شود. بندر شاه در گوشه جنوب شرقی دریای خزر در کنار خلیج گرگان واقع است، برای تعیین محل آن بندر حدود ۲۵۰ کیلومتر آبهای کناره به وسیله مهندسان، نقشه برداری و تعیین عمق گردید. مزیت بندر شاه بر بندرگز از آن جهت است که ژرفای دریا در آن نقطه نسبت به نقاط مجاور بیشتر و از دسترس موجهای سنگین دریا برکنار است. اسکله بندر شاه چوبی وبه درازای ۱۴۹۰ متر است و کشتیهایی که در دریای خزر رفت و آمد می کنند در کنار اسکله به سهولت پهلو می گیرند. اراضی اطراف بندر شاه سابقاً مردابی و از نقاط بد آب و هوا بود ولی بر اثر اقدامات دولت پس از صرف مبالغ هنگفت به صورت شهر کوچکی درآمد. از مهمترین بناهای آن بندر کارخانه مهم تعمیر راه آهن و دستگاه تلمبه بزرگ تخلیه مازوت است.

بندر شاهپور در گوشه شمال غربی خلیج فارس در انتهای خور موسی واقع شده و برای تعیین محل آن بندر در حدود هزار کیلومتر مربع از آبهای دریا نقشه برداری و تعیین عمق گردیده است، دهانه این بندر در دریا در حدود ۱۰ کیلومتر مربع وسعت دارد و ژرفای دریا نزدیک کناره از ۲۵ تا ۵ متر می رسد و کشتیهای بزرگ اقیانوس پیما باسانی می تواند در کنار اسکله بندر قرار گیرند وبه سبب وسعت دهانه چندین کشتی بزرگ باهم نزدیک اسکله پهلو می گیرند.

بندر شاهپور دارای حفاظ طبیعی و از آسیب موجهای بزرگ برکنار است، اسکله اولیه بندر شاهپور چوبی وبه درازای ۴۱۲ متر است. در این بندر ساختمانهای زیبای متعدد از طرف دولت ایجاد

گردیده و روز بروز بروسعت آن افزوده می شود. در طرفین دهانه بندر فانوسهای دریایی نصب گردیده است.

برای احداث خطوط آهن تهران به مشهد و تهران به تبریز و تهران به اصفهان و فارس که طرحهای اساسی آنها قبل از جنگ اخیر تهیه شده و انجام آن به سبب جنگ و اشغال خاک ایران متوقف مانده بود در سالهای اخیر اقدام بعمل آمد.

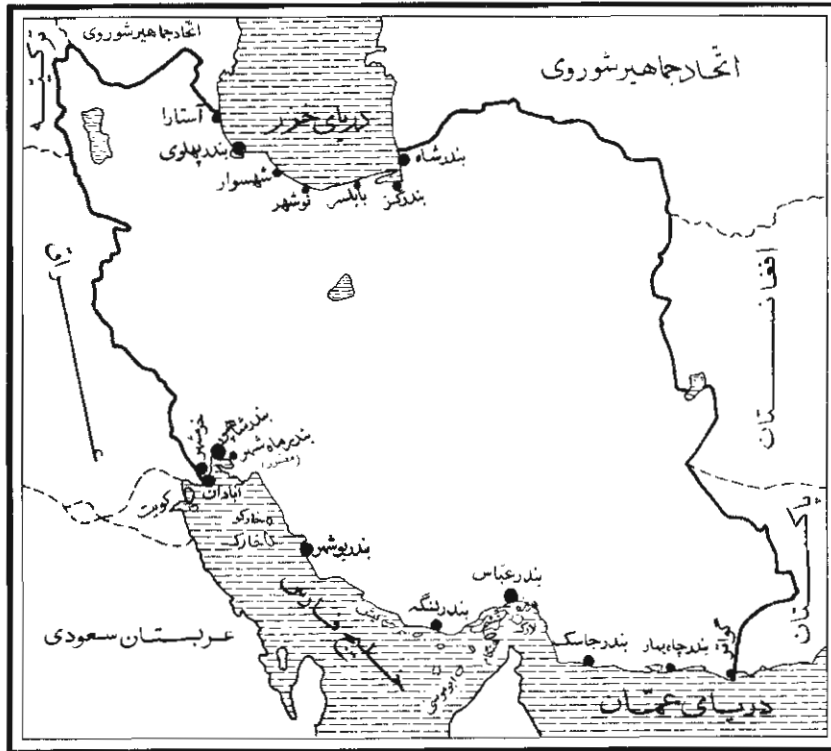
قبل از شهریور سال ۱۳۲۰، در زمان سلطنت اعلیحضرت رضا شاه کبیر علاوه بر راه آهن سراسری کشور، راه آهن تهران - تبریز تأمینانه و راه آهن تهران - مشهد تا شاهرود و نیز راه آهن قم - کاشان ساخته شده بود و پس از سالها رکود بر اثر جنگ جهانی دوم پیش آمد سرانجام دنباله خط تهران - تبریز و مشهد ساخته شد و تهران به وسیله خط آهن به تبریز و مشهد ارتباط یافت. همچنین خط آهن خرمشهر به اهواز ساخته شد و این بندر مهم به راه آهن سراسری متصل گردید و خط آهن بندر شاه نیز تا گرگان ادامه یافت.

در مسیر خط آهن کاشان - کرمان هم اکنون شهر یزد به راه آهن پیوسته است و شاخه هایی از این راه از یک طرف به کارخانه ذوب آهن آریامهر و از طرف دیگر به معدنهای زغال سنگ و آهن کرمان و بافق متصل شده است. طول مجموع خطوط آهن کشور اندکی بیش از ۴۰۰۰ کیلومتر است.

۱- طول راه آهن تهران - تبریز ۷۴۲ کیلومتر و طول راه آهن تهران - مشهد (گرمسار به بعد) ۸۱۱ کیلومتر است.

گردیده و اکنون دارای دو کشتی نفتکش بزرگ به نام **رضاشاه کبیر** و **محمد رضا شاه** است. این کشتیها در حمل نفت ایران به بنادر جنوب و جنوب شرقی آسیا شرکت می کنند.

دریای خزر - دریای مازندران (خزر) وسیله ارتباط

بازرگانی ایران با اتحاد جماهیر شوروی است و چون تجارت ایران و شوروی در بازرگانی کلی کشور سهم بزرگی را تشکیل می‌دهد کشتیرانی دریای مازندران نیز خالی از اهمیت نیست. مبادلات کالا

۲ = راههای آبی

خلیج فارس - خلیج فارس به سبب آنکه به وسیله تنگه هرمز به دریای عمان و اقیانوس هند مربوط می باشد مهمترین دروازه تجارت خارجی کشور ایران است. در بعضی از دوره های قدیم که به علت وجود امنیت و آسایش داخلی بازرگانی خارجی ایران رونق بسزایی داشته بنادر خلیج فارس از قبیل بندر عباس و بندر لنگه و بندر بوشهر و بعضی از جزایر مجاور ساحل ایران مانند جزیره خارک و هرمز، مرکز عمده تجارت بوده است.

از موقعی که ساختمان بندر شاهپور آغاز گردید و این بندر در منتهی الیه جنوب خط آهن سراسری کشور قرار گرفت روز بروز بر اهمیت تجارتي آن افزوده شده و مبادلهٔ فراوان کالا که سابقاً از راه بندر عباس یا بندر بوشهر انجام می گرفت به بندر شاهپور منتقل و این بندریکی از دو بندر مهم ایران در خلیج فارس گردید . بندر مهم دیگر خرمشهر واقع در کنار شط العرب است که به وسیلهٔ يك رشته خط آهن فرعی به اهواز و خط سراسری کشور اتصال دارد.

در خلیج فارس علاوه بر کشتیهای بادی و بخاری ایران کشتیهای بزرگ بارکش و نفتکش عده‌ای از شرکت‌های کشتیرانی خارجی ، انگلیسی ، آلمانی ، ژاپنی ، امریکایی و ایتالیایی رفت و آمد می‌کنند و در بنادر ایران پهلو می‌گیرند.

شرکت ملی دریانوردی ایران که در سالهای اخیر تأسیس

از **کیان و ایران و اخگر** که موتور هر يك دارای ۸۰ اسب بخار نیرو می باشد .

از کشتیهای بی موتور مهمتر از همه کشتی خورشید و کشتی تبریز هر يك با گنجایش ۳۲۰ تن است.

رودها - بیشتر رودهای ایران به علت کمی عمق و ناهمواری بستر قابل کشتیرانی نیستند و در پاره ای رودها نیز مانند **گرگان و چمخاله** (در گیلان) و **رود بابل و تجن** (مازندران) فقط تا مسافت کمی از دهانه به وسیله کشتیهای بادی باربری می شود لیکن در میان رودهای ایران رود کارون مهمترین رودی است که از نظر کشتیرانی قابل توجه می باشد، در شط العرب و رود بهمنشیر شاخه کارون نیز کشتیرانی می شود .

۱- **رود کارون** - در این رود از خرمشهر تا اهواز به مسافت ۱۸۰ کیلومتر و از اهواز تا شوشتر به مسافت يك صد کیلومتر کشتیهای مسطح که آبخور آنها بیش از سه پانصد است رفت و آمد می کنند. از شرکتهای کشتیرانی این رود « شرکت سهامی کشتیرانی کارون » است که در سال ۱۳۱۵ شمسی تأسیس شده و شرکت ملی نفت ایران نیز کشتیهای مخصوص به خود دارد که مرتباً بین خرمشهر و اهواز حرکت می کنند.

۲- **شط العرب** - از دهانه شط العرب تا خرمشهر و بصره (در خاك عراق) کشتیهای بزرگ آمد و رفت می کنند و رود بهمنشیر در تمام طول خود مسیر کشتیهایی است که آبخور آنها از ۳ تا ۴ پا می باشد .

ورفت و آمد مسافران میان دو کشور بیشتر از راه کناره جنوبی و غربی یعنی بندر پهلوی و باکو انجام می گیرد و کشتیهای بنگاه دریانوردی در دریای خزر میان بنادر آستراخان و کراسنودسک (در کناره شرقی دریا) و ماخاچ قلعه مرتباً رفت و آمد دارند .

دریای خزر علاوه بر راه بازرگانی ایران و شوروی وسیله مبادله کالابین ایران و بعضی از کشورهای اروپای شرقی و مرکزی مانند لهستان و آلمان شرقی و چکسلواکی نیز هست و این مبادله معمولاً بطور ترانزیت از خاك شوروی انجام می گیرد .

دریاچه رضائیه (شاهی) - خط کشتیرانی دریاچه رضائیه خطی است که اسکله شرفخانه را در کناره شمال شرقی به بندر **گلمانخانه** در کناره غربی و آن دو بندر را به بنادر جنوبی دریاچه مانند حیدرآباد و دانالو اتصال داده و مخصوص حمل و نقل کالایی است که به مقصد تبریز و رضائیه و مهاباد فرستاده می شود ، بین شرفخانه و گلمانخانه کشتی مسافری نیز مرتباً حرکت می کند.

کشتیرانی دریاچه رضائیه را اداره راه آهن آذربایجان به وسیله ۵ کشتی يك کش موتوری و ۹۰ کشتی بارکش بی موتور اداره می کند . کشتیهای موتوری مسافت میان شرفخانه و گلمانخانه را در مدت ۸ ساعت می پیمایند.

بزرگترین کشتی موتوری دریاچه رضائیه کشتی **پهلوی** دارای دو موتور هر يك به قوه ۲۱۰ اسب بخار و کشتی **شاهپور** با يك موتور به قوه ۱۱۰ اسب بخار است . سایر کشتیهای موتوری عبارتند

شط العرب راه آبی مشترك ایران و عراق است ولی به علت اختلافاتی که از سالهای پیش درباره سرحدات بین دو دولت وجود داشته هنوز ترتیب صحیحی برای کشتیرانی دو دولت در شط العرب داده نشده و سالهاست که مذاکره بین مقامات ایرانی و عراقی در این باب ادامه دارد.

۳ = خطوط ارتباط هوایی

هواپیمایی در ایران بر اثر توجه خاص دولت در چند سال اخیر پیشرفت زیاد حاصل نموده و با تأسیس آموزشگاههای هواپیمایی خلبانان ماهر پرورش یافته اند و روز بروز تمایل جوانان کشور به آموختن این فن زیاده تر می شود.

شرکت هواپیمایی ملی ایران (هما) که با سرمایه های داخلی تأسیس شده علاوه بر حمل مسافران تهران و شهرستانها دارای خطوط هوایی و سرویس حمل و نقل بین تهران و کابل (پایتخت افغانستان) و تهران و بغداد (پایتخت عراق) و تهران و کراچی (در پاکستان) و همچنین در هند برقرار کرده و هواپیماهای آن حتی به پروازهای دور دست از ایران به کشورهای اروپا و امریکا نیز مبادرت می ورزند. شرکتهای حمل و نقل هواپیمایی خارجی نیز شعبه های خود را در ایران تأسیس کرده اند. هواپیماهای شرکت های انگلیسی^۱، اسکندیناوی، هلندی، آلمانی، فرانسوی، ایتالیایی و امریکایی همچنین شرکتهای پاکستانی و هندی و عراقی و افغانی به ایران رفت

۱- (B.O.A.C) British and Overseas Airways Company.

و آمد می کنند. قدرت پرواز هواپیماهای مزبور زیاد است و مسافر از تهران به پاریس و لندن و کشورهای متحد امریکا می برند. فرودگاه مهرآباد تهران مجهزترین فرودگاه ایران و در ردیف فرودگاههای بین المللی و فرودگاه آبادان نیز دارای جنبه بین المللی است.

چند فرودگاه بزرگ دیگر نیز در مراکز استانها و بعضی از شهرها ساخته شده است.

پست و تلگراف و تلفن

پست - روابط پستی در داخل کشور بین مراکز استانها و شهرستانها و بخشها و دهکده های بزرگ بر اثر توسعه راههای شوسه ظرف چند سال اخیر توسعه کامل یافته و محمولات پستی در امتداد خطوط آهن و راههای شوسه با وسایل تندرو در کمترین مدت حمل و نقل می شود. در خارج نیز به وسیله بستن پیمانه های پستی با کشورهای همجوار و شرکت در اتحاد پستی جهانی، ارتباط پستی ایران با کشورهای دیگر با اصول منظم برقرار گردیده است.

توسعه بازارهای داخلی کشور و تشکیل بنگاههای مهم کشاورزی و صنعتی و رونق بازار داد و ستد کالاهای ایران در کشورهای دیگر جهان روز بروز احتیاج بنگاههای اقتصادی را به روابط پستی زیاده تر نموده به همان نسبت نیز بر میزان فعالیت مراکز پستی افزوده شده است.

تلگراف - خطوط تلگرافی ایران نیز مانند خطوط پستی در

سیمهای هوایی تلفن را به کابل زمینی تبدیل نماید. تاکنون دستگاههای بی سیم (کاریر) بسیار در تهران و شهرستانها دایره شده و ارتباط تلفنی بین پایتخت باشهرهای بزرگ اروپا مانند پاریس و لندن و رم و امریکا و کشورهای مجاور ایران همچنین شهرهای داخلی دور دست کشور که سابقاً جز به وسیله تلگراف ارتباط بین آنها دشوار بود برقرار و ارتباط تلفنی بین تهران و توکیو (پایتخت ژاپن) از مهرماه ۱۳۳۶ آغاز گردیده است.

بازرگانی خارجی

تحولات بازرگانی خارجی- دروازه های کشور ما از قدیم همیشه بر روی بازرگانان خارجی باز بوده و به مناسبت حسن سلوکی که شاهنشاهان بزرگ ایران با بازرگانان و پیشه وران داشته اند شهرها و بنادر کشور مرکز مبادله کالا بین بازرگانان ایران و تجار اروپایی و آسیایی بوده و بطور کلی هر وقت انتظام و امنیت در کشور ما برقرار بوده داد و ستد خارجی رونق داشته است.

از آغاز مشروطیت به بعد به مناسبت رسوخ بعضی از آداب زندگی اروپایی در ایران روز بروز احتیاج کشور به مصنوعات خارجی افزایش یافت و بر میزان واردات کشور افزوده شد و چون دولت وقت نمی توانست میزان قوه تولید محصول را در کشور بالا ببرد و به وسیله افزودن صادرات افزایش واردات را جبران نماید هر سال مبلغ هنگفتی از پول کشور به خارج می رفت. علاوه بر آن چون بنگاههای اقتصادی کشور زیر حمایت مستقیم دولت نبودند از

چند سال اخیر مرتباً توسعه حاصل کرده و علاوه بر آنکه بتدریج بر امتداد و طول سیمهای تلگراف افزوده شده متجاوز از ۱۵۴ دستگاه تلگراف بی سیم در تهران، تبریز، مشهد، کرمانشاهان، شیراز، کرمان، خرمشهر، بوشهر، جاسک، نائین و انارک و سایر شهرستانها دایر و پایتخت کشور به وسیله بی سیم به پایتختهای بزرگ دنیا مربوط گردیده است و اطلاع بر اخبار اقتصادی کشورهای دیگر جهان و بازارهای دنیا که سابقاً برای بازرگانان و بنگاههای بازرگانی کشور دشوار بود امروز به وسیله بی سیم باسانی انجام می گیرد.

سه رشته کابل (سیم دریایی) بین جزیره هنگام و بندر عباس از طریق خلیج فارس و میان خرمشهر و آبادان از راه رود کارون و بین غازیان و بندر پهلوی از راه مرداب کشیده شده است. بی سیم ایران در چند سال اخیر بادستگاهها و لوازم کامل مجهز گردیده و ارتباط مخابراتی بی سیم جاسک و بوشهر و تهران و کرمانشاهان و مشهد و سایر مراکز با ناوها و دستگاههای مجاور سواحل و هواپیماهایی که بر فراز خاک کشور پرواز می کنند باسانی انجام می گیرد.

تلفن- توسعه رشته سیمهای تلفن و افزایش دستگاهها از لحاظ تسریع مخابرات و سهولت ارتباط بین بازرگانان در داخل کشور خالی از اهمیت نیست بخصوص که سیمهای تلفن در چند سال اخیر بین مراکز شهرستانها و بعضی از آبادیهای دور دست نیز دایر گردیده است. شرکت تلفن که امتیاز انحصاری تلفن کشور را داشت و ملی شده و به اختیار دولت در آمده است کوشش می کند که متدرجاً

چند سال اخیر مرتباً توسعه حاصل کرده و علاوه بر آنکه بتدریج بر امتداد و طول سیمهای تلگراف افزوده شده متجاوز از ۱۰۴ دستگاه تلگراف بی سیم در تهران، تبریز، مشهد، کرمانشاهان، شیراز، کرمان، خرمشهر، بوشهر، جاسک، نائین و انارک و سایر شهرستانها دایر و پایتخت کشور به وسیله بی سیم به پایتختهای بزرگ دنیا مربوط گردیده است و اطلاع بر اخبار اقتصادی کشورهای دیگر جهان و بازارهای دنیا که سابقاً برای بازرگانان و بنگاههای بازرگانی کشور دشوار بود امروز به وسیله بی سیم بآسانی انجام می گیرد.

سه رشته کابل (سیم دریایی) بین جزیره هنگام و بندر عباس از طریق خلیج فارس و میان خرمشهر و آبادان از راه رود کارون و بین غازیان و بندر پهلوی از راه مرداب کشیده شده است.

بی سیم ایران در چند سال اخیر بادستگاهها و لوازم کامل مجهز گردیده و ارتباط مخابراتی بی سیم جاسک و بوشهر و تهران و کرمانشاهان و مشهد و سایر مراکز با ناوها و دستگاههای مجاور سواحل و هواپیمایی که بر فراز خاک کشور پرواز می کنند بآسانی انجام می گیرد.

تلفن - توسعه رشته سیمهای تلفن و افزایش دستگاهها از لحاظ تسریع مخابرات و سهولت ارتباط بین بازرگانان در داخل کشور خالی از اهمیت نیست بخصوص که سیمهای تلفن در چند سال اخیر بین مراکز شهرستانها و بعضی از آبادیهای دور دست نیز دایر گردیده است. شرکت تلفن که امتیاز انحصاری تلفن کشور را داشت و ملی شده و به اختیار دولت در آمده است کوشش می کند که متدرجاً

سیمهای هوایی تلفن را به کابل زمینی تبدیل نماید. تاکنون دستگاههای بی سیم (کاریر) بسیار در تهران و شهرستانها دایره شده و ارتباط تلفنی بین پایتخت باشهرهای بزرگ اروپا مانند پاریس و لندن و رم و امریکا و کشورهای مجاور ایران همچنین شهرهای داخلی دور دست کشور که سابقاً جز به وسیله تلگراف ارتباط بین آنها دشوار بود برقرار و ارتباط تلفنی بین تهران و توکیو (پایتخت ژاپن) از مهرماه ۱۳۳۶ آغاز گردیده است.

بازرگانی خارجی

تحولات بازرگانی خارجی - دروازه های کشور ما از قدیم همیشه بر روی بازرگانان خارجی باز بوده و به مناسبت حسن سلوکی که شاهنشاهان بزرگ ایران بابازرگانان و پیشه وران داشته اند شهرها و بنادر کشور مرکز مبادله کالا بین بازرگانان ایران و تجار اروپایی و آسیایی بوده و بطور کلی هر وقت انتظام و امنیت در کشور برقرار بوده داد و ستد خارجی رونق داشته است.

از آغاز مشروطیت به بعد به مناسبت رسوخ بعضی از آداب زندگی اروپایی در ایران روز بروز احتیاج کشور به مصنوعات خارجی افزایش یافت و بر میزان واردات کشور افزوده شد و چون دولت وقت نمی توانست میزان قوه تولید محصول را در کشور بالا ببرد و به وسیله افزودن صادرات افزایش واردات را جبران نماید هر سال مبلغ هنگفتی از پول کشور به خارج می رفت. علاوه بر آن چون بنگاههای اقتصادی کشور زیر حمایت مستقیم دولت نبودند از

عهده رقابت باشرکتهای بزرگ خارجی بر نمی آمدند و بیگانگان نیز به میل خود و به مقتضای وقت با افزایش و کاهش نرخ ارزها «اسعار» بازرگانان و بنگاههای بازرگانی ایرانی را ورشکست می کردند. مبادلات بانکی نیز در دست بانکهای خارجی مانند بانک شاهنشاهی (انگلیسی) و بانک استقراضی (روس) و بانک عثمانی بود که به وسیله گرفتن امتیاز از دولت ایران در تهران و مراکز شهرستانها دایر گردیده و واسطه کلی داد و ستد بین بازرگانان ایرانی و بیگانه بودند، حتی یکی از این بانکها یعنی بانک شاهنشاهی امتیاز تشریفات کاغذی (اسکناس) را نیز از دولت گرفته بود. رقابت بازرگانی دولتهای بزرگ اروپا در ایران برای بدست آوردن بازار فروش که گاهی نیز موجب بروز رقابتهای سیاسی می گردید بسیاری از سرمایه داران ایرانی را از میان برد و داد و ستد و معاملات کلی در کف شرکتها و بازرگانان بیگانه قرار گرفت.

بعد از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ و پس از آنکه به همت رضاشاه بزرگ امنیت کامل در تمام کشور برقرار گردید دولت با اتخاذ روش تجارت محدود به وضع ناگوار دوره پیشین خاتمه داد و بازرگانی خارجی کشور بر سه اصل عمده استوار گردید:

۱- هم ارزی میان فرستاده ها و رسیده ها (تعادل در صادرات و واردات) - برای محدود کردن واردات و تشویق صادر کنندگان کالای ایران به خارج، نخست قانون انحصار تجارت خارجی به تصویب مجلس شورای ملی رسید، سپس دولت از طرفی به افزایش محصولات داخلی همت گماشت و از طرف دیگر واردات را تا حدی

که ممکن بود تقلیل داد. بر اثر ایجاد کارخانه های قندسازی و چرم سازی و بافندگی و سیمان سازی و امثال آن مقدار زیادی از واردات امتعه خارجی به کشور کاسته شد و به وسیله ایجاد روابط بازرگانی با بیگانان بازارهای جدیدی برای فروش محصولات ایران فراهم گردید.

برای آنکه هم ارزی در داد و ستد همیشه ثابت باشد وزارت اقتصاد در آغاز هر سال اقتصادی فهرستی از نوع جنس و میزان کالایی که باید وارد کشور شود با شرایط ورود آنها تهیه و منتشر و سهمیه هریک از رسیده ها را تعیین می کند.

بازرگانان داخلی و شرکتها با رعایت مقررات گمرکی و ارزی در برابر ارائه تصدیق صدور کالای ایران به خارج نسبت به ورود کالای بیگانه تمیزی که در سهمیه سال قید گردیده است اقدام می کنند و بدین ترتیب تا حدی تعادل بین واردات و صادرات برقرار می ماند.

۲- حمایت از مصنوعات داخلی - برای آنکه شرکتهای

تولید کننده محصول و صاحبان کارخانه های داخلی دچار رقابت بیگانگان نشوند دولت در هر سال اقتصادی هنگام تعیین سهمیه واردات میزان تولید مصنوعات کارخانه های داخلی را در نظر می گیرد و آنچه علاوه بر مصنوعات داخلی از کالای نظیر آنها برای احتیاج کشور لازم است در سهمیه منظور می دارد. بدین مناسبت محصول کارخانه های داخلی بفروش می رسد، بخصوص که دولت نیز قسمتی از احتیاجات خود را از کارخانه های داخلی تهیه می کند.

۳- تأسیس شرکتها و بانکها - شرکتها و بازرگانی که با

سرمایه دولت تأسیس گردیده و بر اصول بازرگانی اداره می شود مانند شرکت های صنعتی و کشاورزی سازمان برنامه به علت قدرت سرمایه توانایی خرید و فروش های بزرگ و رقابت با مؤسسات خارجی را دارا هستند.

تأسیس بانک ملی ایران با سرمایه هنگفت ، دست بانک های بیگانه را از امور مربوط به صرافی و خرید و فروش برات و مانند آنها در داخل کشور کوتاه نمود و به دست یاری دولت شعب بانک بزودی در تمام نقاط کشور تأسیس گردید.

به موجب قوانین مصوب مجلس شورای ملی و مقررات وزارت دارایی حق خرید و فروش ارز خارجی بطور کلی به بانک ملی ایران واگذار شده است. بانک ملی ایران که با سرمایه اولیه سیصد میلیون ریال تأسیس گردیده اکنون یکی از معتبرترین بانک های جهان و در سراسر کشور و شهر های بزرگ دنیا دارای نمایندگی و در جریان بازرگانی و اقتصاد کشور کاملاً مؤثر است.

در سال های اخیر طبق قانون مصوب مجلسین فعالیت بانکی در ایران برای سرمایه داران داخلی و خارجی تقریباً آزاد شده و بانک های متعدد از قبیل بانک بازرگانی و بانک اصناف و بانک تهران و بانک پارس و بانک صادرات و بانک ایران و انگلیس و بانک ایران و ژاپن و غیره تأسیس گردیده است.

پول- پول ایران بر پایه زر قرار دارد و واحد کوچک آن ریال برابر با ۰/۰۷۳۲۲۳۸۲ گرم زر خالص است و بانک ملی علاوه بر مسكوك طلا (پهلوی) و ریال نقره و دینار نیکلی برای سهولت معاملات

اسکناس چاپ می کند و زیر نظارت دولت و مجلس شورای ملی به مقدار معین منتشر می سازد.

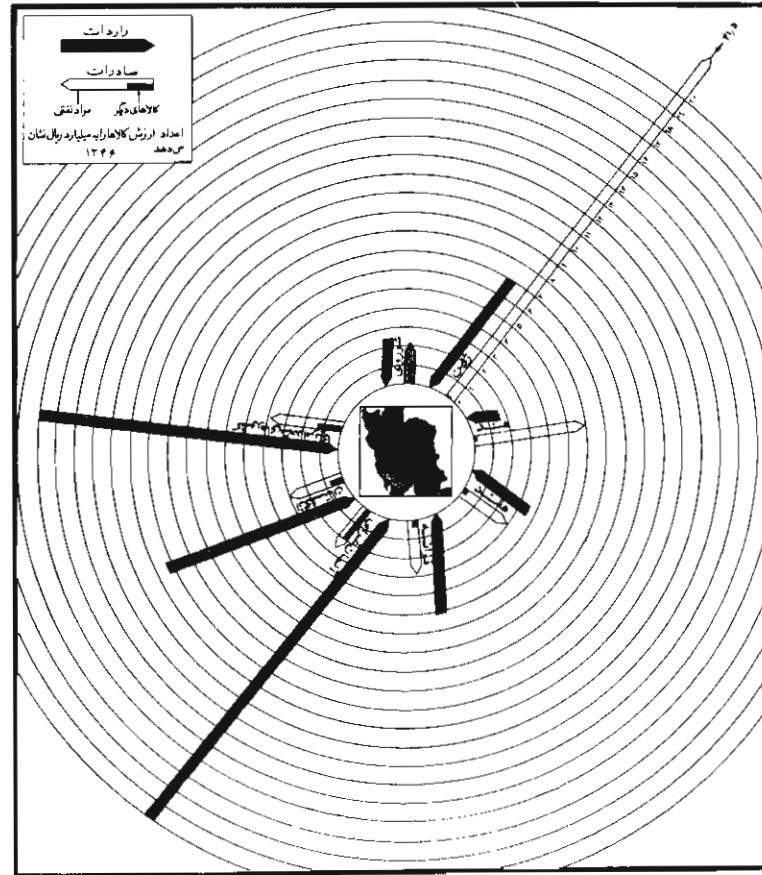
پول ایران از لحاظ پشتوانه کاملاً قوی و پشتوانه پول ایران عبارت است از ۱۱۹۵۸۳۸۶۲۶ گرم طلای خالص موجود در خزانه بانک ملی و ۷۷۷۵۸۷۳۸۴ گرم طلای خالص سهم ایران در صندوق بین المللی پول و مقداری سهام ایران در بانک بین المللی ترمیم و توسعه و جواهر به ارزش ۷۹۳۲۷۷۲۰۰ ریال و در حدود ۶۲۳ میلیون ریال ارز خارجی ولی از لحاظ معاملات خارجی کشور معمولاً دلار امریکایی، لیره انگلیسی، فرانک فرانسه، لیر ایتالیایی و دیگر پول های معتبر جهان واحد معامله قرار می گیرند.

صادرات و واردات- محصولات که در کشور ما برای فروش به بیگانگان تهیه می شود چنانکه در پیش گذشت، یا محصولات است که از راه کشاورزی بدست می آید از قبیل مواد خام گیاهی و فراورده های دامی، یا محصولات صنایع دستی و کارخانه ای کشور است مانند قالی و قالیچه و مصنوعات فلزی یا محصولات معادن کشور می باشد مانند نفت و مواد نفتی و سنگ های معدنی. آنچه ایران از بیگانگان خریداری می کند بطور کلی مصنوعات و محصولات صنعتی و بعضی مواد غذایی از قبیل قند و چای و شکر و ادویه و امثال آنهاست.

بطور کلی چنانکه نمودار صفحه ۱۰۵ نشان می دهد، واردات کشور بر صادرات آن فزونی دارد.

صادرات- چنانکه اشاره کردیم صادرات ایران به خارج یا

تمام سال را تأمین نمی‌کند، مانند قند و چای و شکر و تیماج و میسن و مانند آنها.

بازرگانی ایران با چند کشور بزرگ در سال ۱۳۴۴

در میان اقلام وارداتی ایران، پارچه (پنبه‌ای، کتان و پشمی) و ماشین آلات و مصنوعات فلزی و قند و شکر و چای و سایر مواد غذایی و دارویی اهمیت بیشتری دارند.

محصولات گیاهی و جانوری یا بعضی مصنوعات دستی و کارخانه‌ای است. بطور کلی اقلام صادراتی کشور را می‌توان به پنج دسته تقسیم نمود:

- ۱- مواد گیاهی مانند خشکبار، پنبه، برنج، حبوبات، کتیرا و دانه‌های روغنی و گیاههای طبی و رنگی.
- ۲- فراورده‌های جانوری مشتمل بر پشم و پوست بره و پوستهای نرم شکاری و روده، ابریشم، ماهی و خاویار.
- ۳- قالی و قالیچه و مصنوعات دیگر دستباف و امثال آنها.
- ۴- مصنوعات فلزی، یخچال، بخاری، آبگرمکن و دیگر وسایل خانه و اتومبیل.
- ۵- مواد معدنی یعنی نفت و موم و سایر مواد نفتی و گاز طبیعی و خاک سرخ و سنگهای معدنی.

قسمت عمده صادرات دسته اول، مواد غذایی یعنی برنج و میوه تازه و خشکبار است و هرگاه سهم غذایی صادرات دسته دوم را نیز بر آن بیفزاییم مواد غذایی از لحاظ بها در ردیف صادرات درجه اول کشور قرار می‌گیرد و صادرات قالی و قالیچه نیز مانند مواد غذایی رقم بزرگی را تشکیل می‌دهد.

واردات - واردات کشور بطور کلی عبارت از مصنوعات (پارچه و ماشین آلات و مواد فلزی) و موادی است که هرچند نظیر آنها در داخل کشور نیز تهیه می‌شود لیکن محصول داخلی مصرف

ایران با تمام کشورهای جهان روابط بازرگانی دارد ولی
 بطور کلی قسمت اعظم مبادلات بازرگانی ایران با کشورهای
 آلمان غربی، انگلستان، شوروی، امریکا، فرانسه، ایتالیا، ژاپن
 و همسایگان ایران و هند و کشورهای اروپای شرقی است.

بخش دوم

جغرافیای اقتصادی کشورهای مجاور ایران

«ایران از مغرب با کشورهای عراق و ترکیه، از شمال با
 اتحاد جماهیر شوروی، از مشرق با افغانستان و پاکستان
 همسایه و دارای مرز مشترک است»

فصل اول

عراق

الف - کلیات طبیعی و انسانی

کلیات طبیعی - عراق همسایه غربی ایران بین ۲۸ و ۳۸ درجه عرض شمالی قرار گرفته، از مشرق با ایران، از شمال با ترکیه و سوریه، از مغرب با اردن هاشمی و عربستان سعودی و از جنوب با عربستان سعودی و کویت و خلیج فارس مجاور و مساحت آن ۴۴۴۰۰۰ کیلومتر مربع (قدری بیشتر از $\frac{1}{4}$ مساحت ایران) است.

منطقه حیاتی عراق جلگه هموار و حاصلخیز بین النهرین است که از رسوب پربرکت دو رود پر آب **فرات و دجله** تشکیل شده و به وسیله آن دو رود مشروب می گردد. این جلگه از مغرب به وسیله رود فرات از بیابان خشک و سوزانی به نام **بادیه الشام** جدا شده و از مشرق و شمال به منطقه کوهستانی مرزی ایران و ناحیه مرتفع کردنشین شمال عراق که بلندترین قله آن به ۳۰۰۰ متر ارتفاع می رسد، می پیوندد.

هوای عراق در منطقه جلگه ای گرم و نیمه مرطوب و در نواحی

ناهمواریهای عراق

مرتفع شمال معتدل است. باران سالانه آن در جلگه در حدود ۳۰۰ میلیمتر و در شمال ۵۰۰ میلیمتر است. تابستان آن طولانی و زمستان در ناحیه کوهستانی کردنشین سرد و پر برف و در منطقه جلگه ای کوتاه و مرطوب می باشد. بادهای گرم و خشک دریایان شام در مدتی از سال بشدت می وزد و مانند باد سموم موجب هلاک انسان و حیوانات و مانع رشد و نمو گیاه است.

دجله و فرات^۱ که هر دو از کوههای مشرق ترکیه سرچشمه می گیرند و سراسر خاک عراق را از شمال به جنوب می پیمایند، در حقیقت شریانهای حیاتی این کشورند، و اگر این دو رود بزرگ وجود نداشتند عراق بیابان سوزان غیر قابل سکونتی بیش نبود رودهای دجله و فرات در چند کیلومتری خلیج فارس به یکدیگر ملحق می شوند و شط عظیمی به نام شط العرب تشکیل می دهند و این شط پس از دریافت قسمتی از آبهای رود کارون به خلیج فارس می ریزد.

کلیات انسانی - ۹ میلیون نفر جمعیت عراق که صدی ۸۰ آن در جلگه بین النهرین و کناره های دجله و فرات سکونت دارند مرکب از اقوام عرب و ایرانی (کردها نیز از اقوام ایرانی محسوب می شوند) و اقوام دیگر هستند. بادیة الشام تقریباً غیر مسکون و نواحی کناره خلیج فارس کم جمعیت و محل سکونت عشایر عرب و منطقه

۱- طول فرات ۲۷۷۵ کیلومتر و وسعت حوضه آن در خاک ترکیه و عراق بالغ بر ۷۲۰,۰۰۰ کیلومتر مربع و درازترین و پراثرترین رود آسیای غربی است.

کوهستانی شمال عراق با کردستان ایران مجاور و سرزمین کردنشین عراق است.

اکثریت مردم عراق متدین به دین اسلام و متکلم به زبان عربی هستند ولی کردها به زبان مخصوص کردی که یکی از لهجه های زبان فارسی است سخن می گویند و زبان فارسی نیز میان ایرانیان ساکن عراق رایج است.

حکومت عراق در ۱۴ ژوئیه ۱۹۵۸ بر اثر یک انقلاب از رژیم سلطنتی به رژیم جمهوری مبدل گردید.

بغداد پایتخت عراق که در طرفین رود دجله بنا شده در حدود ۱/۷ میلیون^۱ نفر جمعیت دارد و خرابه های شهر بزرگ تیسفون (یا به قول اعراب مداین) پایتخت قدیم اشکانیان و ساسانیان در ۴۵ کیلومتری جنوب این شهر واقع است. بغداد از شهرهای بازرگانی آسیای غربی و یکی از مهمترین مراکز انشعاب خطوط ارتباطی عراق است.

شهرهای کربلا و نجف که در مغرب فرات واقعند از شهرهای مقدس و زیارتگاه شیعیان جهان است و عده زیادی از اتباع ایران در این دوشهر و همچنین در بغداد و بصره ساکنند و دارای دبستانها و دبیرستانهای مخصوص به خود هستند که طبق برنامه مدارس ایران اداره می شود.

موصل و کرکوک و سلیمانیه شهرهای منطقه کردنشین شمال، خانقین شهر مرزی عراق مجاور ایران بر سر شاهراه بازرگانی ایران

و عراق (راه تهران به بغداد) واقع است، بصره تنها بندر معتبر عراق برکنار شط العرب قدری بالاتر از خرمشهر ایران در ساحل راست شط العرب قرار گرفته و از لحاظ بازرگانی یکی از بنادر فعال خاورمیانه است.

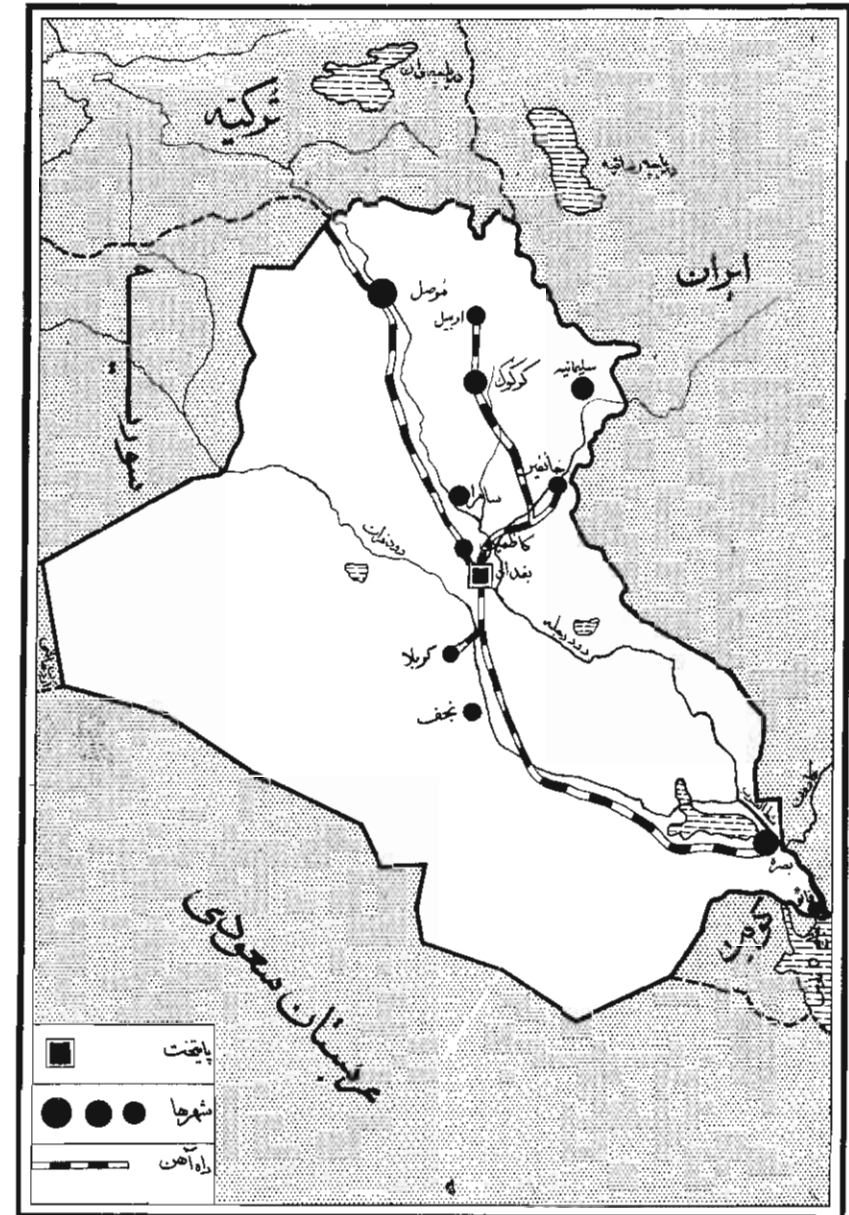
ب - جغرافیای اقتصادی

کشاورزی - خاک عراق بجز بیابان شام همه جا انباشته از رسوب رودها و یکی از پر برکت ترین جلگه های جهان و دارای استعداد سرشار برای کشت و زرع است. این استعداد توأم با حرارت کافی باعث شده است که درپاره ای از نواحی جلگه سالی دوبار محصول برنج از زمین برداشته شود.

برای آبیاری اراضی، ازدو رود بزرگ دجله و فرات از قدیم سدها و نه‌های انشعابی متعدد ایجاد گردیده و اخیراً نیز با ساختن سدهای جدید و تکمیل شبکه نهربندی سابق و توسعه آن، ظرفیت تولید محصولات کشاورزی عراق نسبت به سالهای قبل تا حدود ۱/۵ برابر افزایش یافته است.

کشت گندم و جو و جو صحرایی در منطقه شمال به صورت دیم و نیز با آبیاری دستی معمول است و سالانه در حدود یک میلیون تن گندم و شش صد هزار تن جو در عراق بدست می آید.

برنج در حوضه وسطای دجله و فرات، پنبه در ناحیه جلگه ای، توتون در شمال و انواع حبوبات و کنجد و ارزن و امثال آن در عراق بدست می آید و زراعت پنبه سال پسال در حال افزایش است.

شهرها و راههای عراق

منطقه واقع در جنوب بغداد تا کنار خلیج فارس محل پرورش نخل خرماست و عراق دارای ۳۵ میلیون درخت خرماست و از این حیث در خاور میانه بی نظیر است. میوه های منطقه معتدل مانند سیب و گردو و بادام و امثال آن در کردستان عراق بعمل می آید و منبعی برای درآمد مردم آن ناحیه است.

گله داری در منطقه کوهستانی شمال و مجاور مرز ایران بین عشایر کرد رواج کامل دارد. در این کشور در حدود ۵۵ میلیون گوسفند نگهداری و هر سال مقداری محصولات حیوانی به خارج صادر می شود. اسب نیز در شمال تربیت می شود ولی در نواحی گرم جلگه ای بیشتر از شتر و در بیابانها و مناطق کناره خلیج فقط از شتر استفاده می کنند.

معادن و صنایع - عراق قسمتی از ذخایر سرشار نفت خاور میانه را در اختیار دارد. مراکز استخراج نفت عراق که امتیاز آن را شرکت نفت انگلیس و چند شرکت خارجی دیگر در دست دارند در کرکوک و موصل و خانقین و بصره واقع است و در سال ۱۹۶۳ میلادی معادل ۵۸/۵ میلیون تن متریک نفت از منابع این کشور استخراج شده و در خاور میانه مقام چهارم را (پس از ایران، کویت و عربستان سعودی) احراز کرده است.

نفت عراق از کرکوک به وسیله سه رشته لوله نفت به **طرابلس** «تریپولی» (بندر لبنان) و **حیفا** (بندر اسرائیل) و **بانیاس** (بندر سوریه) به کنار دریای مدیترانه انتقال می یابد و از آنجا به کشورهای خارج صادر می شود.

لوله نفت عراق به بندر حیفا از سال ۱۹۴۸ بر اثر جنگ اعراب

و اسرائیل قطع گردیده است.

معادن گوگرد و زغال سنگ و آهن و سرب و مس و نقره و طلا نیز کم و بیش در مناطق شمالی و شرقی عراق یافت شده و بعضی از آنها به مرحله استخراج رسیده است.

صنایع دستی از قبیل قالی بافی و بافتن جاجیم و گلیم و پارچه های خشن پشمی و نیز بافت حریرهای ابریشمی و زربفت هنوز در عراق معمول است و این کشور نیز مانند غالب کشورهای خاور میانه بتازگی دست به ایجاد صنایع کارخانه ای زده و در حال حاضر دارای کارخانه های کبریت سازی و چرم سازی و پارچه بافی و کارخانه های تعمیر راه آهن و یک رشته کارخانه های مولد برق برای روشنایی شهرها و مصرف صنایع جدید می باشد.

راهها و بازرگانی - توسعه شبکه خطوط آهن و راههای شوسه اتوموبیل رو به سبب هموار بودن قسمت بزرگی از سرزمین عراق بسرعت انجام گرفته و فعلا بغداد به وسیله راه آهن از طرفی به خطوط آهن ترکیه و از طرفی به بندر بزرگ بصره در کنار شط العرب مربوط است. خطوط فرعی دیگر بغداد را از راه خانقین به کرکوک و از المسیب به کربلا ارتباط داده است. در امتداد خطوط آهن راههای شوسه درجه اول، پایتخت را به شهرهای دیگر و بندر بصره و از طریق باده الشام به شهرهای سوریه و اردن مربوط ساخته است.

دجله و فرات دو وسیله ارتباطی مهم عراق و مسیر آنها از بغداد تا خلیج فارس قابل کشتیرانی است و هنوز این دورود بهترین راه حمل

فصل دوم

ترکیه

الف - کلیات طبیعی و سیاسی

کلیات طبیعی - کشور ترکیه که بین ۳۶ و ۴۲ درجه عرض شمالی قرار گرفته و ۷۸۰۵۷۶ کیلومتر مربع مساحت دارد از دو بخش آسیایی و اروپایی تشکیل گردیده است:

۱- بخش آسیایی ترکیه بیشتر خاک آن را تشکیل می‌دهد و شامل شبه جزیره آسیای صغیر (آناتولی) و قسمتی از فلات ارمنستان است. بخش آسیایی از شمال به دریای سیاه، از شمال شرقی به خاک شوروی، از مشرق به خاک ایران و از جنوب به خاک عراق و سوریه و دریای مدیترانه محدود است و از طرف مغرب به دریای اژه منتهی می‌شود.

۲- بخش اروپایی ترکیه (تراکیا) سرزمین کوچکی است از شبه جزیره بالکان، که از مغرب به خاک یونان و از شمال به بلغارستان و از مشرق به دریای سیاه محدود است.

بین ترکیه آسیا و تراکیا دریای کوچکی به نام مرمره وجود

و نقل کالا به وسیله قایقرانان عرب می‌باشد که قرن‌هاست در خانه‌های ساخته شده از نی و پوشال و چوب در کناره‌های دجله زندگی می‌کنند و باز مرز آن رود خو گرفته‌اند.

موقع خاص بغداد، که آن را از لحاظ ارتباط مستقیم با مدیترانه و خلیج فارس دروازه بازرگانی آسیای غربی می‌توان نامید، و شبکه مرتب خطوط آهن و شوسه، و وجود فرودگاه‌های مجهز در بغداد و بصره، و نفت فراوان، این کشور را در ردیف کشورهای مهم خاورمیانه قرار داده است. هر چند که خود عراق بجز نفت و خرما و پاره‌ای محصولات حیوانی و مقداری قالی و منسوجات دستی کالای فراوانی برای صدور به خارج ندارد با این حال از راه ترانزیت کالا در بازرگانی خاورمیانه نقش عمده‌ای دارد و سالانه در حدود ۲ تا ۳ میلیون دینار از طریق ترانزیت کالا فایده می‌برد.

یکی از منابع درآمد عراق وجود اماکن مقدسه در شهرهای کربلا و نجف و کاظمین است و بطور متوسط سالی ۵۰ میلیون دینار به وسیله زائران آن اماکن، خاصه ایرانیان، در آن کشور خرج می‌شود.

صادرات عراق نفت و غلات و خرما و پشم و پوست و قالی و امثال آنها و واردات آن مصنوعات فلزی و انواع پارچه و قند و شکر و مواد دخام فلزی و چوب و مواد شیمیایی و مانند آنهاست.

دارد که به وسیله تنگه بسفر به دریای سیاه و از راه تنگه داردانل به دریای اژه و مدیترانه اتصال دارد. این دریا و تنگه‌ها نیز با جزایر داخلی آن به کشور ترکیه تعلق دارد و بدین ترتیب ترکیه نیز مانند شوروی يك کشور نیمه آسیایی و نیمه اروپایی است.

بخش آسیایی ترکیه شامل فلاتهای مرتفعی است که حاشیه آن را کوهستان پوشانیده و قسمت مرکزی آن را سرزمینهای بالنسبه

ناهمواریهای ترکیه

همواری تشکیل داده و در سواحل دریای سیاه و مدیترانه جلگه‌های ساحلی باریکی کشیده شده است.

ترکیه یا بخش اروپایی ترکیه از لحاظ پستی و بلندی و جنس خاک شبیه به منطقه غربی آناتولی و دریای مرمره آن دورا از هم جدا کرده است.

جزایری که به ترکیه تعلق دارد - در دریای مرمره دسته جزایری است کوهستانی به نام قزل‌ادلر (جزایر قرمز) که از خارهای

سخت قرمز رنگی تشکیل گردیده است و جزیره مرمره که به مناسبت مرمرهای سفیدی که دارد معروف است، دیگر جزیره **ایمروس** «ایمروز» در دریای اژه (دریای فرعی مدیترانه) که در نزدیکی تنگه **چاتاق قلعه** (گالی‌پولی) قرار گرفته و از خارهای آتشفشانی بوجود آمده است.

آب و هوا - آب و هوای ترکیه به سبب وضع و امتداد کوهها و مجاورت با دریاها و اختلاف اراضی از لحاظ پستی و بلندی و جنس خاک و طرز وزش بادهای متنوع است:

۱- سواحل ترکیه در امتداد دریای اژه و دریای سیاه و مرمره آب و هوای معتدل و ۳۰۰ تا ۵۰۰ میلیمتر باران سالانه دارد و مرطوبترین نقاط آن ناحیه تراپوزان است.

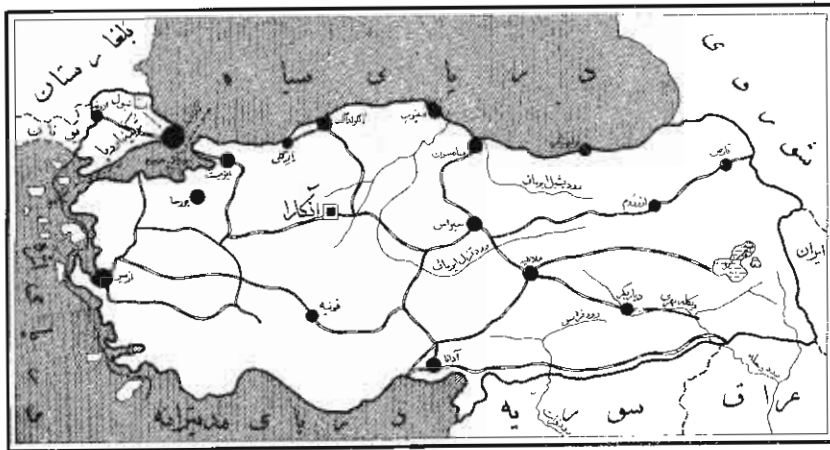
۲- سواحل جنوبی ترکیه در دریای مدیترانه دارای آب و هوای مدیترانه‌ای است و ۶۵۰ میلیمتر باران سالانه دارد و زمستان آن سرد و تابستانش خشک و گرم است.

۳- قسمت کوهستانی مشرق آناتولی به نام ارمنستان ترکیه که مرتفعات آن در مشرق به قله بلند آرارات می‌پیوندد، دارای آب و هوای بری متغیر است و سراسر کوهستانهای آن را در زمستان برف زیاد می‌پوشاند و در قله آنها یخچالهای بالنسبه بزرگ وجود دارد.

۴- در دشتهای مرکزی چون محصور به کوهستان است و از رطوبت دریا چندان نصیبی ندارد آب و هوا متغیر و خشک است. رودهای ترکیه به سبب کمی باران و ناهمواری بستر چندان

حکومت ترکیه جمهوری پارلمانی و قوه قانونگذاری با مجلسی است به نام مجلس کبیر ملی که نمایندگان آن برای مدت چهار سال از طرف مردم برگزیده می‌شوند، رئیس جمهوری به وسیله این مجلس برای مدت هفت سال برگزیده می‌شود و مسئول آن است.

قوه مجریه در دست هیئت وزیرانی است که اعضای آن به وسیله

شهرها و راههای ترکیه

نخست وزیر انتخاب می‌شوند.

مهمترین شهر ترکیه از حیث وسعت و زیبایی و جمعیت **استانبول** (اسلامبول) است که در کنار تنگه بستر در قسمت اروپایی ترکیه واقع شده و قریب ۱/۷ میلیون نفر جمعیت دارد و یکی از مراکز عمده پارچه بافی ترکیه است.

شهر از میر از مهمترین شهرهای ترکیه آسیا و بندر معتبری

پرب آب و قابل کشتیرانی نیستند و مهمترین آنها در **حوضه دریای سیاه** رود **قزل ابرماق** و رود **یشیل ابرماق** است که هر دو به دریای سیاه می‌ریزند و در **حوضه مدیترانه** دو رود کوچک **جیحان** و **سیحان** که هر دو به خلیج اسکندرون در دریای مدیترانه می‌ریزند. علاوه بر رودهای مذکور حوضه علیای رود بزرگ دجله به نام **دیکله نهري** و رود فرات به نام **قره‌سو** نیز در خاک ترکیه قرار دارد.

کلیات سیاسی - جمعیت ترکیه ۳۴/۵ میلیون نفر است که بیشتر آنها ترک و بقیه اقلیتهایی از روم، ارمنی و یهودی هستند. نژاد شناسان ساکنان ترکیه را بطور کلی در گروه نژادی آناتولی وابسته به نژاد سفید قرار می‌دهند. ارمنیها و کردهای ساکن ترکیه نیز از نژاد سفید هستند و مشخصات نژادی مخصوص به خود دارند.

زبان رسمی ترکیه زبان ترکی است که به لهجه‌های مختلف بخصوص لهجه استانبولی صحبت می‌شود. مردمان ترکیه برای نوشتن در گذشته از رسم الخط عربی استفاده می‌کردند ولی اکنون حروف لاتین را برای نوشتن بکار می‌برند.

بیشتر مردمان ترکیه مسلمان و سنی مذهب می‌باشند. ارمنیهای ساکن مشرق آناتولی پیرو دین مسیح هستند و عده‌ای یهود نیز در ترکیه سکونت دارند.

۱- در ترکیه کسانی را که از اصل یونانی هستند و از قدیم الايام در این کشور سکونت دارند «روم» می‌خوانند.

است در کنار دریای اژه ، شهر آنکارا پایتخت ترکیه در مرکز آسیای صغیر و محل اتصال خطوط ارتباطی و راههای مهم داخلی است و بیش از ۹۰۰ هزار نفر جمعیت دارد . **سامسون ، ترابوزان و زنگولداک** بنادر ترکیه در کنار دریای سیاه از بنادر مهم آن کشورند .

قارص و ارزروم (ارزنه الروم) و **دیاربکر** و **شهرارمنی** نشین **وان** از شهرهای مهم مشرق ترکیه آسیا هستند .

ب - جغرافیای اقتصادی

کشاورزی - ترکیه نیز مانند سایر کشورهای خاورمیانه یک سرزمین کشاورزی است و منبع اساسی در آمد عمومی مردم آن کشور کشت و زرع و دامپروری و درختکاری و جنگلبانی و صید ماهی و امثال آنهاست و در حدود ۷۷ درصد مردم ترکیه به کشاورزی و امور وابسته به آن اشتغال دارند .

تولید کشاورزی در ترکیه طبق برنامه های منظمی در حال افزایش است ، در این کشور سالانه ۸ میلیون تن گندم و سه میلیون تن جو بدست می آید . محصول پنبه ، که دولت ترکیه برای توسعه کشت آن می کوشد ، در حدود ۳۰۰ هزار تن است . **توتون** ترکیه هم از لحاظ مقدار تولید و هم از لحاظ جنس یکی از مهمترین محصولات کشاورزی این کشور و محصول سالانه آن در حدود ۱۷۵ هزار تن و محل عمده کشت آن حاشیه دریای سیاه است .

انگور در سراسر ترکیه و مرکبات در جلگه های باریک کنار

مدیترانه بعمل می آید و محصول شراب ترکیه سالانه در حدود ۳۰۰ هزار هکتولیتراست . کشت چغندر قند با سرعت پیشرفت کرده و محصول قند ترکیه به سالی هفت صد هزار تن رسیده است . میوه های منطقه مدیترانه بخصوص **انجیر** در حاشیه غربی مجاور دریای مدیترانه که به سبب وجود خلیجهای عمیق و بریدگیهای فراوان تحت تأثیر دریاست بخوبی عمل می آید و صادرات خشکبار ترکیه رقم مهمی از بازرگانی خارجی این کشور است .

جنگلهای زیتون در سراسر کناره های غربی منبع درآمد سرشاری برای کشاورزان ترك و محصول روغن زیتون ترکیه سالی يك صد هزار تن است .

دامپروری ترکیه از لحاظ تعداد دامها و حجم محصولات حیوانی و ارزش بازرگانی آن مهمتر از کشت و زرع و بزرگترین منبع اقتصادی این کشور است . در ترکیه ۶۷ میلیون سرگوسفند و بز و گاو نگهداری و پرورش داده می شود . سوی بز مشهور به آنقره (بزهای مخصوصی که در شهرستان آنکارا و نواحی مجاور آن پرورش داده می شود) از حیث لطافت و شفافیت در دنیا مشهور است .

پرورش کرم ابریشم با آب و هوای مدیترانه ای ترکیه سازگار و محصول ابریشم خام این کشور در حدود سالی ۷۲ تن است .

صید ماهی در کناره های غربی و دریای مرمره با سانی انجام می گیرد . و از این راه سالی ۱۶۵ هزار تن ماهیهای مختلف بدست می آید . در کناره های دریاهای اژه و مدیترانه اسفنج نیز صید می شود .

معادن و صنایع - ترکیه با حفظ صنایع قدیمی خود از قبیل **قالی بافی** و صنایع فلزی دستی قدمهای سریعی در راه ایجاد و توسعه صنایع جدید کارخانه‌ای برداشته و بسا کمک متخصصان و سرمایه‌داران آلمانی و انگلیسی به کشف و استخراج معادن و ایجاد صنایع ذوب آهن و تهیه فولاد و قندسازی و کاغذسازی و پارچه‌بافی و امثال آن پرداخته است.

منابع معدنی ترکیه نسبتاً غنی و مهمترین آنها **کروم و آهن و مس و زغال سنگ** است. از منابع زغال سنگ سالی ۷ میلیون تن زغال استخراج می‌شود. زغال سنگ در کناره‌های غربی دریای سیاه در نواحی **ارگلی و زونگولداک** و معادن مس در ناحیه‌ای میان **لازیق و دیاربکر** استخراج می‌شود.

از صنایع جدید ترکیه ذوب آهن و تهیه فولاد از لحاظ کمک به رشته‌های دیگر صنعت ارزش زیاد دارد. بسافندگی پنبه و پشم و ابریشم در حال توسعه و مراکز عمده آن استانبول و شهر **ایزمیت** (نزدیک تنگه بسفر) و شهر بورسا (مرکز بسافندگی ابریشم) نزدیک دریای مرمره است. در ایزمیت شیشه‌سازی و کاغذسازی و در شهرستانهای از میر و آنکارا قندسازی و سیمان‌سازی و صنایع مختلف دیگر رواج دارد و روی هم رفته تولیدات صنعتی ترکیه در حدود ۵۰ درصد احتیاجات داخلی آن کشور را تأمین می‌کند.

راهها و بازرگانی - راه آهنهای اصلی ترکیه خطوطی است که بنادر دریای سیاه را به شهرهای داخلی و بنادر غربی کنار مدیترانه مربوط نموده و دنباله آنها تارم‌های شرقی امتداد یافته و از جمله

خط آهن سراسری **استانبول** به **قارص** است که از **آنکارا** و سیواس و ارزروم می‌گذرد و دیگر خط آهن **استانبول** به مرز عراق که از شهرهای **قونیه و اداانا** (نزدیک خلیج اسکندرون) می‌گذرد و شاخه‌ای از آن به شهرهای **ملاطیه و دیاربکر** امتداد دارد. بنادر **زونگولداک** و **سامسون** (کنار دریای سیاه) نیز به وسیله خط آهن به اداانا و خطوط آهن استانبول و بندر از میر مربوط هستند و دنباله خط آهن استانبول در ترکیه اروپا تا شهر **ادرنه** در مرز یونان امتداد یافته و به خطوط آهن بالکان و اروپا متصل است.

بدین ترتیب ترکیه به وسیله خطوط آهن از طرفی به اروپای مرکزی و از طرفی به عراق و کشورهای خاورمیانه مربوط است و چون بر تنگه‌های داردانل و بسفر یعنی راه دریایی مدیترانه به دریای سیاه تسلط دارد از لحاظ موقع بازرگانی و نظامی قابل توجه است.

تنگه داردانل به طول ۶۰ کیلومتر و عرض متوسط ۴ کیلومتر و عمق ۵۰ تا ۶۰ متر مدیترانه را به دریای مرمره اتصال داده و آن دریا به وسیله تنگه بسفر (به عرض ۶۰۰ تا ۱۵۰۰ متر) به دریای سیاه مربوط است. عبور از تنگه‌ها برای کشتیهای بازرگانی تمام کشور - های جهان آزاد است ولی ظرفیت کشتیهای جنگی که حق دارند از تنگه‌ها بگذرند جز برای کشور مجاور تنگه‌ها (یعنی ترکیه) محدود و بطور کلی حفظ و نظارت بر این تنگه‌ها جز و حاکمیت دولت ترکیه است. دادوستد ترکیه با کشورهای دیگر جهان بیشتر از راه دریا انجام می‌گیرد. بنابراین ترکیه همیشه به وسایل حمل و نقل دریایی

فصل سوم

اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی

الف - کلیات طبیعی و انسانی

موقع و حدود و وسعت - مهمترین مسئله در جغرافیای اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی ، وسعت و همبستگی طبیعی و سیاسی مناطق گوناگون آن کشور است که شامل قسمتی از مشرق اروپا و ثلث آسیا به وسعت بیش از ۲۲۰۰۰۰۰۰۰ کیلومتر مربع می باشد. مساحت این کشور $\frac{1}{9}$ تمام خشکیهای سطح زمین و وسیع ترین کشور جهان است .

خاک شوروی بین ۳۵ و ۷۷ درجه عرض شمالی قرار گرفته و طول هندسی آن کشور از مغرب به مشرق در حدود ۲۱ هزار کیلومتر است. همسایگان شوروی در مغرب بترتیب عبارتند از نروژ ، فنلاند ، لهستان ، چکسلواکی ، مجارستان و رومانی ، در جنوب با ترکیه و در طول ۲۶۰۰ کیلومتر با ایران و سپس از مغرب به مشرق بترتیب با

نیازمند بوده و در راه توسعه ناوگان بازرگانی خود کوشیده است. بنادر ترکیه در دریای اژه و مدیترانه شرقی یعنی از میر و اسکندرون وسیله ارتباط آن کشور با کشورهای اروپای جنوبی و غربی و کشورهای شمال آفریقا است و این کشور از راه دریای سیاه با شوروی و کشورهای اروپای شرقی داد و ستد می کند . بازرگانی ترکیه در داخل کشور و با کشورهای آسیای غربی مانند عراق و ایران از راه خشکی و به وسیله خطوط راههای شوسه و آهن انجام می گیرد. رشته ای از راه آهن ترکیه که در قطور واقع در مرز ایران با راه آهن ایران اتصال یافته مسافرت و حمل و نقل میان دو کشور را آسان کرده است. صادرات ترکیه بیشتر از نوع مواد حیوانی یعنی پوست و موی بز و پشم و ابریشم و بعضی از مواد نباتی مانند توتون ، پنبه ، غلات ، بلوط ، خشکبار ، انجیر ، فندق ، روغن زیتون و برخی از سنگهای معدنی مانند کروم ، منگنز ، انتیموان ، سرب و سنگ سنباده و مصنوعات دستی بخصوص قالی است .

واردات ترکیه عبارت است از مصنوعات فلزی ، وسایل حمل و نقل هوایی و دریایی ، انواع پارچه ، نفت ، چرم ، مواد شیمیایی و برخی از مواد غذایی از قبیل قند و شکر و چای و ادویه و مانند آنها .

واحد پول ترکیه لیره ترك از لحاظ نرخ در ایران برابر با ۷ ریال است. صادرات ایران به ترکیه تقریباً برابر با صادرات آن کشور به ایران است .

افغانستان، جمهوری ملی مغولستان، چین و کره شمالی هم مرز است.
ناهمواریها - سراسر خاک شوروی جز قسمت کوچکی از آن
 کشور، از دشتهای وسیع پهناوری تشکیل یافته که از لحاظ ناهمواری

ناهمواریهای شوروی

تقریباً یکسان است و اختلاف میان قطعات آن کشور بیشتر مربوط به
 جنس خاک و آب و هوا و مناطق گیاهی و جانوری است.
 بخش کوهستانی جنوب شوروی شامل شبه جزیره کریمه در
 شمال دریای سیاه و منطقه بلند کوههای قفقاز و کوههای مرزی افغانستان
 و شوروی و ترکستان چین و شوروی و ارتفاعات شرق دور است و
 در بقیه خاک آن کشور بلندی متوسط زمین جز در منطقه اورال از ۴۰۰

متر بیش نیست.

خاک قسمت اروپایی شوروی بیشتر رسوبی و حاصلخیز و قسمتی
 از آن به نام چرنوزیوم^۱ (خاک سیاه) خوانده می شود.
آب و هوا - خاک شوروی از ۳۵ تا ۷۷ درجه عرض شمالی
 گسترده شده و چنانچه اشاره کردیم قسمت عمده آن در منطقه سردسیر
 شمالی واقع است، تمام دشتهای شمالی در منطقه یخبندان قرار گرفته
 و در سراسر سال بیشتر زمینهای آن زیر برف و یخ مستور است. یخبندان
 این نواحی در حوالی دریای سفید شمالی تا هشت ماه از سال دوام
 می یابد. دشتهای مرکزی هر چند که از منطقه یخبندان دور است،
 لیکن به سبب وسعت زیاد و نداشتن ارتفاعات، آب و هوای بری و
 یکنواخت دارد و رطوبت آن بیشتر به واسطه وجود جنگلهای سردسیر
 یعنی **تایگا**^۲ است که قسمت عمده زمینهای این ناحیه را پوشانیده
 است.

شدت سرما در شهر مسکو تا ۳۲ درجه زیر صفر رسیده است.
 دشتهای جنوبی یعنی کلاکهای^۳ سفید و خاکستری که بکلی از دریادور
 است خشک و دارای آب و هوای بری متغیر است و زمستانهای بسیار
 سرد و تابستانهای گرم دارد.

آب و هوای شبه جزیره کریمه معتدل و دریایی است و در ناحیه
 قفقاز هوای مناطق کوهستانی نسبتاً سرد و جلگه ها معتدل است. دوری

۱- Tchernozium

۲- Taiga

۳- Steppe

کیلومتر می‌گذرد، درازترین و پرآب‌ترین رود شوروی می‌باشد و حوضه آن بسیار وسیع و به سبب جریان آرام و ژرفی بستر، مهمترین وسیله کشتیرانی داخلی و بیشتر مدت سال قابل کشتیرانی است.

در ترکستان شوروی رودهای سیحون (سیر دریا) و جیحون (آمودریا) از کوه‌های افغانستان و پامیر و تیان‌شان سرچشمه گرفته، از نواحی ریگزار می‌گذرد و وارد دریاچه آرال (دریاچه خوارزم) می‌شود و وجود آن دو رود مایه آبادانی قسمت مهمی از ترکستان شده است. از مهمترین رودهای قفقاز یکی کور یا کورا (کوروش) است که به دریای خزر می‌ریزد و دیگر رود **قوبان** که به طرف دریای سیاه جاری است.

رودهای سیری نیز دراز و پرآب لیکن مدت زیادی از سال یخبندان می‌باشند و قابل استفاده نیستند.

کناره‌ها - هر چند که خالک شوروی از شمال در مسافت زیادی با اقیانوس مجاور است لیکن به سبب آنکه آب‌های کناره اقیانوس منجمد شمالی بیشتر اوقات سال یخ می‌بندد با وجود بریدگی‌های زیادی که در کناره‌های آن هست نمی‌توان از آن برای کشتیرانی استفاده کرد. در این نواحی جز بندرهای کوچکی که مخصوص صید ماهی یا صدور چوب است مراکز جمعیتی نمی‌توان یافت.

در کنار اقیانوس آرام درازای کناره‌های شوروی چندان زیاد نیست لیکن بریدگی‌های زیاد دارد و با وجود این بریدگی‌ها چون آب‌های این کناره‌ها نیز سه تا چهار ماه از سال یخ می‌بندد استفاده کامل کشتیرانی در آنها میسر نیست. بندر مهم شوروی در این قسمت

زمینهای قسمت‌های داخلی شوروی از دریا موجب خشکی هوای آن است لیکن برف‌های سنگین در آنجا می‌بارد و سراسر دشتهای پهناور در مدت زیادی از سال از برف پوشیده می‌شود. روی هم رفته می‌توان گفت در تمام خالک شوروی غلبه با سرما و خشکی هواست و یخبندان رودها و دریاچه‌ها حتی در مناطق جنوبی آن کشور سه تا چهار ماه از سال دوام دارد.

رودها - در دشتهای پهناور قسمت اروپایی شوروی رودهای متعددی جاری است که بیشتر آنها دراز و به مناسبت فراوانی برف و یخ غالباً پرآب است. برخی از آنها به سوی شمال جریان یافته به دریای سفید شمالی و اقیانوس منجمد شمالی می‌ریزد، بعضی دیگر از مشرق به مغرب جاری است به دریای بالتیک وارد می‌شود ولی پرآب‌ترین رودها آنهایی هستند که به طرف جنوب جریان یافته به دریای سیاه یا دریای خزر می‌ریزد. رودهای شوروی در این نواحی بطور کلی دراز و بالنسبه پرآب و به سبب هموار بودن اراضی قابل کشتیرانی است و به همین سبب برای آن سرزمین پهناور یکی از مهمترین وسایل ارتباط بشمار می‌آید.

رودهای حوضه دریای سیاه و دریای خزر درازترین و پرآب‌ترین رودهای شوروی است و مهمترین آنها از این قرار است:

در حوضه دریای سیاه رودهای **دنیستر**^۱ و **دنیپر**^۲ که درازای دومی به ۲۱۵۰ کیلومتر می‌رسد. و رود **دن**^۳ که به دریای آزوف می‌ریزد. در حوضه دریای خزر رود **ولگا**^۴ که درازای آن از ۲۳۰۰

۱- Dniester

۲- Dnieper

۳- Don

۴- Volga

ولادی وستک^۱ است.

امروزه دولت شوروی برای کشتیرانی بیشتر از دریاهاى بالتیک و سیاه استفاده می کند. بریدگی مهم کناره های دریای سیاه شبه جزیره کریمه و دریای آزوف و مهمترین بندر شوروی در این دریا ادسا^۲ و باطوم^۳ (در قفقاز) است، دریای خزر نیز دریایی بسته و تنها راه بازرگانی شوروی با ایران و جمهوریهای ترکستان است.

جمعیت و زبان و دین - جمعیت تمام خاک شوروی بنابر آخرین آمار در حدود ۲۴۲ میلیون و جمعیت نسبی آن در حدود ۱۱ نفر است. مردم شوروی از ۱۸۰ قوم و ملت مختلف ترکیب یافته اند^۴ و از لحاظ زبان به چند گروه تقسیم شده اند: یکی گروه زبان اسلاو شامل ملت اصلی روس که از نژاد اسلاو است و از ملت روسیه بزرگ و ملت روسیه کوچک و روسهای سفید و مردم اوکرائین ترکیب شده و در آن کشور اکثریت دارند.

دیگر مهاجران اروپایی و آسیایی و در میان مهاجران اروپایی قوم آلمانی، در میان مهاجران آسیایی تیره های ترک و مغول اکثریت دارند. علاوه بر آن بیش از ۵ میلیون یهودی در نواحی مختلف شوروی بسر می برند.

حکومت و شهرها - اتحاد جماهیر شوروی چنانکه از نام آن

۱- Vladivostok

۲- Odessa

۳- Batoum

۴- در حدود ۴۰۰۰۰ نفر اقوام ایرانی مانند تاجیکها و آستیغها (در قفقاز) در خاک شوروی زندگی می کنند (اقتباس از آمار شوروی).

بر می آید حکومت مؤتلفه ای است مرکب از ۱۵ جمهوری و یک حکومت فدرال مرکزی است. هر یک از جمهوریها در اداره امور داخلی خود آزاد هستند و لی رژیم کمونیستی در کلیه تشکیلات جمهوریها نافذ و قدرت حکومت در دست حزب کمونیست و وضع قوانین عمومی از وظایف شورای عالی اتحاد جماهیر شوروی است که سالی دوبار در پایتخت تشکیل جلسه می دهد و در حدود دوهزار نماینده دارد.

مرکز حکومت اتحاد جماهیر شوروی شهر مسکو واقع در قسمت اروپایی شوروی می باشد که در ۱۵ درجه طول غربی نسبت به نصف النهار تهران قرار دارد و اختلاف ساعت آن با تهران یک ساعت است. این شهر با حومه ۸ میلیون نفر جمعیت دارد و یکی از مراکز عمده صنعت و امور مالی و بانکی شوروی است. **لنینگراد**^۱ بندر معتبر کنار دریای بالتیک ۳/۵ میلیون نفر جمعیت دارد و جمعیت شهرهای باکو (بادکوبه در قفقاز) و **گورکی**^۲ (در ناحیه اورال) و **کیف**^۳ و **خارکف**^۴ و بندر **ادسا** در کنار دریای سیاه و **تاشکند** (مرکز حکومت ازبکستان) و **تفلیس** (مرکز حکومت گرجستان) هر یک از پانصد هزار نفر بیشتر و جمعیت باکو بیش از یک میلیون نفر است.

ب = جغرافیای اقتصادی

کلیات - پیش از جنگ جهانی اول روسیه با وجود داشتن

۱- Leningrad سن پترزبورگ یا پتروگراد قدیم

۲- Gorki (نیجنی نوگورود قدیم)

۳- Kiev ۴- Kharkov

منابع طبیعی سرشار کشوری فقیر و عقب مانده بود و با آنکه از حیث وسعت خاک در جهان مقام اول و از لحاظ جمعیت مقام سوم را داشت از لحاظ میزان محصولات صنعتی پس از امریکا و آلمان و انگلستان و فرانسه قرار داشت. $\frac{۵}{۶}$ جمعیت آن را دهقانان تشکیل می دادند و بیش از دو سوم صادرات آن کشور محصولات کشاورزی بود و آن محصولات از حیث کمیت و کیفیت مرغوبیتی نداشت.

رفورم اقتصادی که بر مبنای سوسیالیسم پس از انقلاب کبیر اکتبر سال ۱۹۱۷ در کشور پهناور شوروی بعمل آمد با طرح نقشه های اقتصادی پنج ساله وضع اقتصادیات آن کشور را در گون ساخت و کشور شوروی با سرعت در راه بسط و توسعه صنایع و مکانیزه کردن کشاورزی گام برداشت و تا سال ۱۹۳۹ خود را به پایه بزرگترین کشورهای صنعتی جهان رسانید.

الف - کشاورزی

کشت غلات - چنانکه اشاره شد، کشاورزی در کشور شوروی اهمیت بسیار دارد ولی استعداد کشاورزی همه زمینهای آن یکسان نیست و به واسطه اختلاف کلی نوع خاک و آب و هوا در هر ناحیه فرق می کند.

سرمایه ملی شوروی در حقیقت غلات آن کشور و در حدود ۳ میلیون کیلومتر مربع از $\frac{۴}{۵}$ میلیون کیلومتر مربع زمینهای زیر کشت شوروی مخصوص کشت غلات و مهمترین مرکز کشت غلات زمینهای سیاه است که به واسطه حاصلخیز بودن باز حمت کم محصول

فراوان می دهد. در نواحی توندرا در شمال به واسطه سرما و در کلاکهای جنوبی به سبب کمی رطوبت کشت غلات میسر نیست.

کشت چاودار از غلات دیگر بیشتر است زیرا هم با تغییرات جوی بهتر مقاومت می کند و هم کشت آن در زمینهای کم قوت میسر است. چاودار غالباً در زمینهای سردسیر شمالی و زمینهای پهناور درون جنگلهای شمالی و مرکز کاشته می شود و نان سیاه معمولی شوروی را که خوراک بیشتر مردم آن کشور است از آرد آن می سازند، عرق معروف و دکا هم که در شوروی متداول است از چاودار گرفته می شود.

جو سیاه بیشتر در اراضی مرکزی و شمال شرقی کاشته می شود. و برای خوراک برزگران و دامها بکار می رود.

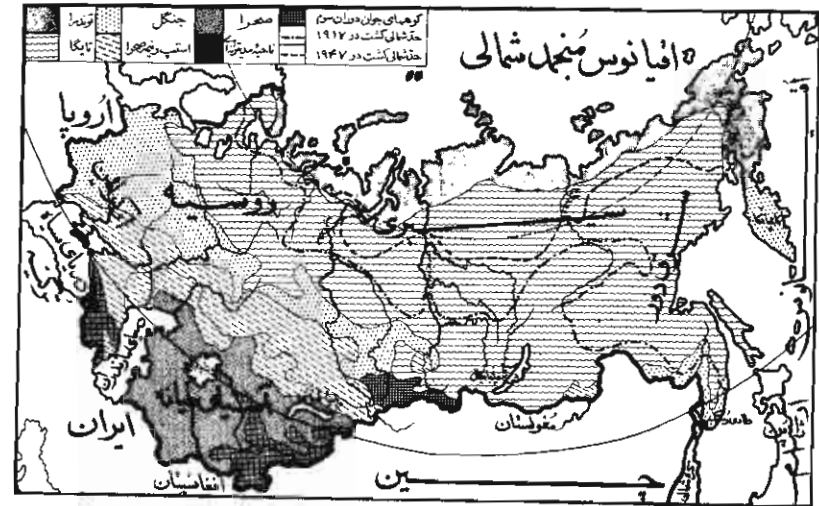
بزرگترین مرکز کشت گندم زمینهای سیاه است و شوروی از لحاظ تولید گندم مقام اول را در جهان دارد (۷۰ میلیون تن در سال). گذشته از چاودار و جو سیاه و گندم در غالب نقاط و مخصوصاً در زمینهای جنوبی جو هم زیاد می کارند. محصول ذرت شوروی نیز در حدود ۲۴ میلیون تن است.

نباتات صنعتی - کتان در قسمت اروپایی شوروی کاشته می شود و مراکز کشت آن بیشتر زمینهای اوکراین است و ۸۰٪ از محصول کتان اروپا از شوروی بدست می آید. شاهدان هم بالاتر از ۵۵ درجه عرض شمالی نمی روید و امروز وسعت کشتزارهای آن نزدیک به یک میلیون هکتار است.

چغندر قند در زمینهای اوکراین غربی و نواحی کیف و

خارکف بسیار کاشته می شود.

سیب زمینی - در همان نواحی کشت چاودار کاشته می شود و شوروی با بدست آوردن سالی ۶۹ میلیون تن محصول سیب زمینی

نواحی کشاورزی شوروی

مقام اول را در دنیا حائز است.

شوروی نخستین کشور تولید کننده دانه آفتابگردان است که دانه‌های آن مصرف غذایی دارد بعلاوه برای تهیه روغن نباتی و صابون و غیره نیز بکار می رود.

مزارع پنبه در ترکستان و شهرستانهای شمالی قفقاز است و دولت شوروی برای اینکه خود را از پنبه کشورهای دیگر بی نیاز سازد کشت آن را در جمهوریهای ازبکستان و ترکمنستان و تاجیکستان، یعنی ترکستان غربی سابق، در حوضه دو رود سیحون و جیحون و نیز در جلگه‌های زرخیز قفقاز رواج داده جهت بی نیاز کردن خود از

پنبه‌های خارجی به این محصول اهمیت زیاد می دهد. کشت آن چه از لحاظ کمیت و چه از لحاظ کیفیت سال بسال در حال توسعه و پیشرفت است و شوروی دومین کشور تولید کننده پنبه دنیا است. هنوز محصول پنبه داخلی برای تأمین مصرف صنایع بافندگی آن کشور کافی نیست.

محصولات متفرقه - قفقاز و دره‌های جنوبی ترکستان یعنی حوضه علیای رودهای جیحون و سیحون و نیز کناره دریای سیاه و شبه جزیره کریمه بزرگترین مرکز تهیه محصولات منطقه معتدل و مدیترانه‌ای از قبیل انگور و مرکبات و میوه می باشد. قسمتی از تپه‌های خاکی گرجستان در قفقاز محل پرورش چای و کشت و پرورش بوته چای پیوسته در حال پیشرفت است و در سالهای اخیر محصول آن به ۴۳ هزار تن رسیده است.

خلاصه آنکه دولت شوروی به علت وضع جغرافیایی خاصی که دارد انواع محصولات کشاورزی را از خاک خود بدست می آورد و تقریباً می توان گفت که بغیر از محصولات منطقه حاره و استوایی هیچ نوع محصولی نیست که در خاک شوروی به تهیه آن اقدام نشده باشد.

دامپروری - قسمتی از زمینهای پهناور شوروی همانطور که برای کشاورزی استعداد کافی ندارد طبیعتاً برای دامپروری هم کاملاً مستعد نیست، زیرا دراز بودن زمستان و پوشیده بودن زمین در قسمت زیاد سال از برف مستلزم آن است که دامها را در آغل نگاه دارند و با علفهای خشک خوراک دهند و انجام این امر در مورد گاو و گاو میش

وامثال آنها مقرون به صرفه نیست.

از زمینهای درون جنگلها برای دامپروری استفاده فراوان نمی توان کرد، مراکز دامپروری بیشتر کلاکهای جنوبی و چمنزارهای اوکرائین است که امروز قسمت مهمی از آن به کشتزار تبدیل شده است، با وجود این به وسیله ایجاد مراتع مصنوعی دامپروری همچنان در توسعه و ترقی است.

مرکز پرورش گاو در جنوب، چمنزارهای میان قفقاز و دریای سیاه و در قسمت اروپایی شوروی زمینهای کنار رود دن و زمینهای کنار رود دینیاست و شوروی از لحاظ تعداد گاو مقام چهارم را در جهان دارد^۱، در این کشور به تربیت اسب اهمیت مخصوص می دهند، زیرا وسعت کشور و توسعه امور کشاورزی و همچنین احتیاجات لشکری مستلزم تربیت اسب است. از میان اسبان روسی چند نژاد در دنیا معروف و از آن جمله یکی نژاد ارلف^۲ است که به واسطه یورتمه روی و خوش اندامی شهرت یافته. شوروی از لحاظ تربیت اسب نخستین کشور دنیا است. مراکز تربیت اسب نیز نواحی غربی و جنوبی است.

توسعه کشاورزی و تبدیل مراتع به کشتزارها، تربیت گوسفند را محدود ساخته و زمینهای سیاه که پیش از این مرکز عمده پرورش گوسفند بود امروز بیشتر به کشت غلات و پنبه اختصاص یافته است. مراتع عمده برای پرورش گوسفند، اکنون در نواحی مرکزی و شمال

۱- پس از هند و کشورهای متحد آمریکا و چین.

۲- Orloff

غربی و مهمتر از همه کناره دریای خزر و زمینهای داغستان است و اساساً گوسفند بیشتر در قسمت آسیایی شوروی تربیت می شود و از این لحاظ شوروی پس از چین و استرالیا مقام سوم را در جهان دارد^۱.

خوک، بیشتر در مغرب شوروی و نواحی بلند روسیه سفید تربیت می شود و تعداد آن به ۴۱ میلیون سر می رسد.

شتر، در ترکستان و شمال قفقاز و اطراف رود اورال تربیت می شود.

گوزنهای بزرگ رانیز در ناحیه توندرا و کنار اقیانوس منجمد شمالی برای کشیدن سورتمه و حمل بار و امثال آن اهلی کرده اند و به جای اسب بکار می گمارند پرورش زنبور عسل هم در بیشتر دهکده های اوکرائین متداول است.

ماهیگیری - ماهیگیری در شوروی اهمیت بسیار دارد، چه در نواحی شمالی گوشت دامها بسیار کمیاب و ماهی از جمله خوراکیهای گرانبهاست. در دریای سفید شمالی و اطراف بندر آرخانگلسک^۲ و جزایر سولووتسکی^۳ ماهیهای روغن دار و خوک آبی و ماهی بال صید می کنند. در دریای آزوف و دریای سیاه و دریای خزر همه گونه ماهی گرفته می شود و مخصوصاً ماهی **خاویار** در دریای خزر فراوان است. از رودها و دریاچه ها نیز ماهیهای خاویار و ماهی آزاد بسیار می گیرند.

۱- تعداد گوسفندان بالغ بر ۱۱۴ میلیون سر.

۲- Arkhangelsk

۳- Solovetski در کنار اقیانوس منجمد شمالی

ماهی و خاویار از فرستاده‌های شوروی است و شوروی از لحاظ صید ماهی پس از ژاپن در مرتبه دوم در دنیا قرار دارد^۱.

ب - صنایع

کلیات - تأسیس کارخانه‌ها در روسیه تساری از اواخر قرن نوزدهم آغاز شد و صنایع آن کشور از این تاریخ راه ترقی پیش گرفت. چون جمعیت روز بروز فزونی می‌یافت و معادن آن کشور نیز فراوان بود بزودی کارخانه‌های عظیمی با سرمایه‌های بیگانگان در نواحی مختلف مخصوصاً در شهرهای جنوبی تأسیس شد.

از زمانی که دولت شوروی اداره امور صنعتی کشور را به عهده گرفت و در صدد برآمد خود را در صنعت به پایه بزرگترین کشورهای دنیا، مانند کشورهای متحد آمریکا و آلمان برساند امور صنعتی رونق بسیار گرفت زیرا دولت با فروختن محصولات کشاورزی به کشورهای بیگانه و تهیه ارز کافی ماشینها و کارخانه‌های بسیار از آمریکا و آلمان و انگلستان وارد کرد و آنها را به کمک مهندسان و متخصصان کشورهای غربی اروپا بکار انداخت و از طرفی نیز در استخراج کانهای نفت و زغال و بستن سدهای متعدد بر رودها و تولید نیروی برق و تربیت مهندسان و کارگران ماهر سعی فوق العاده کرد و در خلال جنگ ۱۹۳۹-۱۹۴۴ قوه تولید کارخانه‌ها ترقی بسیار یافت چنانکه امروز کشور شوروی از لحاظ حجم تولیدات صنعتی در اروپا مقام اول و در دنیا مقام دوم را (پس از کشورهای متحد آمریکا) حائز است.

۱- محصول صید ماهی سالانه شوروی ۲/۵ میلیون تن است.

۱ - کانها

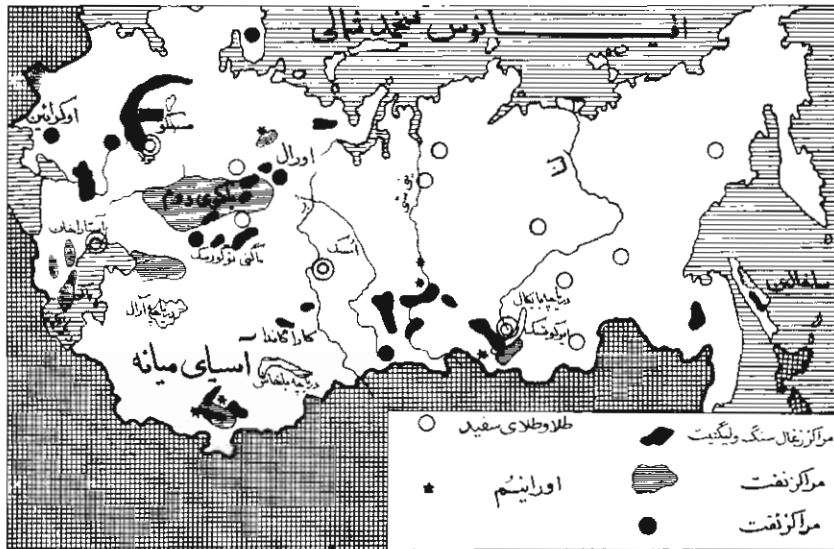
مواد مولد انرژی - زغال سنگ از سال ۱۸۴۰ در حوضه دونتس کشف شد و از سال ۱۸۷۵ به استخراج آن پرداختند و امروز بزرگترین مراکز زغال روسیه کانهای این ناحیه است. از کانهای حوالی شهرهای مسکو و تولوا^۲ و کوههای اورال نیز زغال بسیار بدست می‌آید و محصول سالانه زغال به ۴۱۴ میلیون تن^۳ بالغ می‌شود و بیش از ۱/۴ این مقدار از ناحیه دونتس بدست می‌آید علاوه بر زغال سنگ ۱۳۵ میلیون تن لیگنیت نیز در این کشور تولید می‌شود. محصول این معادن برای مصرف کارخانه‌های شوروی کافی نیست و به همین جهت علاوه بر آنکه در بسیاری موارد هنوز چوب می‌سوزانند از تورب (که کمتر از زغال سنگ حرارت دارد) و قوه سقوط آب بخصوص در قسمتهای آسیایی شوروی استفاده می‌برند و از کشورهای دیگر مخصوصاً انگلستان هم زغال سنگ وارد می‌کنند.

معادن نفت در قفقاز مخصوصاً در شبه جزیره آذربایجان و اطراف باکو فراوان است. نفت شوروی چندی با نفت کشورهای متحد آمریکا رقابت می‌کرد و حتی در اواخر قرن نوزدهم محصول سالانه آن از مقدار محصول نفت آمریکا هم گذشت ولی نتوانست این مقام را حفظ کند و امروز از این حیث پس از کشورهای متحد آمریکا یعنی در مرتبه دوم قرار دارد.

اخیراً معادنی نیز در دامنه‌های شمالی و جنوبی کوههای قفقاز

۲- آمار (۱۹۶۷) ۱- Tula (در جنوب مسکو)

چاههای نفت استفاده می شد ولی اخیراً از گازهایی که جداگانه از

کانه‌ها و مراکز صنعت شوروی

اعماق زمین بدست می آید بهره برداری می شود ، این گازها را در نواحی مرکزی شوروی بخصوص در نواحی مسکو ، کیف و کوی بیشف استخراج می کنند و به وسیله لوله های مخصوصی از مراکز استخراج به شهرهای مذکور می برند .

بطور کلی در کشور پهناور شوروی که بیشتر سال سرمای شدیدی در آن حکمفرماست و دایره صنایع مختلف روز بروز توسعه می یابد سوخت و تولید انرژی یکی از مهمترین و اساسی ترین مسائل عمومی و اجتماعی بشمار می آید و این امر مورد توجه و علاقه کامل دولت شوروی است و برای تأمین کمبودزغال و نفت به وسایل گوناگون متشبث می شود .

(مخصوصاً در ناحیه قوبان) و همچنین در کوههای اورال ، ترکستان ، سبیری و جزیره ساخالین کشف شده است . مراکز عمده نفت شوروی شهرهای باکو و گروزنی^۱ و مایکوپ^۲ است .

در شوروی برخلاف کشورهای مرکزی و غربی اروپا به سبب مساعد نبودن اوضاع طبیعی نمی توان کمی زغال سنگ را فقط باقوه زغال سفید جبران کرد ، ولی باز دولت شوروی در این راه بذل همت نموده ، در کوههای قفقاز و اورال و برخی رودهای کشور سد هایی بسته که مهمترین آنها سد رود دنیپر است که قدرت تولید ۶۰۰۰۰۰ کیلووات ساعت برق داشت و در جنگ ویران شد ، دولت شوروی به تجدید ساختمان سد مذکور و سدهای تیدروالکتریک بسیار قوی در ترکستان و شمال قفقاز و شمال دریای خزر اقدام کرده و بدین ترتیب بیش از ۴۸۰ میلیارد کیلووات ساعت نیروی الکتریسته بدست می آورد و دومین قدرت جهانی محسوب می شود .

تورب که قشر ضخیمی از بقایای نباتات پوسیده و غالباً با خاک مخلوط است و در باتلاقها یافت می شود در بعضی از نواحی شوروی نقش مهمی در تولید انرژی لازم برای صنایع و غیره دارد و فعلاً سه درصد از مجموع انرژی مصرفی شوروی به وسیله تورب تأمین می شود . مراکز مهم استفاده از تورب ، نواحی مسکو و یارسلاول^۳ و لنینگراد است و تورب را بیشتر در کارخانه های مولد برق بکار می برند . تا پیش از جنگ دوم جهانی در کشور شوروی فقط از گاز

۱- Grozny

۲- Maikop

۳- Yaroslaval (Iaroslav)

جیوه و رادیم و منابع سرشار فسفات و سود و پتاس و گرافیت و سنگهای قیمتی مانند لعل و امثال آن در نواحی کوهستانی ترکستان و قفقاز و اورال وجود دارد.

۲- رشته‌های صنعت

نهضت در صنایع شوروی - چنانکه بیشتر اشاره شد، شوروی در نتیجه نهضت سیاسی و اقتصادی بعد از انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ بیشتر هم خود را صرف توسعه صنایع و رفع احتیاجات خود از کشورهای صنعتی اروپای غربی و امریکای شمالی نمود و برای آنکه استقلال اقتصادی خود را تأمین کند در درجه اول به صنایع سنگین یعنی صنایع تولیدی که در حقیقت مادر رشته‌های دیگر صنعت است توجه کرد.

اساس نقشه‌های پنج ساله‌ای که پس از سال ۱۹۱۸ برای ایجاد اقتصاد جدید شوروی طرح و یکی پس از دیگری تا سال ۱۹۳۹ به‌مورد اجرا گذاشته شد بر دواصل استوار بود:

۱ - بسط و توسعه صنایع در مراکزی که از دوران حکومت تسارها در بخش اروپایی شوروی بوجود آمده بود و بالا بردن سطح تولید آن مراکز تا حد امکان و استخراج معادن نواحی آسیای شوروی و استفاده از منابع بیکران قفقاز و سبیری و آسیای میانه و ایجاد مراکز جدید صنعت در آن نواحی.

۲ - توجه خاص به توسعه صنعت تولید انواع ماشین بحدی که دولت شوروی را از خرید ماشین آلات و کارخانه‌ها و وسایل نقلیه و باربری و امثال آنها بی‌نیاز سازد.

مواد فلزی - کانهای طلا در کوههای اورال و کوههای سبیری فراوان است. از جهت مقدار طلایی که در سال از کانهای مزبور بدست می‌آید، شوروی پس از کشورهای متحد آفریقای جنوبی در مرتبه دوم قرار دارد.

از حیث طلای سفید که معادن آن در کوههای اورال قرار گرفته شوروی در مقام اول است و شاید همیشه در این مقام باقی بماند.

کان آهن در جوار کانهای زغال سنگ، در اوکراین و حوضه رود دنتس و کوههای اورال و قسمت مرکزی شوروی اروپا و شبه جزیره کوچ^۱ (در کریمه) و سبیری و ترکستان و مراکز کارخانه‌های آهنکاری شهرهای **تولا** و **گرکی** و **کری وی دگی**^۲ (در اوکراین) است.

معادن مس شوروی فراوان و از این لحاظ شوروی مقام دوم را در دنیا حائز است.

کانهای منگنز بیشتر در اوکراین و گرجستان است. در اوکراین شهر **نی کوپل**^۳ و در گرجستان شهر **چیاتوری**^۴ از مراکز تهیه این فلز محسوب می‌شود و شوروی از لحاظ محصول منگنز مقام اول را در جهان داراست.

معادن سرب و بوکسیت و روی و انیمون و قلع و نیکل و کبالت و مانند آنها در قفقاز و آسیای میانه شوروی و کوههای اورال و نواحی کوهستانی جنوب و جنوب شرقی سبیری فراوان است.

۱- Kertch

۲- Crivoirog

۳- Nikopol

۴- Tchiatouri

برای رسیدن به هدفهای مذکور، از يك طرف پیشرفت به جانب مشرق و بسط دامنه صنایع از اورال تا کنار اقیانوس آرام و از طرفی کوشش در راه استخراج منابع زیرزمینی شوروی در اراضی دست- نخورده آسیای میانه و سبیری مورد توجه و اقدام دولت شوروی قرار گرفت و این دو امر مهم مستلزم برقرار کردن کار اجباری و استفاده از کلیه نیروهای فکری و جسمی ملل ساکن شوروی بود و دولت شوروی توانست در زمینه بسط صنایع سنگین گامهای بلند بردارد و میزان تولید را بحدی برساند که از لحاظ وسایل نقلیه موتوری و هواپیما و ماشین آلات کارخانه ها و تراکتور و انواع دیگر ماشینها بکلی از کشورهای صنعتی جهان بی نیاز گردد *

بر اثر توسعه صنایع سنگین و تأمین احتیاجات صنایع سبك، که مواد مصرفی تهیه می کنند در کلیه شئون اقتصادی شوروی ترقی حیرت- انگیزی حاصل شد و رشته های گوناگون صنایع جدید که در آن کشور سابقه نداشت بوجود آمد.

مراکز صنایع - قریب شصت درصد از کارخانه های ذوب آهن و تهیه چدن و فولاد شوروی در اوکراین است، پس از آن کارخانه های ناحیه اورال در شهرهای نیجنی تاقلیسک^۱ و زلاتوست^۲ و کارخانه های تولو و کرج (در کریمه) از لحاظ اهمیت در مرتبه دوم و کارخانه های سبیری و مسکو و لنینگراد در مرتبه سوم است. محصول چدن شوروی به بیش از ۶۲/۵ میلیون تن و محصول فولاد آن به بیش از ۱۰۲ میلیون تن رسیده است.

۱- Nijni - Taghilsk

۲- Zlatust

برای ساختن ماشینهای کشاورزی و لوازم راه آهن و امثال آن در لنینگراد و ولگوگراد و خارکف و کی یف و یارسلاول و مسکو کارخانه های فراوان تأسیس کرده اند. کارخانه های یارسلاول و مسکو بیشتر اتوموبیل های باری می سازند و ماشینهای برقی در کارخانه های خارکف و ساراتف^۱ و گرکی ساخته می شود.

ادوات مسی مانند سمور را بیشتر در تولا و ولادیمیر^۲ می سازند. مراکز کشتی سازی و تعمیر ناوها در بندرهای بزرگ کنار دریاها و رودها انجام می شود. صنایع شیمیایی از قبیل داروهای طبی و رنگها و تهیه روغنهای نباتی و امثال آن در سالهای اخیر ترقی بسیار کرده و مخصوصاً برای ساختن مواد محترقه جنگی و گازهای مختلف کارخانه هایی تأسیس شده است.

کارخانه های نجاری و چوب بری در نواحی شمال یعنی در نزدیکی جنگلها و مراکز آن شهرهای الونتس^۳ و آرخانگلسک است. کارخانه های کاغذسازی هم بیشتر در نزدیکی جنگلهاست و با آنکه به واسطه جدا شدن فنلاند از شوروی به این صنعت شکست بسیار رسیده باز کارخانه های بزرگی در شهرهای وی تبسک^۴ و گرکی و کی یف و کالوگانه دایر است و کاغذ از فرستاده های مهم شوروی بشمار می آید. کارخانه های قند تقریباً به شهرهای اوکراین اختصاص دارد، چه کشت چغندر بیشتر در این سرزمین متداول است، برخلاف چون

۱- Saratov

۲- Vladimir

۳- Olonetz

۴- Vitebsk

۵- Kaluga

راههای ارا به رو زمستان است که زمین به واسطه سرمای شدید یخ می بندد و بادر شبکه های چهار چرخ معروف به **تارانتاس**^۱ یا سورتیه های سبکی که به **ترویکا**^۲ معروف است و غالباً با سه اسب حرکت می کند باسانی مسافرت می توان کرد .

استفاده از اتوموبیل برای حمل و نقل در اتحاد شوروی در طی سالهای اخیر با سرعت ترقی کرده و در آن کشور بیش از ۵ میلیون اتوموبیل و اتوبوس و کامیون در راههای شوسه بکار افتاده است .
راه آهن - کشیدن راه آهن در زمینهای هموار شوروی که غالباً هیچگونه کوه و برآمدگی در آن وجود ندارد از طرفی نسبتاً آسان است ولی از طرف دیگر نرم بودن خاک جلگه های این کشور و وجود رودهای پهناور و وسعت کشور در کار راهسازی و ایجاد پلهای بزرگ تولید هزینه بسیار می کند .

شهر مسکو مرکز بزرگ انشعاب خطوط آهن شوروی است . از این شهر خطوطی به جانب شمال و بندرهای اقیانوس منجمد شمالی مثل آرخانگلسک و **مورمانسک**^۳ و کناره دریای بالتیک مانند لنینگراد و ریگه می رود و خطی به جانب ورشو کشیده شده که از **برست لیتوسک**^۴ می گذرد . خط دیگر از مسکو به جانب کی یف و ادسا می رود و خطی از راه تولا و **رستف**^۵ به **ولادی قفقاز**^۶ و از آنجا به دربند و باکو در

کشت پنبه و کتان و تهیه پشم مخصوص جمهوری روسیه است ، کارخانه های پارچه بافی ونخ تابی بیشتر در شهرهای مسکو ، ولادیمیر و یارسلاول ولنینگراد تأسیس شده و شهر **اولیانوسک**^۱ نیز محل بافتن ماهوت است . بافتن **پارچه های ابریشمی** فقط در قفقاز متداول است ، روی هم رفته در آغاز جنگ دوم جهانی کشور شوروی از لحاظ صنعت بافندگی پنبه بر تمام کشورهای اروپایی و حتی انگلستان برتری یافت و اکنون نیز این مقام را داراست .

کارخانه های **چرم سازی** با آنکه تربیت دامها در اوکراین بیش از سایر نقاط رایج است در شهرهای غازان و **ویاتکا**^۲ (ناحیه اورال) بیشتر دیده می شود .

دربندره های بزرگ دریای خزر و دریای سیاه نیز کارخانه ها و بنگاههای بزرگی برای تهیه خاویار و صدور ماهی به کشورهای بزرگ دایر کرده اند .

ج - راهها و وسایل حمل و نقل

ایجاد راهها و تهیه وسایل ارتباط در شوروی با وسعت زیادی که آن کشور دارد از مسائل مهم است ، این کشور تا سال ۱۹۱۴ فقط قریب ۳۵۹۰۰ کیلومتر راه ارا به رو داشت ، ولی امروزه طول خطوط شوسه آن به بیش از ۱۳۷۰۰۰۰ کیلومتر رسیده است . راههای ارا به رو بیشتر در فصل بهار هنگامی که برفها آب می شود به باتلاقیهای غیر قابل عبور مبدل می گردد و به همین جهت بهترین فصل برای استفاده از

۱- Tarantass	۲- Troika
۳- Mourmansk	۴- Riga
۵- Brest Litovsk	۶- Rostov
۷- Vladikavkas	

کناره دریای خزر می پیوند و از باکو به تفلیس و پتی و باطوم (کنار دریای سیاه) اتصال دارد.

خط دیگر مسکو را از راه تولا و خارکف به شبه جزیره کریمه و بندر سواستوپل (سباستوپل) متصل می سازد، دو خط دیگر هم از مسکو به طرف ترکستان و سبیری می رود که یکی به مرز افغانستان و دیگری به بندر ولادی وستک^۲ بر کنار اقیانوس آرام می پیوندد. در ازای خط اخیر یا خط سراسری سبیری ۷۴۲۶ کیلومتر است که از طرفی نیز به خط مسکو به برلین و پاریس و لیسبون اتصال دارد و در حقیقت اقیانوس اطلس را به اقیانوس آرام متصل می سازد.

شهر لنینگراد مرکز دیگری است که از آنجا خطی به مراکز صنعتی اورال و خط سراسری سبیری و خطی دیگر به طرف شمال و بندرهای دریای سفید شمالی و خطی به طرف فنلاند و خطی به سوی استونی و خطوطی به جانب برلین و ورشو می رود^۳.

گذشته از اینها خطوط متعدد اصلی و فرعی دیگر هم هست که از مسکو و لنینگراد نمی گذرد و از مهمترین آنها یکی خط آهنی است که از جنوب به لهستان می رود و دیگر خطی که بندر ادسا را به برلین و هامبورگ متصل می سازد^۴.

۱- Poti

۲- Wladivostok

۳- به موجب آمار سال ۱۹۶۴ طول خط آهن شوروی بالغ بر ۱۳۰۰۰۰ کیلومتر رسیده است.

۴- فاصله بین دو ریل آهن در شوروی ۱۵۲ سانتیمتر یعنی عریض تر از

خطوط آهن سایر کشورهای اروپاست.

کشتیرانی داخلی - شطها و رودهای داخلی اتحاد شوروی در بازرگانی و حمل و نقل آن تأثیر فراوان دارد ولی چون بیشتر رودها در فصل زمستان یخ بسته و هنگام بهار در حال طغیان است کشتیرانی در آنها بیش از ۱۵۰ تا ۲۰۰ روز در سال میسر نیست. در ازای مجموع راههای آبی داخلی شوروی بیش از ۱۲۰۰۰۰ کیلومتر است. رودهای قابل کشتیرانی این کشور غالباً به وسیله کانال به یکدیگر اتصال دارند و بدین ترتیب دریاهای سیاه و خزر و بالتیک و اقیانوس منجمد شمالی به یکدیگر مربوط شده است.

کشتیرانی خارجی و بندر - از ۱۶۰۰۰ کیلومتر مرز دریایی شوروی فقط در حدود ۲۰۰۰ کیلومتر در تمام سال برای کشتیرانی مساعد است و مراکز عمده کشتیرانی خارجی شوروی در درجه اول بندر دریای سیاه و دریای بالتیک است.

بندرهای دریای سفید شمالی مانند **آرخانگلسک** و **مورمانسک** محل فرستادن چوب و بندرهای دریای بالتیک مرکز صدور چوب و غلات و کتان و روغن و اشیای صنعتی کشورهای اروپا و امریکاست. بندرهای دریای سیاه مثل **ادسا** و **خرسن** و **رستوف** و **تاگانروگ**^۱ بیشتر غلات صادر می کنند. روابط بازرگانی بندر آستراخان کنار دریای خزر نیز بیشتر با کناره قفقاز و بندر باکوست. از بندرهای دریای سیاه، بندر پتی و باطوم مرکز فرستادن نفت و سایر محصولات قفقاز به کشورهای اروپایی است.

ناوگان بازرگانی شوروی در بازرگانی جهانی نقش عمده ای

۱- Taganrog

رشته‌های مختلف حیات مادی و اقتصادی آن ملل را نیز در دست دارد و در حقیقت در کشور اتحاد جماهیر شوروی سرنوشت و مقدرات کلیه افراد تابع آن کشور مستقیماً به روش سیاسی و اقتصادی دولت بستگی دارد.

داد وستد شوروی با ایران که بر اصل پایاپای (مبادله کالا به کالا) انجام می‌گیرد همیشه رونق داشته و شوروی خریدار پنبه و برنج و خشکبار و کتیرا و ماهی ایران است و قند و شکر و قماش و بعضی ماشین آلات به ایران می‌فروشد.

ندارد و در حال حاضر دولت شوروی به علت وضع خاص طبیعی و جغرافیایی بیشتر از راه خشکی با همسایگان اروپایی و آسیایی خود داد وستد می‌کند.

راه‌های هوایی - هواپیمایی نیز در جماهیر شوروی پیشرفت بسیار کرده است، یکی از خطوط هوایی قابل توجه شوروی خط هوایی منظم بین مسکو - ولادی وستک می‌باشد که طول آن بتنهایی در حدود ۸۰۰۰ کیلومتر است.

د - بازرگانی

پس از انقلاب ۱۹۱۷ تا چند سال رسیده‌های کشور بر فرستاده‌ها فزونی داشت، ولی از سال ۱۹۲۳ بر مقدار فرستاده‌ها افزوده شد و بازرگانی جماهیر شوروی با کشورهای خارجی رونق گرفت. رسیده‌های جماهیر شوروی بیشتر از آلمان و کشورهای متحد آمریکا و انگلستان و سوئد و فرانسه است. مهمترین مشتریان محصولات شوروی در مرتبه اول چین و اروپای خاوری و انگلستان و پس از آن بترتیب آلمان و فرانسه و کشورهای متحد آمریکا هستند.

بازرگانی و داد و ستد داخلی شوروی به وسیله مؤسسات دولتی و شرکت‌های تعاونی و روستایی و غیر روستایی انجام می‌گیرد و دهقانان نیز می‌توانند پاره‌ای از محصولات متعلق به مزارع خصوصی خود را مستقیماً بفروشند ولی بازرگانی خارجی شوروی منحصر آدر دست دولت است و به این ترتیب دولت شوروی علاوه بر آنکه در کلیه شئون سیاسی و اداری و اجتماعی ملل تابع خود نظارت و دخالت می‌کند

فصل چهارم

۵۰۰۰ متر ارتفاع دارد.

افغانستان باملاحظه وضع پستی و بلندی از لحاظ آب و هوا به

سه منطقه تقسیم می شود:

۱- جلگه ها و مناطق گرمسیر مانند جلگه های مجاور سیستان

ایران و ناحیه جلال آباد در مشرق در تابستان بسیار گرم و در زمستان

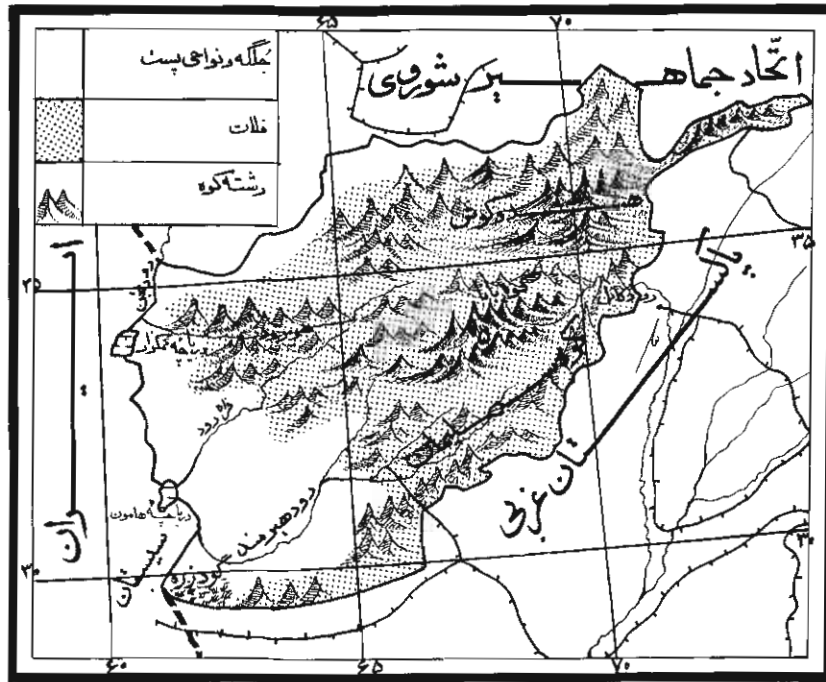
معتدل است.

افغانستان

الف- کلیات طبیعی و انسانی

کلیات طبیعی - افغانستان در مشرق ایران بین مدارهای ۲۹ و ۳۸ درجه عرض شمالی قرار گرفته، از شمال شرقی محدود است به تاجیکستان و اوزبکستان و ترکمنستان از جماهیر شوروی، از شمال شرقی محدود است به چین و هند، از مشرق و جنوب به کشور پاکستان و از مغرب به خاک ایران و ۶۳۷ هزار کیلو متر مربع مساحت دارد.

افغانستان بخشی از فلات ایران و کشوری کوهستانی و قسمت عمده سطح آن را برجستگیها پوشانیده است، از مشرق به مغرب و جنوب غربی متدرجاً از ارتفاع متوسط زمین کاسته می شود و در جنوب غربی مجاور خاک ایران به زمینهای پست منتهی می گردد. کوهستان شمالی و مرکزی افغانستان دنباله کوههای خراسان ایران و بلندترین آنها **هندوکش** قسمت بزرگی از شمال شرقی و شمال افغانستان را پوشانیده است. بلندترین قله افغانستان در کوهستان بابا بیش از

ناهمواریهای افغانستان

۲- قسمتهای کوهستانی زمستان بسیار سرد و تابستان معتدل

دارد و در دوماه آخر زمستان تمام این نواحی از برف پوشیده می شود

محل سیستان و جزو خاک ایران است می‌ریزد.

جمعیت افغانستان در حدود ۱۶/۵ میلیون نفر است و قسمت عمده این جمعیت در شمال و مشرق کشور و در دره‌های کوهستانی مرکز سکونت دارند و صدی ۷۰ آنان کشاورز و دامپرورند. مردم افغانستان از تیره آریایی هستند و از اقوام افغانی و تاجیک و هزاره و قزلباش و کافری مرکب شده‌اند.

زبان مردم افغانستان فارسی است و در شهرها نیز عموماً به زبان فارسی تکلم می‌کنند ولی در میان ساکنان نواحی مختلف کشور زبانهای دیگر نیز رواج دارد که بعضی از آنها از لغات فارسی و هندی مرکب شده است مانند زبان پشتو که به الفبای فارسی نوشته می‌شود و لغات فارسی امروزی در آن زیاد است و اکنون در مدارس افغانستان به هر دو زبان فارسی و پشتو تدریس می‌شود.

دین عموم مردم افغانستان اسلام است و کافرهارا که در اوایل قرن بیستم میلادی به دین اسلام درآمده‌اند جدیدی یا نوری می‌نامند. پیروان سایر مذاهب نیز در افغانستان هستند ولی عده آنان چندان زیاد نیست.

حکومت افغانستان مانند ایران سلطنت مشروطه و قانونگذاری در دست دومجلس است: یکی مجلس اعیان که از ۵۰ نفر نماینده تشکیل می‌شود و اعضای آن از مردمان برجسته کشورند و برای تمام مدت عمر از طرف پادشاه به این مقام برگزیده می‌شوند. دیگر مجلس

و بادهای خشک از شمال می‌وزد و از درجه حرارت هوا می‌کاهد.

۳- قسمت شمالی افغانستان مجاور با مرکز ترکستان یعنی ناحیه مزار شریف که آن را ترکستان افغانستان می‌نامند، تحت تأثیر آب و هوای صحرايي است و زمستان معتدل و تابستان بسیار گرم دارد و در تابستان به واسطه انعکاس اشعه خورشید که روی ماسه‌های نرم زمین می‌تابد گرمای آن غیر قابل تحمل است.

چون افغانستان محصور به خشکیها و از دریا دور است بیشتر رودهای آن به دریاچه‌ها و باتلاقهای داخل خشکی می‌ریزد و مهمترین آنها به قرار زیر است:

۱- رود جیحون یا آمودریا رود بزرگی است که از پیوستن آبهای کوهستان شمالی افغانستان و فلات پامیر به یکدیگر تشکیل شده و قسمتی از این رود مرز افغانستان و شوروی است و در خاک شوروی به دریاچه آرال می‌ریزد.

۲- رود مرغاب از جویبارهای متعددی که از کوههای غربی افغانستان در دره‌ها سرآزیر می‌شود تشکیل یافته و از خاک افغانستان خارج می‌شود و به ریگزارهای ترکستان شوروی فرو می‌رود.

۳- هریرود در شمال افغانستان جاری است و سرزمین هرات را مشروب می‌سازد و وارد دره‌ای می‌شود که مرز افغانستان و ایران است. از آنجا به نام رود تجن به طرف شمال سیر می‌کند و در ترکستان شوروی به ریگزار فرو می‌رود.

۴- رود هیرومند پر آبترین رود افغانستان و طول آن قریب به یک هزار کیلومتر است و با شعبه‌هایی چند به دریاچه هامون که پست‌ترین

جمعیت کشور را تشکیل می دهند پرورش حیوانات اهلی و مرغداری یا استفاده از پوست جانوران وحشی است و قسمتی از درآمد دولت رانیز مالیات دامپروری تأمین می کند و معیشت عمومی مردم افغانستان در اکثر شهرستانها صورت معیشت روستایی دارد.

جنگل و گیاههای طبیعی - در کوهستان شرقی و بعضی از نواحی مرکزی افغانستان جنگل وجود دارد در زمینهای کوهستانی مرکز و شمال، زیره، انگوزه، کرچک و ورناس بطور طبیعی رشد می کند. این گیاهها مورد استفاده مردم است و بعضی از آنها مثل انگوزه و کرچک به کشورهای دیگر فرستاده می شود.

کشاورزی - مستعدترین نواحی افغانستان برای کشت و زرع دره رود هیرمند یعنی ناحیه قندهار و سرزمین مجاور سیستان ایران است که خاک نرم و آب کافی دارد و استعداد کشاورزی این منطقه مانند نواحی جنوبی ایران بحدی است که سالی دوبار محصول غله می دهد. در این نواحی درختان میوه فراوان است و گندم و جو و لوبیا و نخود و عدس و امثال آنها بدست می آید و از محصول گیاهی این نواحی مخصوصاً میوه های ناحیه قندهار به خارج کشور فرستاده می شود.

هرات و زمینهای اطراف دره هریرود تا حدود خاگ ایران نیز از مناطق کشاورزی افغانستان است و از این اراضی گندم و ذرت و ارزن و برنج و پنبه و چغندر قند بدست می آید محصول نواحی شرقی افغانستان مجاور پاکستان از نوع محصولات منطقه گرمسیری و معتدل مرطوب یعنی نیشکر و مرکبات است.

شورای ملی که از ۱۷۱ نفر نماینده تشکیل می شود و دوره نمایندگی آنان سه سال است. قوانین پس از تصویب مجلس شورای ملی و مجلس اعیان و امضای پادشاه به موقع اجرا گذاشته می شود. قوه مجریه در دست هیئت وزراء است و امور دربار به وسیله وزارت دربار و دارالتحریر شاهی اداره می شود.

شهرها - پایتخت افغانستان کابل است که برکنار رود کابل و راه ارتباطی فلات ایران به شبه قاره هند و پاکستان قرار گرفته و نزدیک ۳۰۰ هزار نفر جمعیت دارد. شهرهای مهم دیگر افغانستان عبارتند از: **قندهار و جلال آباد** در جنوب بر سر راه افغانستان به پاکستان، **هرات** در شمال نزدیک مرز ایران، **غزنی** یا **غزنین** در مشرق نزدیک مرز پاکستان، **مزار شریف** و **هیمنه** در شمال.

ب - جغرافیای اقتصادی

دامپروری - افغانستان استعداد کافی برای پرورش دامها دارد و قسمت عمده زندگی اهالی از این راه تأمین می شود.

مهمترین مرکز نگاهداری دامها دشتها و چراگاههای ناحیه مزار شریف در شمال است و در آنجا گوسفند و قوچ و میش پرورش می دهند و پوست گوسفندهای آن ناحیه که به **قراگل** معروف است از گرانبهاترین فرستاده های افغانستان به خارج می باشد. در همین دشتها رمة های متعدد اسب از نژادهای مختلف ترکمنی و عربی تربیت و به خارج فرستاده می شود.

روی هم رفته شغل عمده کوه نشینان افغانستان، که قسمت بزرگ

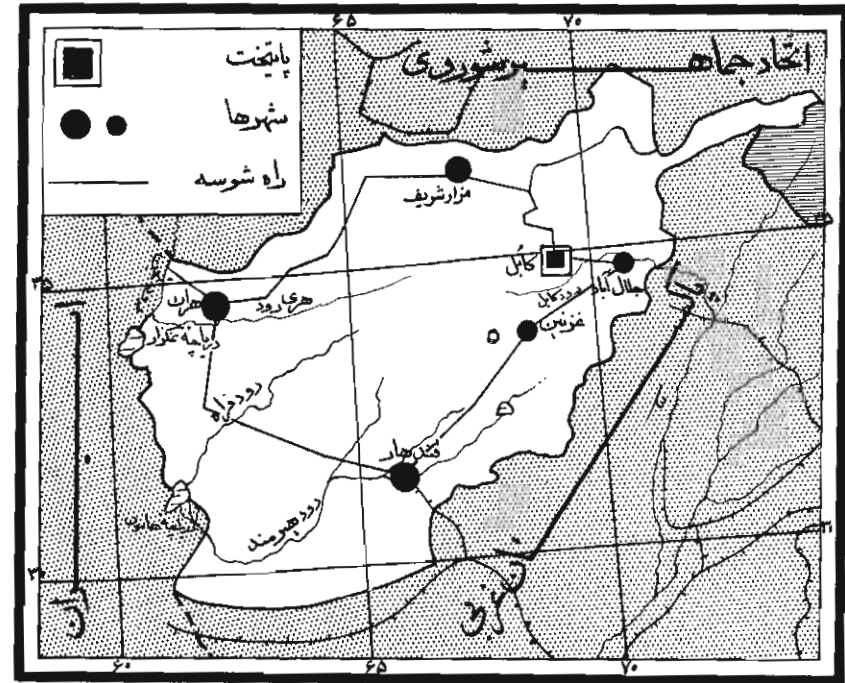
و مسگری و آهنگری است و این صنایع هنوز به صورت کارخانه‌های بزرگ در نیامده است.

دولت افغانستان مانند سایر کشورهای آسیایی در راه صنعتی کردن کشور قدمهایی برداشته و علاوه بر ایجاد کارخانه‌های الکتریک برای روشنایی کابل و بعضی از شهرهای دیگر به تأسیس چندین کارخانه کفشدوزی و پارچه بافی و سیمان سازی و کبریت سازی اقدام کرده است که محصول آنها چندان فراوان نیست و هنوز مردم افغانستان و مخصوصاً مردمان ساکن نواحی کوهستانی چندان احتیاجی به محصولات کارخانه‌ای ندارند و احتیاجات زندگی ساده‌ایشان به وسیله خود آنان رفع می‌شود.

قندسازی که محصول آن مورد احتیاج عموم مردم افغانستان است با توسعه کشت چغندر قند در ناحیه **جلال آباد** در حال توسعه است و فعلاً چند کارخانه قندسازی در آن دایر می‌باشد.

راه‌ها و بازرگانی - افغانستان يك کشور بزرگ محصور در خشکی است و به دریا دست ندارد، چنین کشوری را از لحاظ بازرگانی خارجی به آدمی شبیه می‌دانند که خود ریتین ندارد و باید از راه ریتین دیگران تنفس کند. با این همه موقعیت جغرافیایی افغانستان به علت آنکه وسیله ارتباط شوروی با هند و پاکستان می‌باشد حساس و قابل ملاحظه است. هنگامی که خطوط آهن سراسری افغانستان از شمال به جنوب و جنوب شرقی کشیده شود و به خطوط آهن شوروی و پاکستان اتصال یابد و وقتی که مشکلات و موانع طبیعی که برای ایجاد شبکه راه‌های منظم شوسه وجود دارد از میان برداشته شود افغانستان از راه

معادن - آنچه از معادن افغانستان مورد استفاده قرار گرفته سنگهای ساختمانی و بعضی سنگهای گرانبهاست. از جمله **لعل** که در کوه‌های بدخشان در شمال شرقی افغانستان فراوان است ولی اخیراً برای استخراج معادن ناحیه جنوبی و نفت ناحیه هرات اقداماتی بعمل آمده است.

پایتخت و شهرهای افغانستان

صنایع - صنعت افغانستان از نوع صنایع کوچک دستی است که از قدیم در آن کشور میان مردم رواج داشته است مانند **قالی بافی** و **نخ‌ریسی** و امثال آن و تهیه **برک و گلیم** و نمند و بعضی دیگر مثل زرگری

ترانزیت کالا جبران عدم دسترسی به دریارا خواهد کرد .

راههای شوسه فعلی افغانستان مانند قسمتی از راههای کوهستانی ایران در دردیاف راههای شوسه درجه دوم و مهمترین آنها یکی راه هرات به مشهد (ایران) است که از اسلام قلعه (مرز ایران و افغانستان) می گذرد و دیگر راه هرات به مرز شوروی است که تا کنار خط آهن شوروی در ترکستان امتداد یافته و دیگر خطوط ارتباطی بین هرات و قندهار و مرز پاکستان است که دولت افغانستان به توسعه و اصلاح آن همت گماشته است . شاهراه تاریخی **کابل - پشاور** که از معبر خیبر می گذرد پایتخت افغانستان را مستقیماً به پاکستان اتصال داده است .

دولت افغانستان چند سال پیش بادولت ایران برای ایجاد يك دالان بازرگانی از طریق مکران ایران تا یکی از بنادر ایران در دریای عمان (مثل بندر چابهار) پیشنهادی به ایران داد و دولت ایران نیز با کمال حسن نیت آن پیشنهاد را مورد مطالعه قرار داد ولی ملاحظه هزینه هنگفتی که ایجاد دالان و آماده کردن بندر برای افغانستان در بر داشت ظاهراً آن دولت را از انجام منظور بازداشت .

صادرات افغانستان بیشتر از محصولات حیوانی مانند پوست بَره و پشم و روده و روغنهای حیوانی و پر پرندگان و یا بعضی از محصولات نباتی از قبیل **خشکبار** (کشمش و بادام) ، انگوزه و امثال آنها و نیز مقداری سنگهای معدنی بخصوص لعل و سنگ لاجورد و از مصنوعات قالی و قالیچه و پوستین و جبه های خز و پوستهای ساخته شده حیوانات وحشی و نیز نوعی پارچه دستی نظیر ترمه ایران است .

واردات افغانستان مصنوعات و وسایل نقلیه و بعضی مواد غذایی

(قند و شکر و چای) و مواد شیمیایی و مانند آنهاست .

دادوستد افغانستان به سبب عدم دسترسی به دریای بیشتر با کشورهای همجوار مانند پاکستان و هند و ایران و شوروی انجام می گیرد و در عین حال با غالب کشورهای جهان مخصوصاً کشورهای آسیایی غیر همجوار نیز دادوستد دارد .

افغانستان یکی از مشتریان دائمی کالاهای ایران است و از ایران محصولات صنعتی و بعضی مواد غذایی می خرد و غالباً بهای صادرات ایران به آن کشور بیشتر از صادرات آن کشور به ایران است .

پاکستان

الف - کلیات طبیعی و انسانی

کلیات طبیعی - دو بخش از شمال غربی و شمال شرقی شبه قاره هند و پاکستان، که خاک جمهوری متحدهند آنها را از یکدیگر جدا ساخته، کشور پاکستان را تشکیل داده و مساحت مجموع دو بخش اندکی از یک میلیون کیلومتر مربع بیشتر است، پاکستان غربی میان مدار رأس سرطان و ۳۷ درجه عرض شمالی و پاکستان شرقی بین ۲۱ و ۲۷ درجه عرض شمالی واقع است.

پاکستان غربی شامل نواحی پنجاب و سند و بلوچستان و ایالت شمال غربی و مساحت آن بیش از بخش شرقی ولی جمعیت آن کمتر از آن بخش است، بخش شرقی شامل قسمتی از ایالات **بنگال و آسام** و جمعیت آن متراکمتر از پاکستان غربی است.

همسایگان پاکستان غربی: ایران و افغانستان در مغرب و جمهوری هند در مشرق می باشد و آبهای دریای عمان در جنوب آن قرار دارد، ولی پاکستان شرقی از شمال و مشرق و مغرب به هند و از

جنوب شرقی به بیرمانی و از جنوب به خلیج بنگال محدود است.

بخش شمالی و غربی پاکستان غربی کوهستانی و بقیه آن دشت همواری است که دو منطقه متضاد را تشکیل داده، یکی جلگه ای بسیار حاصلخیز که از آب رود **ایندوس**^۱ (سند) مشروب می شود و دیگر بیابانی خشک و سوزان به نام **تار یا تهر**. رود ایندوس که سرچشمه آن از پنج رود کوچکتر در منطقه کوهستانی شمال غربی شبه قاره هند و پاکستان و کوهستانهای مشرق افغانستان تشکیل گردیده موجب جلب جمعیت و آبادانی قسمت بزرگی از پاکستان غربی است و بادهای نسبتاً وسیعی به دریای عمان می ریزد. آب و هوای پاکستان غربی جز در نواحی بسیار مرتفع کوهستانی شمال گرم و کم رطوبت و تأثیر بادهای مرطوب موسمی اقیانوس هند در این منطقه کم است. دره های کوهستانی پنجاب و بخصوص ناحیه مجاور آن یعنی **کشمیر** (که هنوز تکلیف قطعی الحاق آن به هند یا پاکستان معین نشده) از خوش آب و هواترین نواحی آسیاست.

پاکستان شرقی در حقیقت دلتای وسیعی از دو رود **گنگ و براهماپوترا** و جلگه رسوبی و همواری است که تحت تأثیر دائمی بادهای دریایی قرار دارد و یکی از مرطوبترین نواحی جلگه ای شبه قاره هند و پاکستان است، هوای آن گرم و مرطوب و در تابستان تاحدی طاقت فرسا است ولی به سبب حاصلخیزی زمین و وجود رودها و مجاورت

۱- طول رود ایندوس در حدود ۳۱۸۰ کیلومتر است.

۲- طول رود گنگ ده قسمت عمده بستر آن در خاک جمهوری متحد هند واقع است ۳۰۰۰ کیلومتر و طول رود براهماپوترا ۲۹۰۰ کیلومتر است.

کلیات انسانی - پاکستان از نظر جمعیت دومین کشور مسلمان جهان و جمعیت آن حدود ۱۱۲ میلیون نفر است. اکثریت مردمان آن پیرو آیین اسلام و متکلم به زبان اردو (مرکب از لغات هندی و فارسی و عربی و غیره) و صدی هشتاد آنان کشاورز هستند.

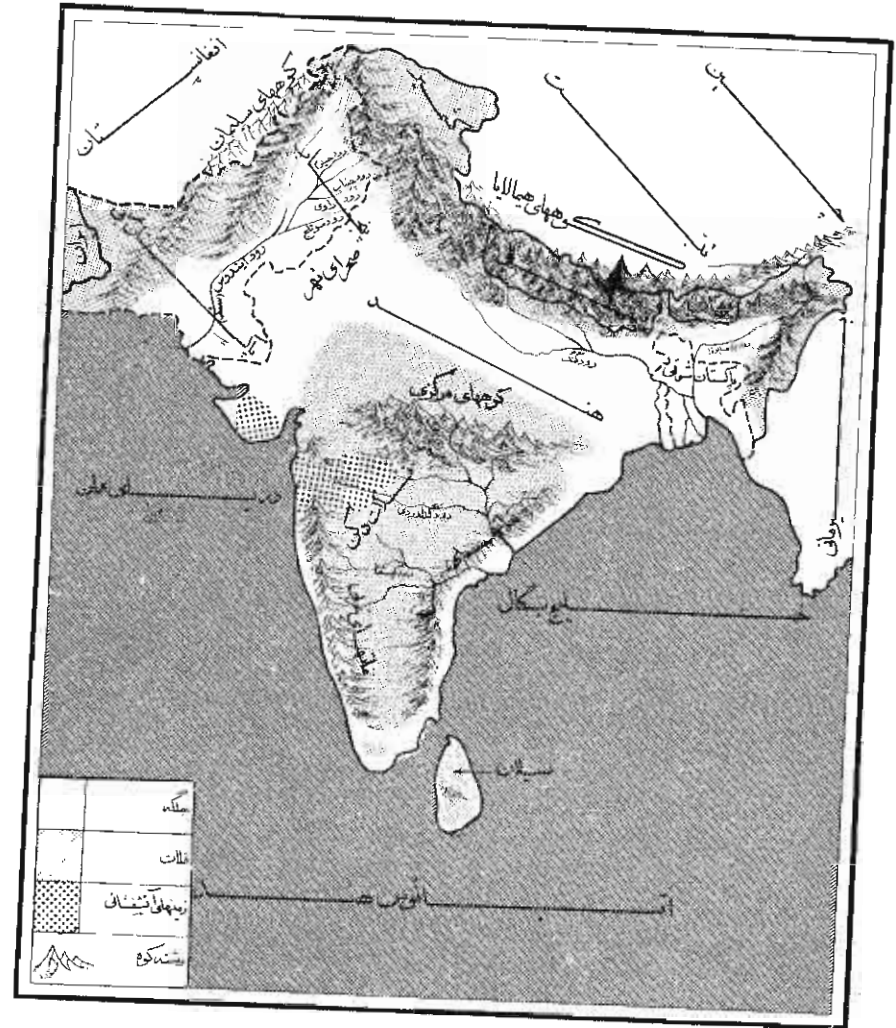
شهر کراچی، که بندر بزرگی در کنار دریای عمان در پاکستان غربی است، سابقاً مرکز حکومت جمهوری پاکستان بود و در حدود ۳ میلیون نفر جمعیت دارد. مرکز حکومت پاکستان از سال ۱۹۶۵ موقتاً به **راولپیندی** در شمال پاکستان غربی منتقل شده و هم اکنون شهر نو بنیاد **اسلام آباد** در نزدیکی راولپیندی که ساختمان آن پیوسته توسعه می یابد پایتخت پاکستان است.

از شهرهای دیگر پاکستان **لاهور** (مرکز ایالت پنجاب) با ۱٫۸ میلیون نفر جمعیت، **پیشاور** (مرکز ایالت شمال غربی)، **حیدرآباد** (مرکز ایالت سند)، **مولتان** (در ایالت پنجاب)، **کته** (مرکز بلوچستان)، **داکا** (مرکز حکومت محلی پاکستان شرقی واقع در بنگال) و بندر **چیتا گنگ** در پاکستان شرقی است.

پاکستان به صورت جمهوری متحد اداره می شود و زمام قوه مجریه و اداره کشور در دست رئیس جمهور پاکستان است. هر یک از ایالات متحد پاکستان غربی و شرقی دارای تشکیلات مقننه و مجریه مخصوص به خود هستند و در اداره امور داخلی اختیار دارند.

ب- جغرافیای اقتصادی

کشاورزی - پیشتر گفته شد که صدی هشتاد سکنة پاکستان

ناهمواریهایی شبه قاره هند و پاکستان

باز دریا محل سکونت بیش از شصت میلیون نفر از یک صد و دوازده میلیون نفر جمعیت کنونی پاکستان است.

کشاورزند زیرا سرزمینهای وسیعی از این کشور از حیث جنس خالک وجود رود و رطوبت هوا و حرارت کافی جزو مناطق عمده کشاورزی است.

در بلوچستان شغل عمده بلوچها (که از اقوام ایرانی هستند) گله‌داری و پرورش گوسفند و بز و شتر و دره‌های آن ایالت محل کشت و زرع پنبه و حبوبات است. دره رود ایندوس در پنجاب بزرگترین مرکز کشت پنبه و غلات (گندم و جو) و نیشکر و ایالت سند و کناره‌های رود سند در این ایالت مهمترین منطقه کشت برنج و پنبه و پاکستان شرقی کانون بزرگ کشت پنبه و کنف و روی هم رفته پاکستان تولید کننده مقادیر هنگفتی کنف و پنبه و غلات است و می‌تواند بیشتر احتیاجات غذایی و تمام احتیاجات صنایع بافندگی و پنبه و کنف خود را از داخل کشور بدست آورد و علاوه بر آن مقداری زیادی کنف و پنبه صادر کند.

دامپروری و پرورش حیوانات اهلی به اهمیت کشت و زرع نیست زیرا فقط در نواحی مرتفع که آب و هوای معتدل دارد مرتع و چراگاه برای نگهداری دامها می‌توان یافت و به همین علت محصولات حیوانی پاکستان نسبت به محصولات گیاهی چندان قابل ملاحظه نیست و باید احتیاجات جمعیت کثیر خود را از خارج تأمین کند.

معادن و صنایع - دولت پاکستان در راه اکتشاف معادن کوشش بسیار می‌کند. از کانه‌های نفت، کروم و زغال سنگ این کشور هم اکنون بهره برداری می‌شود.

صنایع فعلی پاکستان در درجه اول صنایع قدیمی و مهمتر از

همه ریسندگی باکارگاههای دستی و بافت ترمه و شال و سوزن‌دوزی و ابریشم‌بافی و سفال‌پزی است و از صنایع کارخانه‌ای جدید بافندگی پنبه در مقام اول و صنعت قندسازی و سیمان‌سازی در مقام دوم قرار دارد. هم‌اکنون پاکستان مشغول اجرای برنامه‌های صنعتی جدیدی است که علاوه بر توسعه بافندگی پنبه، ایجاد و توسعه صنعت بافندگی کنف و بسط صنایع روستایی و شیمیایی و امثال آنها در این برنامه‌ها پیش‌بینی شده است.

راهها و بازرگانی - ارتباط بین دو بخش غربی و شرقی پاکستان از دالان ارتباطی شمال شبه‌قاره هند و پاکستان باموافقت جمهوری متحد هند به وسیله راه آهن انجام می‌گیرد.

طول خطوط آهن واقع در پاکستان در حدود ۱۱۵۰۰ کیلومتر و طول مجموع راههای شوسه درجه ۱ و ۲ و راههای ارتباطی بین شهرها و مزارع در حدود هفتاد هزار کیلومتر است. **حیدرآباد** سند یکی از مهمترین مراکز انشعاب خطوط آهن است و بندر کراچی به وسیله خطوط آهن به حیدرآباد و مولتان و کته مرز افغانستان و مرز ایران و پیشاور و لاهور و از جانب مشرق به خطوط آهن شمال جمهوری هند و بالاخره به بنگال و پاکستان شرقی مربوط است و دنباله خط آهن کراچی به مرز ایران تا حدود ۱۲۰ کیلومتر به داخل ایران تا **زاهدان** امتداد دارد.

دادوستد پاکستان در درجه اول با کشورهای همجوار آسیایی و در درجه دوم از لحاظ احتیاج به مصنوعات کارخانه‌ای با کشورهای صنعتی اروپا و آمریکا و صادرات عمده آن پنبه و کنف و واردات مهم

آن مصنوعات فلزی و مواد شیمیایی و مواد غذایی نباتی و حیوانی و امثال آنهاست و در حال حاضر واردات آن کشور بر صادراتش فزونی دارد.

پاکستان دادوستد خود را با ایران در سالهای اخیر توسعه داده و در برابر مواد غذایی و مواد گیاهی و پاره‌ای مصنوعات که از ایران خریداری می‌کند پارچه‌های پنبه‌ای و گونی و چتایی که از کف بافته می‌شود به ایران صادر می‌کند.

بخش سوم

جغرافیای اقتصادی کشورهای هند و

عربستان سعودی

فصل اول

آن را از جزیره سیلان^۱ جدا کرده است. آبهای شرقی شبه جزیره واقع بین هند و برمه، خلیج بنگال و آبهای مجاور کناره های غربی شبه جزیره، دریای عمان نام دارد و هردو دریا بخشی از آبهای اقیانوس هند بشمار می روند.

جمهوری متحد هند

ناهمواریها - سراسر منطقه شمال هند را در مجاورت تبت و نپال و بوتان رشته کوههای مرتفع **هیمالایا** از مغرب تا مشرق پوشانیده و بلندترین قله جهان به نام **اورست** در آن سوی مرزهای هند در این کوهستان قرار دارد و قتل پر برف این کوهها سرچشمه رودهای پرآبی است که موجب جلب جمعیت و آبادی هند شمالی گردیده.

الف - کلیات طبیعی و انسانی

در دو کناره شرقی و غربی قسمت شبه جزیره ای هند که در آغوش آبهای اقیانوس هند قرار گرفته و فلات **دکن** خوانده می شود دو رشته کوهستان در ساحل کشیده و داخل شبه جزیره نیز دارای تپه ها و کوههای کم ارتفاعی است که سرچشمه رودهای این ناحیه را تشکیل می دهد.

میان منطقه کوهستانی شمال و فلات مثلثی شکل دکن دشت وسیعی قرار گرفته که رودهای پرآب از آن می گذرد و یکی از حاصلخیزترین نواحی جهان است.

آب و هوا و رودها - هند جزو سرزمینهای گرمسیر آسیا بشمار می آید زیرا قسمت عمده آن در منطقه گرم قرار گرفته لیکن مجاورت

موقع و حدود و وسعت - سرزمین جمهوری هند شامل قسمت بیشتر شبه قاره هندوپاکستان است که در جنوب آسیا میان ۸ و ۳۳ درجه عرض شمالی قرار گرفته و مدار رأس سرطان از وسط آن می گذرد. وسعت آن با کشمیر^۱ بیش از ۳۰۰۰۰۰۰ کیلومتر مربع و از دو برابر وسعت ایران تجاوز می کند. قسمت شمالی هند با پاکستان غربی و افغانستان و چین و کشورهای خود مختار **نپال**^۲ و **بوتان**^۳ و برمه و پاکستان شرقی مجاور است و بقیه شبه قاره به صورت شبه جزیره مثلثی شکلی در آبهای اقیانوس هند در جنوب محصور می باشد و تنگه **پالک**^۴ و خلیج **کمرن**^۵

۱- سرزمین کشمیر که بیشتر مردم آن مسلمانند و دولت هند آن را به قلمرو خود ملحق ساخته مورد اختلاف دو تنهای هندوپاکستان است.
۲- Népal به وسعت ۱۴۰۰۰۰ کیلومتر مربع و با ۱۱ میلیون جمعیت در منطقه کوهستانی هیمالایا.

۳- بوتان Bhoutan ۳۵۰۰۰ کیلومتر مربع مساحت و ۷۷۰ هزار نفر جمعیت دارد.

۵- Comorin

۴- Palk

۱- سری لانکا (سیلان) به وسعت ۶۰۰۰ کیلومتر مربع و با ۱۱/۵ میلیون جمعیت کشوری است مستقل که بارژیم جمهوری اداره می شود. پایتخت آن بندر کلمبو از بنادر اقیانوس هند و دارای ۵۱۰ هزار نفر جمعیت است.

بادریا و تأثیر بادهای موسمی^۱ و وضع پستی و بلندی باعث تنوع آب و هوا در نواحی مختلف گردیده است .

بطور کلی سراسر دامنه‌های هیمالایا تا سه هزار متر ارتفاع ، هوای معتدل و مرطوب و باران منظم فراوان دارد و ارتفاع باران آن در پاره‌ای از نواحی که در معرض وزش بادهای موسمی اقیانوس هند است به بیش از ۱۲ متر در سال می‌رسد .

جلگه مرکزی هند تابستان بسیار گرم و زمستان سرد دارد و در شبه جزیره دکن کناره‌های دریا نسبتاً معتدل و داخل فلات گرم و خشک و دارای طوفانهای توأم باشن و رعد و برق شدید و بارانهای درشت نظیر بارانهای منطقه استوایی است که در این ناحیه بندرت فرو می‌ریزد .

ذخیره‌های زوال‌ناپذیر برف و یخ کوهستان هیمالایا سرچشمه رودهای پر آب **ایندوس (سند) و گنگ و براهماپوترا**^۲ است که جلگه‌های حاصلخیز شمال را سیراب می‌کند. رود ایندوس در خاک پاکستان غربی جاری است ولی گنگ و براهماپوترا پس از پیمودن جلگه‌های شمالی و تشکیل دلتاهای وسیع به خلیج بنگال می‌ریزند. وجود این دو رود بزرگ بقدری در زندگی مردم هند مؤثر است که هندوان از قدیم گنگ را می‌پرستیدند و امروز نیز در کنار این رود بزرگ هر سال مراسم خاص

۱- بادهای موسمی بادهایی است که در فصل معین و روز و ساعت معین از جانب دریا به سوی خشکی و بالعکس می‌وزد و اروپائیان آن را **Mousson** می‌گویند .

۲- طول رود گنگ ۳ هزار کیلومتر، طول رود ایندوس ۳۱۸۰ کیلومتر، و طول براهماپوترا ۲۹۰۰ کیلومتر است .

مذهبی انجام می‌دهند .

جمعیت و دین و زبان - جمعیت جمهوری متحدهند در حدود ۵۳۷ میلیون نفر است. جلگه گنگ و ناحیه دلتایی این رود و کناره خلیج بنگال از پر جمعیت‌ترین مناطق هند و در این نواحی جمعیت نسبی بعضی نقاط از ۱۲۰۰ نفر در هر کیلومتر مربع بیشتر است .

مردم هند از نژادهای گوناگون آسیایی و پیرو ادیان مختلف و دارای عقاید گوناگون ولی اکثریت هندوها پیرو آیین برهمنی هستند . به سبب همین تنوع ادیان است که حکومت جمهوری متحد هند طبق قانون اساسی به کلیه پیروان ادیان مختلف آزادی کامل داده و هیچیک از ادیان را به دین رسمی انتخاب نکرده است .

زبان معمولی هند زبان **اردو** و مرکب از لغات و اصطلاحات گوناگون فارسی و عربی و ترکی و زبانهای محلی است ولی در سراسر این کشور وسیع لهجه‌ها و اللهجات مختلف میان مردم رایج است .

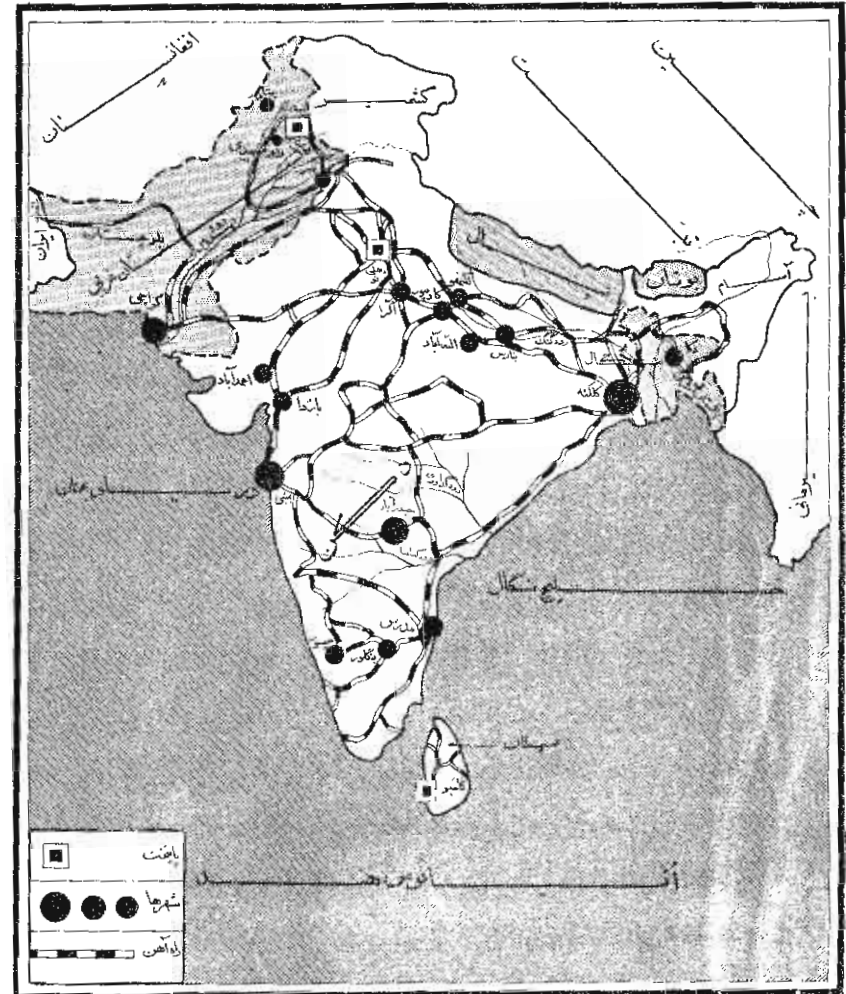
حکومت و شهرها - حکومت هند جمهوری فدرال (ائتلافی) و شبیه به حکومت کشورهای متحد آمریکا شمالی و دارای یک حکومت مرکزی است که بر حکومتهای محلی هر یک از استانهای هند نظارت عالیه دارد. هراستان خود دارای فرمانروا و هیئت دولت و پارلمان مخصوص است و حکومت مرکزی مرکب از ریاست جمهوری و هیئت وزیران و پارلمان مرکزی مرکب از دو مجلس سنا (نمایندگان آن را پارلمانهای استانها تعیین می‌کنند) و مجلس مردم (که نمایندگان آن بارای مستقیم عامه انتخاب می‌شوند) است. رئیس جمهوری هند

هنداست و هر دو قسمت قریب سه میلیون نفر جمعیت دارد و جمعیت بندر بمبئی در حدود ۵ میلیون نفر، جمعیت بندر کلکته بیش از ۳ میلیون نفر، بندر مدرس نزدیک به ۲ میلیون نفر و حیدرآباد بیش از یک میلیون نفر می باشد و جمعیت شهرهای احمدآباد، کانپور و بنگلور هر یک بیش از پانزده هزار نفر و جمعیت ۶۵ شهر دیگر جمهوری هند هر یک از یک صد هزار نفر متجاوز است و از جمله آنها جمعیت شهرهای لکنو، آگره، بنارس (شهر مقدس هندوان برکنار گنگ)، الله آباد و میسور و چند شهر دیگر هر یک بیش از ۲۰۰ هزار نفر است.

ب - جغرافیای اقتصادی

منابع ثروت - دشتهای حاصلخیز و رودهای پر آب و جنگلهای انبوه و منابع سرشار آهن و میکا و تیتانیم^۱ و بوکسیت و سیلیکاتها و سنگهای مرمر سرخ و گرافیت بسیار عالی و چوب ساج از محکم ترین چوبهای صنعتی و ساختمانی و معادن زغال سنگ و آلومینیم و طلا و کروم از ذخایر مهم کشور هند است.

این منابع، که دیرزمانی به سبب تسلط استعمار بر این سرزمین یا استخراج نشده و یا به حداقل فقط برای منابع اقتصادی استعمار - گران بکار افتاده بود، امروز در دست حکومت مرکزی هند طبق برنامه های اقتصادی پنج ساله و ده ساله متدرجا مورد استفاده قرار می گیرد و بدین ترتیب رفته رفته هند در ردیف کشورهای نیرومند اقتصادی جهان قرار خواهد گرفت.

شهرها و راههای هند و پاکستان

برای مدت ۵ سال به وسیله مجاسین مرکزی و مجلس شهرستانها انتخاب می شود.

دهلی نومجاور دهلی قدیم برکنار رود جمنا مرکز حکومت متحد

چای مهمترین و گرانبها ترین محصول هند و محصول آن نزدیک به ۵۰ درصد محصول چای جهان است.^۱

کشت و بهره برداری از گیاهان روغنی مانند بادام زمینی و کلم مخصوص روغن دار و نباتات کمیاب چون فلفل و قهوه و خردل و کشت گیاهان صنعتی چون شاهدانه و پنبه و کنف و توتون نیز در هند رایج و طبق برنامه های اقتصادی جدید در حال توسعه و ترقی است.^۲ استفاده از زمینهای بایر و بکار انداختن ماشینهای کشاورزی و تأسیس مؤسسات علمی برای تحقیق درباره مواد مختلف کشاورزی و تأسیس مزارع نمونه و بررسی مداوم در کیفیت رشد و نمونباتات و تعیین ارزش استعداد طبیعی زراعتی و تناسب آنها با هر یک از گیاهان غذایی و صنعتی جزو برنامه های اقتصادی هند است که با کمال دقت به مرحله اجرا در آمده و تحول محسوسی در وضع کشاورزی این کشور بوجود آورده است.

دامپروری و ماهیگیری - هند سرزمینهای مناسب برای نگهداری و پرورش گاو و گوسفند دارد و سالانه در حدود ۱۵۰ میلیون لیتر شیر بدست می آید که در صورت تقسیم عادلانه به هر یک از افراد هند در روز بطور متوسط ۱۲۰ گرم شیر می رسد. برای تکثیر و بهبود نسل دامها و مبارزه با امراض گاو و گوسفند

- ۱- محصول سالانه چای هند ۳۴۵ هزار تن و اولین کشور تولید کننده چای جهان است.
- ۲- محصول سالانه پنبه در حدود یک میلیون تن و محصول کنف در حدود نصد و پنجاه هزار تن است.

۱- کشاورزی :

بهره برداری از زمین و مراتع و جنگل ، در حالی که کشور هند با سرعت در راه توسعه صنایع جدید پیش می رود، هنوز مهمترین منبع ثروت ملی و وسیله کار و زندگی و فعالیت دو سوم جمعیت این کشور است.

بیشتر کشتزارهای هند مخصوص کشت محصولات غذایی و از همه مهمتر برنج است که در سراسر جلگه های پست رودهای گنگ و براهماپوترا و قسمتی از جنوب دکن بدست می آید و محصول سالانه آن نزدیک ۵۵ میلیون تن است ولی خوراک جمعیت هند را تأمین نمی کند و بایستی مقداری برنج از خارج، خریداری شود^۱.

گندم را فقط در بعضی مناطق شمالی که رطوبت هوا کمتر باشد می توان کاشت.

ارزن و ذرت و جو و حبوبات نیز در غالب نواحی کاشته می شود^۲ و محصول آنها قسمتی از غذای مردم را تأمین می کند. نیشکر در نواحی گرم هند بخوبی عمل می آید و هند در ردیف بزرگترین کشورهای تولید کننده شکر و قند از نیشکر است.^۳

- ۱- ۷۶ میلیون هکتار از زمینهای کشاورزی مخصوص کشت برنج است.
- ۲- ذرت ۴/۵ میلیون تن و جو ۲ میلیون تن و حبوبات ۷۵۰ هزار تن است.
- ۳- قند و شکر ۲/۵ میلیون تن.

در راه بهبود و توسعه صنایع قدیم و جدید خود گام برداشته و طبق برنامه‌های اقتصادی از طرفی صنایع موجود را توسعه داده و از طرف دیگر به ایجاد صنایعی که در هند وجود نداشته پرداخته است.

حکومت هند صنایع را به سه دسته تقسیم کرده است به این ترتیب:

۱- صنایع مربوط به تسلیحات و نیروی اتم و راه آهن و سدسازی که در انحصار دولت است.

۲- صنایع استخراجی (زغال سنگ و آهن) و صنایع پولادسازی و هواپیما و کشتی سازی و کابل سازی و تهیه روغنهای معدنی که در دست شرکتها و زیر نظارت و مسئولیت دولت است.

۳- صنایع بافندگی (کنف و پشم و پنبه و ابریشم) و چرم سازی و سیمان سازی و قند سازی و چای سازی در دست شرکتها خصوصی و سرمایه داران داخلی است.

در حال حاضر در حدود ۴/۵ میلیون نفر کارگر در کارخانه‌ها و معادن و راه آهن و رشته‌های دیگر صنعتی هند کار می‌کنند و صنایع استخراجی و ذوب آهن و فلزکاری و بافندگی این کشور بر اثر اجرای طرحها و برنامه‌های معین در حال بسط و توسعه روز افزون است.

صنایع استخراجی و فلزکاری - استخراج زغال سنگ و آهن و تهیه پولاد یکی از مهمترین رشته‌های صنعتی هند است. معادن زغال سنگ بیشتر در دست سرمایه داران داخلی و قسمت کوچکی از این معادن در دست دولت و محصول آنها مخصوص مصرف

علاوه بر تأسیس مراکز بهداشتی و اصطبلهای نمونه و در آمیختن دامها از نژادهای مختلف، مدارس نیز برای تربیت جوانان در رشته‌های گوناگون دامپروری تأسیس شده و از جمله مؤسسه تحقیقاتی شیردر **بنگلور** دبیرستانی بدین منظور تأسیس کرده است.

ماهگیری در رودها و سواحل هند در گذشته رواج زیادی نداشته ولی در سالهای بعد از استقلال هند این مسئله مورد توجه قرار گرفته و محصول ماهی به بیش از یک میلیون تن در سال رسیده است و برای تحقیق در باره ماهی و چگونگی تکثیر نسل آن و همچنین خشک کردن و نمکسود کردن ماهی مراکزی تأسیس شده است.

جنگلبانی - مساحت جنگلهای هند قریب به $\frac{9}{10}$ مساحت این کشور و مرکز کار و فعالیت یک میلیون نفر از مردم و در حقیقت یکی از مهمترین منابع ثروت عمومی است.

علاوه بر چوبهای گرانبهای **ساج** ۱ و **سال** و چند نوع دیگر از چوبهای جنگلی هند، ریشه و ساقه نباتات جنگلی منبع مواد طبی و الیاف بعضی از آنها جزو مواد نسجی است و نیز مواد اولیه کاغذ سازی و کبریت سازی و تهیه لاستیک و صمغ و سقز و مانند آنها از جنگل بدست می‌آید و جنگل یک منبع بی‌پایان علوفه برای تغذیه دامهاست.

۲- صنعت:

چنانکه بالاتر اشاره کردیم، هند طی سالهای اخیر بسرعت

۱- چوب ساج بقدری محکم و بادوام است که در ساختمانها به جای تیر آهن بکار می‌رود و نمونه‌های این چوب را در بناهای بندر بوشهر و بندر دیگر ایران در جنوب می‌توان دید.

راه آهنهای دولتی و بالاترین رقم محصول زغال سنگ در سالهای اخیر ۵۰ میلیون تن بوده است.

هند سالانه در حدود ۶ میلیون تن پولاد تهیه می کند و چند شرکت بزرگ برای استخراج آهن و تهیه پولاد تأسیس شده که مهمترین آنها **کمپانی آهن و پولاد تاتا** نام دارد.

دستگاه صنایع فلزی هند اکنون علاوه بر ساختن انواع موتورهای الکتریکی و اشیای برقی (بادبزن سقفی و رومیزی) و لوله آهن و انواع ورقه های فلزی، قسمت عمده لوازم راه آهن و از جمله لوکوموتیو و واگنهای باری و مسافری مورد احتیاج کشور را تهیه می کند و کارخانه های لوکوموتیو سازی **چیتارانجان** در ناحیه بنگال غربی می تواند سالانه ۱۲۰ لوکوموتیو و ۵۰ **دیگ بخار** اضافی بسازد و بدین ترتیب احتیاجات داخلی هند از این لحاظ مرتفع گردیده است.

کارخانه های هواپیما سازی دولتی در **میسور** هواپیماهای مشقی و شکاری می سازند و علاوه بر آن، واگنهای مسافربری برای راه آهن هند تهیه می کنند، ساختن افزار فلزی و ماشینهای تراش فلز و آلات علمی از قبیل تلسکوپ و ترمومتر و میکروسکوپ و امثال آنها در **جلاهای و کلکته** رواج دارد و کارخانه های متعددی برای انجام این منظور با کمک سرمایه داران داخلی و شرکتهای خارجی دایر گردیده است.

صنعت کشتی سازی به وسیله شرکت بزرگ **شیپ یارد** که

کمپانی دریانوردی **سیندیا**^۱ و دولت سرمایه آن را پرداخته اند توسعه یافته است.

صنایع بافندگی - ریسندگی پنبه و کف باچرخهای دستی و بافت پارچه با دستگاههای ساده قدیمی در هند از صدها سال پیش رونق فراوان داشته و تأسیس کارخانه های عظیم ریسندگی و بافندگی قبل از استقلال این کشور صنایع بافندگی هندوستان را بوجود آورده بود ولی چون قسمتی از اراضی پنبه خیز شبه قاره هند و پاکستان پس از تقسیم در قلمرو پاکستان قرار گرفت، محصول پنبه جمهوری هند تقلیل یافت و دولت هند ناگزیر به توسعه زمینهای پنبه خیز پرداخت آمار سال ۱۹۶۳ نشان می دهد که جمهوری هند پس از کشورهای متحده آمریکا، چین، شوروی چهارمین کشور بزرگ تولید کننده پنبه جهان است.

در سالهای اخیر کشور هند از حیث صدور پارچه های نخی به بازار جهان مقام اول را در دنیا بدست آورده و طی یک سال در حدود ۱۱۰۰ میلیون متر پارچه نخی صادر کرده است. در حالی که ملبوس مورد احتیاج بیش از ۴۰۰ میلیون مردم هند را تأمین کرده اند. **بمبئی، بارودا، مدرس و کلکته** از مهمترین مراکز بافندگی هند است.

صنایع متفرقه - صنایع **شیمیایی** از قبیل تهیه داروهای طبی و پنی سیلین و کود شیمیایی و گلوکز و امثال آنها با کمک دولت و سازمانهای وابسته به سازمان ملل متحد پیشرفت قابل ملاحظه ای دارد و حتی بعضی از محصولات این صنعت مانند گلیسرین و منیزیم و کلورید

پتاسیم به انگلستان و کشورهای متحد امریکا و کشورهای آسیایی صادر می شود.

کارخانه های سیمان سازی هند که تعداد آنها بالغ بر ۲۱ کارخانه است مرتباً بر مقدار محصول خود می افزاینده طوری که محصول سیمان در سالهای اخیر به ۹/۵ میلیون تن رسیده است.

کارخانه تلفن سازی بنگلور و همچنین کارخانه کابل سازی روپنارین پور^۱ (در بنگال غربی) اولی باتهیة ۲۵ هزار دستگاه تلفن در سال احتیاجات داخلی را تأمین کرده و کارخانه کابل سازی نیز قسمتی از کابل مورد احتیاج کشور را می سازد و قرار است که با افزایش محصول آن مقداری نیز به خارج صادر شود.

۳- راهها و وسایل نقلیه:

راههای شوسه - طول راههای شوسه درجه اول هند که قسمت اعظم آنها در مناطق کوهستانی احداث شده بالغ بر ۱۹۶ هزار کیلومتر است که شهرهای بزرگ را به هم مربوط ساخته و روی هم رفته در حدود ۳۱۰ هزار وسیله موتوری (اتوموبیل و کامیون و موتورسیکلت) در این راهها کار می کنند ولی هنوز ارا بهایی که باگاورانده می شود و تعداد آنها به ۱۰ میلیون می رسد مهمترین وسیله نقلیه در راههای شوسه هند است.

راه آهن - هند با ۵۸۰۰۰ کیلومتر راه آهن دارای بزرگترین شبکه راه آهن آسیا و کلیه راه آهنهای این کشور متعلق به دولت است. تراکم شبکه راه آهن در جلگه شمالی بیش از نواحی شبه جزیره

دکن و دوشهر بمبئی و کلکته در درجه اول و شهر دهلی در درجه دوم مهمترین مراکز انشعاب خطوط آهن هستند. یکی از طویل ترین خطوط اصلی هند خط آهن بین بمبئی و کلکته (به طول ۱۹۶۰ کیلومتر است) که در مدت ۴۱ ساعت پیموده می شود.

کشتیرانی داخلی - در حدود ۶ هزار کیلومتر از طول رودهای هند بخصوص رود گنگ قابل کشتیرانی است و حمل و نقل به وسیله قایق و کشتیهای کوچک از راه رودها ارزانتر از راههای شوسه و راه آهن تمام می شود.

کشتیرانی در راههای آبی داخلی به علت پایین رفتن آب رودها در ایام خشکسالی دچار وقفه می شود به همین جهت حکومت هند مشغول ساختن سد برای بالا آوردن و ذخیره کردن آب رودهاست تا کشتیرانی در تمام مدت سال مقدور گردد.

ناوگان بازرگانی و بنادر - در حال حاضر حمل و نقل کالا در طول کناره های هند و بین بنادر این کشور به وسیله کشتیها و شرکتهای هندی انجام می گیرد و هنوز هند نتوانسته است ناوگان نیرومندی برای شرکت در دریانوردی بین المللی فراهم کند ولی مقدمات این امر بتدریج آماده شده و شرکتهای بزرگی با کمک دولت برای این منظور تأسیس و مراکزی برای تعلیم و تهیه کادر دریانوردی دایر گردیده است.

بندر بمبئی در کناره غربی شبه جزیره، چه در دوران قبل از استقلال و چه در حال حاضر معتبرترین بندر هندوستان بوده و بعد از جدا شدن پاکستان از هند حمل و نقل قسمتی از کالاهای هندی که قبلاً

ارزش مجموع صادرات و واردات هند، سالهای اخیر بطور متوسط هر سال در حدود ۲۰ میلیارد روپیه بوده است. صادرات مهم هند عبارت است از پارچه‌های پنبه‌ای و کتان و چای و چرم و دانه‌های نباتی و تنباکو و پشم و پارچه‌های پشمی. و واردات عمده هند عبارت است از پنبه خام و روغنهای معدنی و نفت خام و ابریشم مصنوعی و مواد شیمیایی و وسایل ماشینی و کارخانه‌های و پارچه‌های ابریشمی و آهن آلات و امثال آن.

در میان صادر کنندگان کالا به هند، کشورهای متحد امریکا و انگلستان و مصر و ایران بترتیب در مقام اول و دوم و سوم و چهارم و در میان خریداران کالاهای هند، انگلستان و استرالیا و کشورهای متحد امریکا در درجه اول و برمه و پاکستان و سیلان در درجه دوم قرار دارند.

از طریق بندر کراچی انجام می‌گرفت به بندر بمبئی تحمیل گردیده است به همین جهت دولت هند در صدد ایجاد یک بندر جدید در کنار خلیج کاج (واقع در مغرب هند نزدیک به مرز پاکستان) برآمده است تا از فشار روز افزون حمل و نقل کالا بر بندر بمبئی کاسته شود. بندر کلکته در کناره شرقی، مدرس در کناره شرقی دکن که علاوه بر فعالیت بندری دارای مؤسسات بزرگ صنعتی نیز هستند.

راههای هوایی - علاوه بر اینکه تقریباً کلیه شرکتهای هواپیمایی جهان از آسمان هند برای حمل و نقل مسافرو کالا استفاده می‌کنند شرکتهای هواپیمایی کشوری هند، خود دارای ۵۰ خط هوایی داخلی و خارجی است. برای تسهیل هواپیمایی کشوری تاکنون بالغ بر ۷۵ فرودگاه مجهز در هند ساخته شده و در آنجا آباد یک مرکز تعلیماتی برای تربیت خلبان و کمک خلبان و کارمندان فنی هواپیمادایر گردیده که شاید در نوع خود در سراسر شرق بی نظیر باشد.

۴- بازرگانی:

سیاست اقتصادی حکومت جمهوری هند این است که بتدریج از واردات مصنوعات و کالاهای عمده کشور بکاهد و توازن بین صادرات و واردات را برقرار و حفظ کند. طرح و اجرای برنامه‌های اقتصادی پنج ساله و سه ساله به منظور بالا بردن سطح تولیدات صنعتی در داخل و افزایش محصول خام و مواد اولیه برای صدور به خارج مبنی بر همین سیاست اقتصادی است و تحولی که طی سالهای اخیر (از ۱۹۴۵ به بعد) در بازرگانی خارجی هند مشهود گردیده است نشان می‌دهد که هند در اجرای سیاست اقتصادی خود کامیاب خواهد شد.

فصل دوم

کناره‌های دریای عمان بقیه سطح این فلات را ریگزارها و بیابانهای

عربستان سعودی

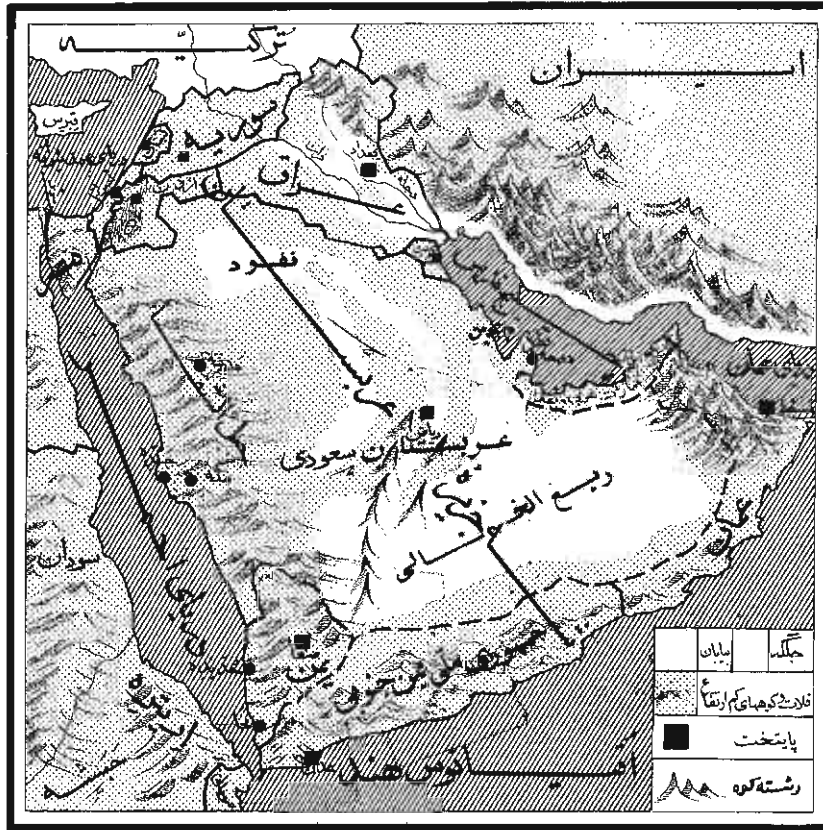
(المملكة العربية السعودية)

الف - کلیات طبیعی و انسانی

کلیات طبیعی - عربستان سعودی شامل قسمت بزرگی از شبه جزیره عربستان است و این شبه جزیره که در جنوب غربی آسیا میان ۱۱ و ۳۱ درجه عرض شمالی قرار گرفته از مغرب به دریای احمر، از شمال به کشور اردن هاشمی و عراق، از مشرق به خلیج فارس و از جنوب به دریای عربستان و خلیج عدن (از متفرعات اقیانوس هند) محدود است.

عربستان فلات بالنسبه بلند خشک و سوزانی است که تلهای شن بر اثر وزش بادهای خشک داخلی دائم در سطح آن در حرکت است و بندرت در معرض وزش بادهای موسمی دریایی قرار می گیرد. حد متوسط ارتفاع آن هزار متر و ارتفاع بلندترین قله کوههای آن فقط ۱۸۰۰ متر، و جز منطقه کوهستانی حاشیه دریای احمر و قسمتی از

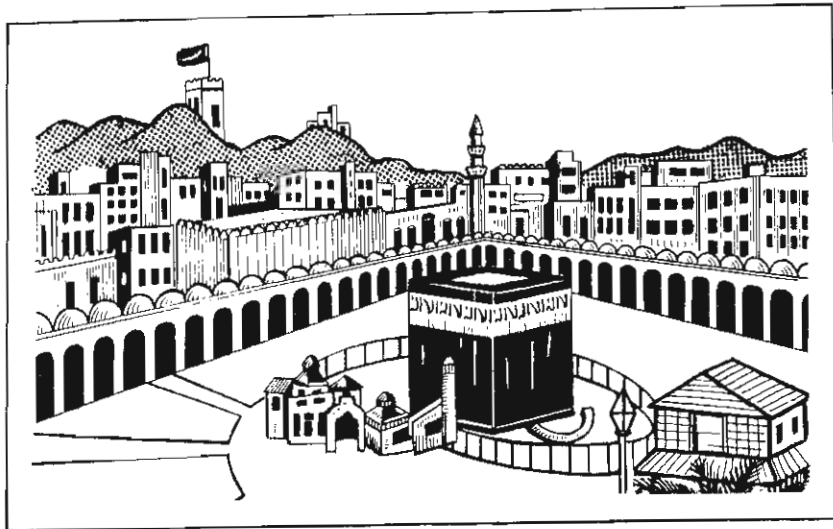
۱- مساحت آن ۱۹۷۰۰۰۰ کیلومتر مربع است.

ناهمواریهای شبه جزیره عربستان

سوزان لم یزرعی تشکیل داده است و فقط در واحه‌ها و درپناه دریا و کوهستان ساحلی سکونت و فعالیت امکان پذیر است. ریزش باران منحصر به نواحی ساحلی و رشد گیاه برای تغذیه دامها و امکان کشت

شوری مرکب از چندتن از وزیران و صاحب منصبان عالی رتبه دولت به ریاست ولیعهد کشور، دستیار سلطان در اداره امور کشور است. مکه مهمترین شهر عربستان، از قدیم مرکز اختلاط قبایل گوناگون عرب و کانون دادوستد و نیز بتخانه بزرگ اعراب بود و امروز نیز معتبرترین مرکز داد و ستد و تجارت و به سبب وجود **خانه**

خانه کعبه در مکه

کعبه، قبله و زیارتگاه مسلمانان جهان و در ماه ذیحجه الحرام، که موسم حج و زیارت خانه کعبه است جمعیت آن از ۱۳۰ هزار به ۲۶۰ و گاهی ۲۷۰ هزار نفر بالغ می شود. مدینه (یا مدینه النبی) در شمال مکه نیز از شهرهای معتبر حجاز و شهر مقدس مسلمانان است. بندر **جده** در کنار دریای احمر نزدیک مکه تنها بندر معتبر عربستان سعودی است.

وزرع نیز منحصر به همین نواحی است که مشهورترین آنها سرزمین **حجاز و عسیر**^۱ است.

وجود کویرهای سوزان پهناوری به نام کویر **نفوذ** در شمال و **ربع الخالی** در جنوب شبه جزیره، این ناحیه را به دو قسمت شمالی و جنوبی تقسیم و ارتباط میان آن دو قسمت را مشکل ساخته و به همین جهت ارتباط بین نواحی حجاز و عسیر (در کناره دریای احمر) با نواحی شرقی شبه جزیره فقط در مسیر معین و بازحمت و اشکالات فراوان انجام پذیر است.

کلیات انسانی - کشور عربستان سعودی با وجود وسعت زیاد در حدود ۷ میلیون نفر جمعیت دارد که عموماً عرب و پیرو آیین اسلام و متکلم به زبان عربی هستند. بیشتر این جمعیت در حجاز و کناره های دریای احمر ساکنند و در واحه های شبه جزیره و ناحیه نفت خیز کناره خلیج فارس نیز عده کمی از اعراب سکونت دارند.

حکومت کشور عربستان سعودی در حقیقت حکومت دینی و کلیه اختیارات در دست سلطان و فرزندان و خویشاوندان اوست که در شهر کوچک **الریاض** (پایتخت این کشور) سکونت دارند و امور حقوقی و جزایی کشور را طبق احکام و قوانین اسلامی اداره می کنند.^۱ يك

۱- سرزمین یمن خود کشور مستقلی است که سابقاً به وسیله امام یمن پیشوای مذهبی آن اداره می شد ولی اخیراً با کودتایی که به وسیله یکی از افسران ارتش بعمل آمد حکومت جمهوری در آن کشور روی کار آمده است. این کشور بیش از پنج میلیون نفر جمعیت دارد.

۲- در هر یک از سه ایالت کشور عربستان سعودی یعنی حجاز و نجد و عسیر هیئتی مرکب از حاکم و یک مجتهد و یک نفر قاضی و یک مأمور مالی از جانب سلطان حکومت می کنند.

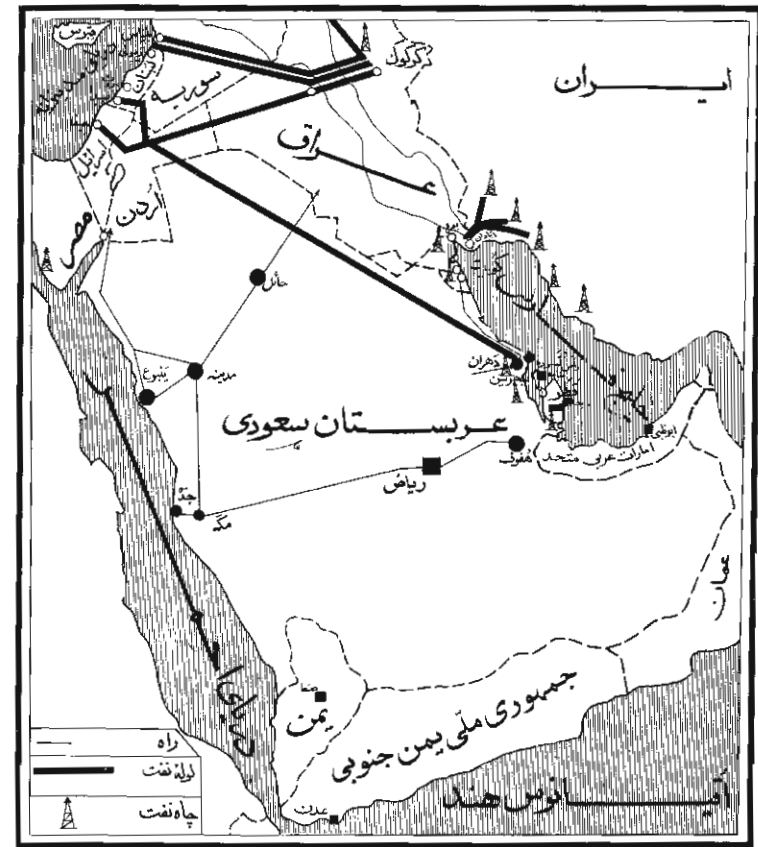
ردیف ملل مرفه و نسبتاً غنی دنیا قرار دارند زیرا:

۱- وجود شهر مقدس مکه از راه جلب حجاج و زائران به این کشور میلیارد ها ریال عاید مردم و حکومت سعودی می سازد و این درآمد که بطور متوسط به سالی ده میلیارد ریال می رسد تا قبل از کشف چاه های نفت عربستان سعودی مهمترین منبع عواید اعراب بود .
۲- وجود کانال سوئز بین مدیترانه و دریای احمر کناره های این کشور را در مسیر کشتیهای بازرگانی جهان قرار داده و از این راه نیز سود فراوان مخصوصاً عاید مردم حجاز می گردد .

۳- چاه های نفت ناحیه **راس التنوره** (در ناحیه الحساء ، کناره جنوبی خلیج فارس) عربستان سعودی را در ردیف کشورهای ثروتمند جهان قرار داده و نیز عرصه مناسبی برای کار و کوشش عده زیادی از اعراب بادیه نشین ، که جز دویدن در پی آب و چراگاه کار دیگری نداشتند ، فراهم آورده است .^۱

کشاورزی - پرورش درخت خرما در قسمت اعظم کشور عربستان سعودی مهمترین منبع درآمد کشاورزی و کشت جو و برنج در بعضی از نواحی کنار دریای احمر معمول و پرورش گل و کشیدن عطر از گلها نیز بین اعراب رایج است . گله داری نیز خالی از اهمیت نیست و چرم و پوست و پشم و لبنیات به حد کافی فراهم می آید و شتر مهمترین حیوان مفید شبه جزیره عربستان است که علاوه بر بارکشی در بیابانها از شیر و پشم و گوشت آن حیوان نیز استفاده می شود .

۱- کشور عربستان سعودی با استخراج بیش از ۱۳۰ میلیون تن نفت مقام ششم را در جهان دارد .

شهرها و راه های کشور عربستان سعودی

ب - اوضاع اقتصادی

با وجود نامساعد بودن محیط طبیعی کشور عربستان سعودی از لحاظ کشاورزی و تولید محصول ، مردم این کشور در

بازرگانی ایران با عربستان سعودی بسیار محدود و تقریباً منحصر به صادرات ایران به آن کشور است. کشور عربستان سعودی غالباً صادراتی به ایران ندارد ولی هر سال عده زیادی از اتباع ایران به زیارت خانه کعبه می روند و پول سرشاری از این راه عاید آن کشور می شود.

پایان

نفت - منطقه نفت خیز عربستان سعودی واقع در کناره خلیج فارس مقابل جزایر بحرین ایران یکی از غنی ترین منابع نفت خاورمیانه و انحصار استخراج آن در دست شرکت **آرامکو** و عمده سهام این شرکت متعلق به شرکتهای بزرگ نفتی کشورهای متحد امریکاست. شهر جدید صنعتی **دهران** در کناره چاههای نفت مرکز کارخانه های اصلی و فرعی وابسته به صنایع نفت است و عواید سرشاری که از این راه بدست می آید فقر اقتصادی کشور را از لحاظ کشاورزی و صنایع جبران می کند.

راهها و بازرگانی - راههای کاروانی عربستان سعودی هنوز مهمترین راه ارتباط داخلی و شتریکانه وسیله حمل و نقل دریابانهای سوزان عربستان است.

خط آهن میان مدینه و دمشق (پایتخت سوریه) که از حاشیه ساحلی می گذرد مهمترین راه ارتباط این کشور با خارج از طریق خشکی است. و راههای جدید شوسه در سالهای اخیر با زحمت و هزینه فراوان ساخته شده و از جمله آنها راه ریاض به هفوف و مدینه به حائل و مرز عراق است.

در حال حاضر مهمترین محصولات صادراتی کشور عربستان سعودی نفت و از محصولات کشاورزی **خرما** و عطریات و پوست دامهاست.

بندر جده مهمترین بندر بازرگانی و مسافری عربستان سعودی است و بندر **ینبوع** نیز در شمال بندر جده از لحاظ کشتیرانی بین کناره های شبه جزیره عربستان خالی از اهمیت نیست.